

EKONOMİ ve FİNANSAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

**Journal of Economics
and Financial Researches**

2024

Cilt (Volume) 6 - Sayı (Issue) 1

e-ISSN: 2757-6043

Yıl/Year: 2024

Cilt/Volume: 6 Sayı/Issue: 1

Yayın Türü / Type of Publication: Süreli ve Hakemli Yayın / Refereed

Yayın Aralığı / Frequency: 6 Aylık/6 Month – Aralık/Haziran - December/June

Yayıncı / Publisher: Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Derneği / Economics and Financial Research Association
e – ISSN: 2757-6043

<https://www.jeafr.com/>

Editör Kurulu/ Editorial Board

Baş Editör / Editor in Chief: Prof. Dr. Şenol BABUŞCU

Editör / Editor: Prof. Dr. Adalet HAZAR

Editör / Editor: Prof. Dr. Ersan ERSOY

Dil Editörü / Language Editor: Dr. Bade EKİM KOCAMAN

Bilim Kurulu / Advisory Editorial Board

Prof. Dr. Veli AKEL

Erciyes Üniversitesi / Erciyes University

Prof. Dr. Ahmet AKSOY

Emekli Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Coşkun Can AKTAN

Dokuz Eylül Üniversitesi / Dokuz Eylül University

Prof. Dr. Ramazan AKTAŞ

TOBB ETÜ / TOBB University of Economics & Technology

Prof. Dr. Erdiç ALTAY

İstanbul Üniversitesi / İstanbul University

Prof. Dr. Erhan ASLANOĞLU

Piri Reis Üniversitesi / Piri Reis University

Prof. Dr. Hakan AYGÖREN

Pamukkale Üniversitesi / Pamukkale University

Prof. Dr. E. Savaş BAŞÇI

Hitit Üniversitesi / Hitit University

Prof. Dr. Semih BÜKER

Ufuk Üniversitesi / Ufuk University

Prof. Dr. İsmail ÇELİK

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi / Mehmet Akif Ersoy University

Prof. Dr. Dilek DEMİRHAN

Ege Üniversitesi / Ege University

Prof. Dr. Mete DOĞANAY

Çankaya Üniversitesi / Çankaya University

Prof. Dr. Onur GÖZBAŞI

Nuh Naci Yazgan Üniversitesi / Nuh Naci Yazgan University

Prof. Dr. Refet GÜRKAYNAK

Bilkent Üniversitesi / Bilkent University

Prof. Dr. Erk HACİHASANOĞLU

Abdullah Gül Üniversitesi / Abdullah Gül University

Prof. Dr. Yalçın KARATEPE

Ankara Üniversitesi / Ankara University

Prof. Dr. Turhan KORKMAZ

Mersin Üniversitesi / Mersin University

Prof. Dr. Mustafa Hayri KOZANOĞLU

Altınbaş Üniversitesi / Altınbaş University

Prof. Dr. İlhan KÜÇÜKKAPLAN

Pamukkale Üniversitesi / Pamukkale University

Prof. Dr. C. Coşkun KÜÇÜKÖZMEN

İzmir Ekonomi Üniversitesi / İzmir University of Economics

Prof. Dr. M. Başaran ÖZTÜRK

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi / Niğde Ömer Halisdemir University

Prof. Dr. Nihat SOLAKOĞLU

Çankaya Üniversitesi / Çankaya University

Prof. Dr. Sadi UZUNOĞLU

Trakya Üniversitesi / Trakya University

Prof. Dr. A. Eriç YELDAN

Kadir Has Üniversitesi / Kadir Has University

Prof. Dr. Sedat YENİCE

AHBV Üniversitesi / AHBV University

Prof. Ass. Dr. Simon GRIMA

Malta Üniversitesi / Malta University

Prof. Ass. Dr. Fisnik MORINA

Universiteti Haxhi Zeka / Haxhi Zeka University

Doç. Dr. İhsan Uğur DELİKANLI

BDDK Eski Kurul Üyesi / BRSA Former Board Member

Doç. Dr. Çiğdem KURT CİHANGİR

Hitit Üniversitesi / Hitit University

Doç. Dr. Ebru GÜVEN

Bilkent Üniversitesi / Bilkent University

Doç. Dr. Özcan IŞIK

Cumhuriyet Üniversitesi / Cumhuriyet University

Doç. Dr. Eyüp KADIOĞLU

SPK / Capital Markets Board of Turkey

Doç. Dr. Süleyman KALE

Kırklareli Üniversitesi / Kırklareli University

Doç. Dr. Ayben KOY

İstanbul Ticaret Üniversitesi / Istanbul Technical University

Doç. Dr. Ercan ÖZEN

Uşak Üniversitesi / Uşak University

Doç. Dr. İlker SAKINÇ

Hitit Üniversitesi / Hitit University

Doç. Dr. Hüseyin SELİMLER

İstanbul Aydın Üniversitesi / Istanbul Aydın University

Doç. Dr. Ulaş ÜNLÜ

Akdeniz Üniversitesi / Akdeniz University

Doç. Dr. Hasan Hüseyin YILDIRIM

Bahkesir Üniversitesi / Bahkesir University

Dr. Öğr. Üyesi Anıl BÖLÜKOĞLU

Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi / Nevşehir Hacı Bektaş University

Dr. Nurcan ÖCAL

SPK / Capital Markets Board of Turkey

Dr. Ebru SONBUL İSKENDER

Uluslararası Para Fonu / International Money Fund

Dr. Niyazi TELÇEKEN

SPK / Capital Markets Board of Turkey

Dr. Barbaros YALÇINER

SPK / Capital Markets Board of Turkey

Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Dergisi süreli ve uluslararası hakemli bir dergidir. Yayınlanan yazıların tüm sorumluluğu yazarlara aittir. Taradığımız İndeksler: ASOS İndeks, CiteFactor, Scientific Indexing Services, ResearchBib, Google Scholar, İdealonline, EuroPub Index, Index of Academic Documents (IAD), ERIH PLUS.

Yayınlanan eserler Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

Adres / Address : 100. Yıl Mahallesi Nenehatun Caddesi No:42/2 Küçükesat Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone : +90 (312) 446 58 01 – 02

E-Posta / E-Mail: jefrjournal@gmail.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Yayın Politikası / Publication Policy / iii-iv

Bu Sayıda Katkısı Olan Hakemler / Referees of This Issue / v

Araştırma Makaleleri / Research Papers

Finansal Hizmetler Güven Endeksi ile Seçilmiş BİST Sektör Endeksleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi / Examination of the Relationship Between the Financial Services Confidence Index and Selected BIST Sector Indices / Sayfalar: 1-12 /pp: 1-12

Süreyya YILMAZ ÖZEKENCİ

Enfeksiyon Hastalıkları ve Hisse Senedi Piyasaları: Küresel Sağlık Endeksleri Üzerinden Bir Uygulama / Infectious Diseases and Stock Markets: An Application through Global Health Indices / Sayfalar: 13-27 /pp: 13-27

Nurten TERKEŞ & Samet GÜRSOY & Mert Baran TUNÇEL

İklim Değişikliği ve Bankaların Kredi Büyümesi İlişkisi: Türk Bankacılık Sektöründen Kanıtlar / The Relationship between Climate Change and Banks' Loan Growth: Evidence from the Turkish Banking Sector / Sayfalar: 28-38 /pp: 28-38

Burhan ERDOĞAN

Kim, Neden Çalışmak İstemez? Betimsel Bir Analiz / Who Does Not Want to Work and Why? A Descriptive Analysis / Sayfalar: 39-57 /pp: 39-57

Mert TOPCU & Lütfi BİÇİMVEREN

İnceleme Makalesi / Review Article

İngiliz İdaresinde Kıbrıs Dış Ticaretinin Gelişimi ve Kıbrıs-Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin Değişimi (1878-1922) / The Development of Cyprus Foreign Trade Under the British Rule and the Change in Foreign Trade Between Cyprus and Turkey (1878-1922) / Sayfalar: 58-81 /pp: 58-81

Sevgi KORKMAZ & Sadiye TUTSAK

YAYIN POLİTİKASI

Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Dergisi'nde sadece ekonomi ve finans alanlarındaki çalışmalar yayımlanmaktadır.

Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Dergisi, bu alanda akademisyenlerce yapılmış olan bilimsel nitelikli çalışmaların konuyla ilgili kesime ulaştırılabileceği bir ortam oluşturmayı hedeflemektedir.

Yılda 2 kez online olarak yayınlanmakta olan derginin yayın ayları Haziran ve Aralık'tır.

Dergide Türkçe ve İngilizce makaleler yayımlanmaktadır.

Dergiye gönderilecek makaleler daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

Dergiye gönderilen makalelerin yazım kurallarına uygun olması gerekmektedir.

Dergiye gönderilen makalelerde "Yayın Etiği", "Araştırma Etiği" ve "Yasal/Özel izin belgesi alınması" ile ilgili kurallarda, ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE'un (Committee on Publication Ethics) Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları dikkate alınmalıdır.

Dergiye gönderilen makaleler için intihal taraması yapılmakta ve benzerlik oranı % 20 ve daha fazla olan makaleler reddedilmektedir.

Dergiye gönderilen bir makalenin editoryal değerlendirme süresi 5 gün, hakem değerlendirme süresi ise 3 aydır.

Dergiye gönderilen makaleler, öncelikle şekil, içerik, literatüre katkı vb. yönlerden editörler tarafından değerlendirilir. Editoryal değerlendirme sonucunda uygun bulunan makaleler hakem değerlendirme sürecine alınır.

Makale değerlendirme sürecinde kör hakemlik sistemi kullanılmakta olup, hakemler ve yazar(lar) birbirlerinin kimlikleri hakkında bilgi sahibi olamamaktadır.

Yayın politikamıza, yazım kurallarımıza ve etik kurallara uygun olan makaleler, değerlendirilmek üzere iki hakeme gönderilir. Hakem değerlendirme süreci sonunda, iki hakemden de kabul alan makaleler yayına kabul edilebilir. Hakemlerden birinin makaleye ret vermesi durumunda, makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemin görüşüne göre makalenin kabul veya reddine karar verilir.

Dergiye gönderilen makalelerde araştırma ve yayın etiğine uyulmalıdır.

Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgilere (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve beyanların yer aldığı yerde yer verilmelidir.

Etik kurul izni gerekiyorsa Etik Kurul İzin Belgesi, etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalarda ise Etik Kurul İznine Gerek Olmadığına Dair Beyan Formu ile Araştırmacı Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyan Formu makale dosyası ile birlikte gönderilmelidir. Ayrıca örnek makale şablonunda yer aldığı şekilde; araştırma ve yayın etiğine, araştırmacı katkı oranına ve çıkar çatışmasına ilişkin beyanlar ile varsa destek ve teşekkür beyanlarının belirtmesi gerekmektedir.

Dergiye gönderilen ve yayımlanan makalelerle ilgili tüm yasal sorumluluk yazarlara aittir.

Yazarlardan ücret talep edilmez ve yazarlara telif ücreti ödenmez.

Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Dergisi açık erişim politikası izlemektedir.

Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Dergisi Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY) ile lisanslanmıştır. Yazar eserin telif hakkını elinde tutar ve ilk yayımlama hakkını dergiye verir. Eser, yazarının belirtilmesi ve ilk yayımının bu dergide yapıldığının belirtilmesi koşuluyla diğerleri tarafından paylaşılmasına olanak veren Creative Commons lisansı altında lisanslanır. Yazarlar, makalenin yayınlandığı dergiye atıf yaparak makalelerinin yayınlandığı versiyonunu kurumsal bir arşive, kütüphaneye gönderebilirler. Lisans sahibine atıfta bulunarak eseri dağıtabilir, kopyalayabilir, üzerinde çalışmalar yapabilir, yine sahibine atıfta bulunarak türevi çalışmalar yapabilir veya buna benzer işler yapabilirler.

DergiPark sistemi üzerinden makale kabul edilmektedir.

İletişim: jefrjournal@gmail.com

Web Sayfası: www.jeifr.com

PUBLICATION POLICY

Only studies in the fields of economy and finance are published in the Journal of Economics and Financial Researches.

The Journal of Economics and Financial Researches aims to create an environment where scientific research of academics in this field can be delivered to the relevant parties.

The Journal is published online twice a year, in June and in December.

Articles written in Turkish and English are published in the Journal.

Articles that will be sent to the Journal should not have been published or sent for publication anywhere before.

Articles submitted to the Journal must comply with the spelling rules.

In the articles submitted to the journal, the recommendations of the ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) and the International Standards for Editors and Authors of COPE (Committee on Publication Ethics) shall be taken into consideration, regarding the rules on "Publication Ethics", "Research Ethics" and "Obtaining Legal/Special Permits".

Plagiarism checking is performed for the articles submitted to the journal and articles with a similarity rate of 20% or more are rejected.

The editorial evaluation period of an article submitted to the journal is 5 days, and the period for referee evaluation is 3 month.

The articles sent to the journal are evaluated by the editors in the first place, in terms of form, content, contribution to the literature, etc. As a result of the editorial evaluation, it is decided whether the articles will be included in the referee evaluation process.

In the article evaluation process, the blind review system is used and the referees and author (s) can not have information about each other's identities.

Articles that comply with our editorial policy, rules of writing and ethics are sent to two referees for evaluation. At the end of the referee evaluation process, articles that are approved by both referees can be accepted for publication. If one of the referees rejects the article, the article is sent to a third referee. Accepting or rejecting the article is decided upon the opinion of the third referee.

Research and publication ethics must be adhered to in the articles submitted to the journal.

In articles that require approval of the ethics committee, information about the consent (name of the board, date and number) should be included in the section of methodology of the article.

If ethics committee approval is required, Ethics Committee Permission Document shall be sent together with the article file. In case the article does not require ethics committee permission, Declaration Form Stating No Need for Ethics Committee Permission, and Author Contribution and Conflict of Interest Declaration Form shall be sent along with article file. Also, as included in the sample article template; statements regarding research and publication ethics, researcher contribution rate and conflict of interest, and if any, statements of support and acknowledgment shall be declared.

All the legal responsibility for the articles sent to and published in the Journal reside with the authors.

No fees are charged to authors and no royalties are paid to authors.

Journal of Economics and Financial Researches follows an open access policy.

Journal of Economics and Financial Researches is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY). The author retains the copyright of the work and grants the Journal right of first publication. The work is also licensed under a Creative Commons license, which allows it to be shared by others, with an acknowledgement of the work's authorship and initial publication in this journal. Authors can post the published version of their article to an institutional repository or library with an acknowledgment of its initial publication in this journal. Licensees may copy, distribute, display and perform the work and make secondary works or similar studies based on it only if they give the author or licensor the credits (attribution) in the manner specified by these parties.

Articles are accepted through the DergiPark system.

Contact: jefrjournal@gmail.com

Web Page: www.jeafr.com

BU SAYIDA KATKISI OLAN HAKEMLER/ REFEREES OF THIS ISSUE

Süleyman AÇIKALIN	Hitit Üniversitesi Hitit University
Uğur BELLİKLİ	Giresun Üniversitesi Giresun University
Mesut DOĞAN	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Bilecik Şeyh Edebali University
Fatih KONAK	Hitit Üniversitesi Hitit University
Ayhan KULOĞLU	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Nevşehir Hacı Bektaş Veli University
Çiğdem ÖKTEN	Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi Kütahya Health Sciences University
Ayşegül TOY	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sivas Cumhuriyet University
Mücahit ÜLGER	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Ahi Evran University
Veysel YILMAZ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Gaziosmanpaşa University
Selin ZENGİN TAŞDEMİR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Nevşehir Hacı Bektaş Veli University

Finansal Hizmetler Güven Endeksi ile Seçilmiş BİST Sektör Endeksleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Süreyya YILMAZ ÖZEKENCİ^a

Öz

Bu çalışmanın amacı finansal piyasalarda beklentilerin hangi yönde değiştiğini belirlemektir. Finansal hizmetler güven endeksi (FHGE) ile BİST seçilmiş sektör endeksleri arasındaki ilişki Mayıs 2012- Aralık 2023 dönemini kapsayan finansal veriler kullanılarak ortaya konulmuştur. Çalışmada kullanılan serilerin farklı dereceden durağan olması sebebiyle uzun dönemli ilişkisini tahmin edilmesinde ARDL sınır testi yaklaşımı uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre, finansal hizmetler güven endeksi ile kimya ve tekstil sektörleri arasında %5 anlamlılık düzeyine göre anlamlı ve negatif bir ilişki tespit edilmiştir. FHGE'indeki %1'lik artış kimya sektöründe %61 azalışa; tekstil sektöründe ise %26 azalışa neden olmaktadır. FHGE endeksi ile hem kimya hem de tekstil sektörün negatif yönlü ilişkide olması yatırımcıların yatırım kararı alırken sadece FHGE endeksi ile hareket etmediği ekonomideki diğer göstergeleri de dikkate aldığı şeklinde yorumlanabilir.

Anahtar Kelimeler:
Finansal Hizmetler
Güven Endeksi,
Sektör Endeksleri,
ARDL Sınır Testi.

JEL
Sınıflandırması:
F65, C22, C58

Examination of the Relationship Between the Financial Services Confidence Index and Selected BIST Sector Indices

Abstract

The aim of this study is to determine the direction in which expectations change in financial markets. The relationship between the financial services confidence index and BIST selected sector indices is revealed using financial data covering the period between May 2012 and December 2023. Since the series used in the study are stationary at different degrees, ARDL bounds test approach was applied to estimate the long-run relationship. According to the test results, there is a significant and negative relationship between the financial services confidence index and the chemical and textile sectors at the 5% significance level. A 1% increase in the FIMI leads to a 61% decrease in the chemical sector and a 26% decrease in the textile sector. The negative correlation between the FHGE index and both the chemical and textile sectors can be interpreted as the fact that investors do not act only with the FHGE index when making investment decisions, but also consider other indicators in the economy.

Keywords:
Financial Services
Confidence Index,
Sector Index, ARDL
Bounds Test
Approach.

JEL Classification:
F65, C22, C58

^a Dr. Öğr. Üyesi, Çağ Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Türkiye, sureyyayilmaz@cag.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4150-4101

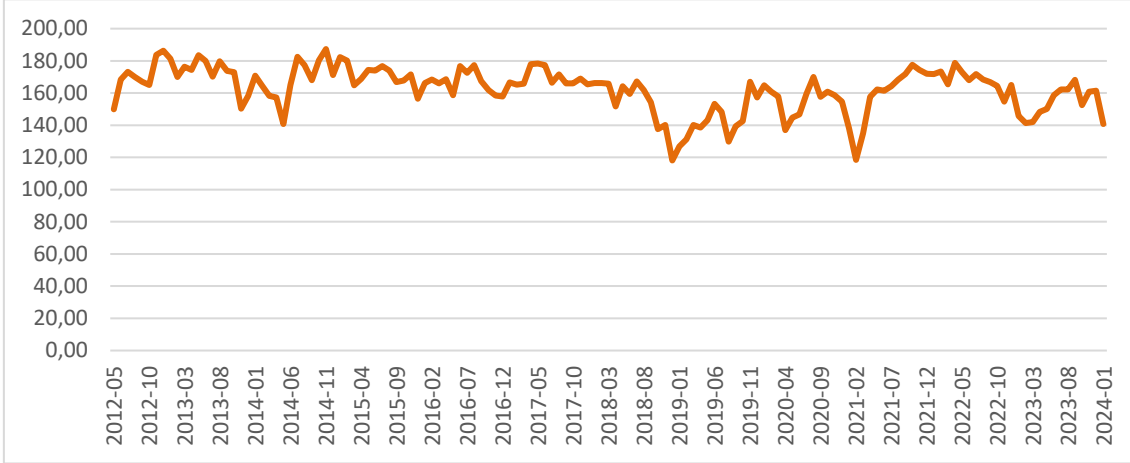
1. Giriş

Yatırımcılar karar verme süreçlerine ilişkin finans biliminde geleneksel finans ve davranışsal finans olmak üzere iki teori bulunmaktadır. Geleneksel finans teorisinde; matematiksel olarak kabul gören ve sayısal verileri temel alarak karar verme sürecine odaklanan rasyonel bireyler varken; davranışsal finansta psikolojik karar verme sürecine odaklanan bireyler yer almaktadır (Qawi, 2010: 8). Ayrıca geleneksel finansal kapsamında bireyler faydalarını maksimize etmeyi amaçlarken kendi çıkarlarını da ön planda tutarlar. Bu durum aslında bireylerin özelliklerinin ve beklentilerinin benzer olduğunu göstermektedir. Davranışsal finans, insanların tümüyle rasyonel olmadığı varsayımını göz önüne alarak bir varlığın pazar değeri ile defter değeri arasındaki farkı incelemektedir (Karan, 2013: 720). Davranışsal finans çerçevesinde bireyler, finansal karar sürecinde duyguları, beklentileri ve ön yargıları gibi kendilerine has özelliklerinin etkisinde kalmaktadır. Ancak gerçekte dünyada yatırım kararı alırken psikolojik ve sosyolojik faktörlerin (örneğin; rasyonelite, maksimum fayda, tam bilgi gibi) etkisi çok gerçekte değildir. Rasyonel olmayan bireyler, psikolojik ve sosyolojik faktörlerin etkisi altında kalması sebebiyle aldıkları kararlar ile finansal piyasaları etkilemektedir. Dolayısıyla finansal piyasalara olan beklentiler ve güven bu durumdan etkilenmektedir (Çevikalp, 2017: 32).

Hem ulusal hem de uluslararası yatırımcılar için finansal piyasalara duyulan güven üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Finansal piyasalar ise beklentiler üzerine şekillenmektedir. Bu beklentilerin ne yönde değiştiğini belirlemek amacıyla Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından Mayıs 2012 tarihi itibariyle yayınlanan Finansal Hizmetler Güven Endeksi (FHGE) Türkiye’de finansal piyasalara duyulan güvenin ulusal bir göstergesi olarak kullanılmaktadır. Finansal hizmetler sektöründeki eğilim ve beklentilerin izlenmesi amacıyla hesaplanan FHGE ayrıca iş durumu, hizmetlere olan talep, istihdam, faaliyet gelirleri, faaliyet giderleri, kârlılık, sermaye harcaması ve yurt içi ile yurt dışı piyasalardaki rekabet gücüne ilişkin bir gösterge olması amacıyla da hesaplanmaktadır. FHGE, finansal hizmetler sektöründe kısa dönemli eğilimleri takip etmek amacıyla yürütülen Finansal Hizmetler Anketi’nin ilgili sorularına verilen yanıtların birlikte değerlendirilerek özetlendiği bir göstergedir (TCMB, 2024).

FHGE aylık ve 3 aylık olmak üzere 2 tip anketten oluşmaktadır. 3 aylık anket formunda 19 soru yer almakta olup, aylık anket formu ise 5 sorudan oluşmaktadır. Anket finansal sektörde faaliyet gösteren 155 kuruluşa uygulanmakta ve endeks, elde edilen verilerin ağırlıklandırılması ile oluşturulmaktadır. Söz konusu sorulara verilen yanıtların ağırlıklı olarak toplulaştırılan denge değerlerine 100 rakamı ilave edilerek endeks değerleri elde edilmektedir. FHGE, söz konusu endeks değerlerinin basit aritmetik ortalaması olarak hesaplanmaktadır (TCMB, 2024). FHGE’nin yıllara göre değişimi Grafik 1’de gösterilmektedir.

Grafik 1. FHGE'nin Yıllar İtibariyle Değişimi
Kaynak: TCMB, 2024

Grafik 1'de, finansal hizmetler güven endeksinin 2012-2024 dönemini kapsayan değişimi göstermektedir. Finansal hizmetler güven endeksinin hesaplanmaya başladığı yıl itibariyle günümüze kadar olan verileri incelendiğinde en düşük değere 2018 Finansal krizin etkilerinin sürdüğü 2018 yılında, 2020 yılının sonunda ortaya çıkan Covid-19 pandemisinin etkisinin yaşandığı 2021 yılı başlarında ve 2023 yılı şubat ayında yaşanan Kahramanmaraş merkezli depreminin yaşandığı 2023 yılında sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Bu çalışmanın amacı FHGE ile BİST seçilmiş sektör endeksleri arasındaki ilişkiyi Mayıs 2012- Aralık 2023 dönemini kapsayan finansal veriler kullanarak ortaya koymaktır. Finansal hizmetler güven endeksi ile seçilmiş sektörler arasındaki ilişkinin yönünün tespit edilmesinin yatırımcılara bu sektörlere yatırım yapıp yapmama konusunda yardımcı olacağı düşünülmektedir. Yatırım kararları alınırken sadece makroekonomik göstergeleri dikkate almayan yatırımcılar güven endekslerini de takip etmektedir. Dolayısıyla, güven endekslerinin yatırım kararlarında ne kadar etkili olduğunun ortaya konulması çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Finansal hizmetler güven endeksi ile ilgili literatürde yer alan çalışmaların az olması ve sektör bazlı yapılan bir çalışmaya rastlanılmaması çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

2. Literatür

Mayıs 2012 yılında hesaplanmaya başlanması sebebiyle finansal hizmetler güven endeksi ile ilgili çalışmalar literatürde oldukça azdır. Ancak alan yazın incelendiğinde, tüketici ve hizmet güven endeksleri ile ilgili çalışmaların oldukça fazla olduğu tespit edilmiştir (Fisher ve Statman, 2002; Christ ve Bremmer, 2003; Charoenrook, 2005; Baker ve Wurgler, 2007; Schmeling, 2009; Görmüş ve Güneş, 2010; Ayuningtyas ve Koesrindartoto, 2014; Tekin ve Cengiz, 2018; Kaya, 2020; Jiang ve Jin, 2020; Eyüboğlu ve Eyüboğlu, 2018; Susay ve Eyüpoğlu, 2021; Huseynli, 2022; Şeyranoğlu, 2023). Finansal güven endeksi ile ilgili literatürde yer alan çalışmalar aşağıda yer almaktadır.

Çevikalp (2017) FHGE ile makro ekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada tüm ekonomik göstergeler ile FHGE arasında uzun dönemli bir etki tespit etmiştir. Bu çalışmaya benzer bir çalışma yapan Aktürk vd. (2019) ise hem küresel hem de makro bazda ekonomik göstergelerin FHGE üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada finansal hizmetler güven endeksi ile gecelik faiz, altın fiyatları ve verilen kredi miktarı endeks üzerinde negatif etkisi olduğu, BIST100 ve VIX oynaklık endekslerin ise pozitif etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Dilber vd. (2018) ise çalışmalarında ekonomik göstergelerden biri olan ekonomik büyüme ile FHGE arasındaki bir ilişki olup olmadığını araştırmış ve değişkenler arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir. Tüzün ve Ceylan (2018) ise çalışmalarında Türkiye’de finansal piyasalara duyulan güvenin göstergesi olan FHGE ile uluslararası güvenin göstergesi olan Kredi Temerrüt Takası (CDS) arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada CDS değişkeninden FHGE değişkenine tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. İskenderoğlu ve Akdağ (2017) çalışmalarında FHGE ile BİST 100 endeksi ve TCMB net fonlama arasında bir nedensellik ilişkisi olup olmadığı araştırmışlardır. Çalışmada, FHGE ile BİST 100 endeksi arasında uzun dönemli nedensellik tespit edilmiştir. Alptürk vd. (2021) çalışmasında FHGE ile BİST şehir endeksleri arasındaki ilişkiyi incelemiş ve FHGE’nden, XSBUR endeksi hariç diğer endekslerine doğru bir nedenselliğe rastlanamazken, FHGE’nden XSBUR endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Albayrak (2022) çalışmasında Türkiye’nin döviz kuru hareketliliğinin reel kesim güven endeksi (RKGE), tüketici güven endeksi (TGE) ve FHGE’ne olan etkisini araştırmış ve TGE ile dolar/döviz kuru arasında çift yönlü, dolar/döviz kuru ile RKGE arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmiştir.

Literatürde yer alan çalışmalar özetlendiğinde, genel olarak finansal hizmetler güven endeksi ile ekonomik göstergeler arasındaki ilişki araştırılmıştır. Finansal hizmetler güven endeksi ile sektör endeksleri arasındaki ilişkinin araştırılması bu çalışmayı literatürdeki diğer çalışmalardan ayırmaktadır.

3. Veri ve Yöntem

Çalışmada Mayıs 2012- Aralık 2023 dönemini kapsayan aylık finansal veriler kullanılmıştır. Finansal hizmetler güven endeksi TCMB’den, BİST sektör endeksleri verisi Finnet veritabanından elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan FHGE hariç (TCMB tarafından yayınlanan metaveride serinin mevsimsel etkiler taşımadığı ifadesi yer almaktadır) tüm seriler Census x13 ile mevsimsellikten arındırılmıştır. Ayrıca serilerin doğal logaritmaları alınmıştır. Çalışmada kullanılan BİST sektör endeksleri Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. BİST Sektör Endeksleri

BİST Kodu	Endeks Adı
XMANA	ANA METAL
XGIDA	GIDA İÇECEK
XKMYA	KİMYA PETROL
XUSIN	SİNAİ
XTEKS	TEKSTİL DERİ

Finansal hizmetler güven endeksi ile sektör endeksleri arasındaki ilişkinin araştırılmasının amaçlandığı çalışmada aşağıda yer alan model oluşturulmuştur.

$$FHGE_t = \beta_0 + \beta_1 LANA_t + \beta_2 LGIDA_t + \beta_3 LGIDA_t + \beta_4 LKIMYA_t + \beta_5 LSINAI_t + \beta_6 LTEKS_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Model doğrultusunda oluşturulan hipotez şöyledir:

H₁: FHGE ile seçilmiş sektör endeksi arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

4. Ampirik Bulgular

Çalışmada kullanılan serilere ilişkin tanımlayıcı istatistik bilgileri Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	LFHGE	LANA	LGIDA	LKIMYA	LSINAI	LTEKS
Ortalama	5.087632	7.699471	7.371642	7.082852	7.265145	5.912259
Medyan	5.110481	7.588887	7.162011	6.965923	7.035561	5.634359
Maksimum	5.232712	9.767800	9.086732	9.520200	9.518888	8.254297
Minimum	4.771532	6.329274	6.774117	5.858933	6.204100	4.783446
S. Sapma	0.088784	0.942808	0.529697	0.969261	0.854766	1.031792
Çarpıklık	-1.192203	0.569822	1.782101	1.075544	1.169471	0.808807
Basıklık	4.486968	2.301603	5.402433	3.280322	3.346225	2.388057
Jarque-Bera	46.06273	10.42152	107.7721	27.45027	32.61135	17.44838
J-B Olasılık	0.000000	0.005458	0.000000	0.000001	0.000000	0.000163
Gözlem	140	140	140	140	140	140

Tablo 2’de yer alan tanımlayıcı istatistiklere göre, FHGE, Ana Metal, Gıda, Kimya, Sinai ve Tekstil sektör endekslerinin ortalaması sırasıyla 5,08, 7,69, 7,37, 7,08, 7,26 ve 5,91’dir. J-B olasılık değeri incelendiğinde, hesaplanan değerinin olasılık değeri olan 0,05’ten küçük olması sebebiyle “H₀: seriler normal dağılmaktadır” hipotezi reddedilmektedir. Diğer bir ifadeyle serilerin normal dağılmamaktadır. Ayrıca finansal hizmetler güven endeksi serisi çarpıklık değerinin negatif olması sola çarpık olduğunu gösterirken, sektör endekslerinin çarpıklık değerinin pozitif olması sağa çarpık olduğunu göstermektedir.

Serilerin durağanlık özelliğinin test edilmesinde literatürde yaygın olarak tercih edilen testler; Dickey Fuller (1979), Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF), Phillips Perron (1988) ve KPSS testleridir (Yılmaz ve Tekgül, 2019). Bu çalışmada ADF ve PP birim kök testleri kullanılmış ve sonuçları Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Birim Kök Test Sonuçları

	Düzyey				Birinci fark			
	ADF		PP		ADF		PP	
	S	S+T	S	S+T	S	S+T	S	S+T
LFHGE	-4.352***	-4.818***	-4.355***	-4.869***				
LANA	0.278	-1.739	0.356	-1.743	-10.222***	-10.226***	-10.119***	-10.119***
LGIDA	1.846	0.427	2.639	1.032	-10.856***	-11.202***	-11.332***	-11.332***
LKIMYA	1.569	-0.541	1.487	-0.717	-10.035***	-10.282***	-10.096***	-10.199***
LSINAI	1.831	-0.257	2.111	-0.215	-9.579***	-9.854***	-9.515***	-9.690***
LTEKS	0.988	-1.548	1.114	-1.507	-11.097***	-11.292***	-11.077***	-11.327***

S: Sabit, S+T: Sabit ve Trend

***, ** ve * %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

ADF ve PP birim kök testleri için oluşturulan temel hipotez " H_0 : Seriler arasında birim kök vardır" şeklindedir. Diğer bir ifadeyle temel hipoteze göre seriler durağan değildir. Tablo 3'te yer alan test sonuçları incelendiğinde; LFHGE değişkeninin hem sabit hem de sabit ve trendde düzey seviyesinde durağan olduğu ancak diğer serilerin hem sabit hem de sabit ve trendde birinci farkta durağan olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle LFHGE değişkeninin durağanlık düzeyinin I (0), LANA, LGIDA, LKIMYA, LSINAI ve LTEKS değişkenlerinin ise I (1) olduğu tespit edilmiştir. ADF ve PP birim kök testlerine ek olarak çalışmada yapısal kırılmaları dikkate alan Zivot-Andrews (ZA) kırılmalı birim kök test sonuçları da dikkate alınmıştır. Bu testte göre; sabitte (Model 1), trendde (Model 2) ve sabit + trendde (Model 3) yapısal kırılmaların varlığını gösteren ayrı ayrı üç farklı model oluşturulmaktadır. Bu modeller ile her bir kırılma noktasını gösteren parametreler tahmini yapılmakta ve t- istatistiği hesaplaması yapılmaktadır. ZA birim kök testinde, temel hipotez " H_0 : Seri yapısal kırılma olmadan seri birim kök içermektedir" şeklinde oluşturulmuştur. Eğer t-istatistiği > tablo değeri ise, serilerin birim kök içermediğini savunan alternatif hipotez reddedilememektedir.

Tablo 4. Zivot-Andrews Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonucu

Değişkenler	Sabit (Model 1)	Trend (Model 2)	Sabit+Trend (Model 3)	Sonuç
FGHE	-6.447687 (-4.859812) [02/2021]	-5.477766 (-4.524826) [05/2019]	-6.356136 (-5.175710) [02/2021]	Düzyey
LANA	-3.346431 (-4.859812) [10/2021]	-3.640669 (-4.524826) [03/2020]	-4.180069 (-5.175710) [02/2019]	
D(LANA)	-10.66780 (-4.443649) [11/2022]	-10.33443 (-4.524826) [09/2023]	-10.60058 (-5.175710) [03/2020]	Birinci Fark
LGIDA	-2.328751 (-4.443649) [06/2022]	-3.667758 (-4.524826) [03/2020]	-3.874886 (-5.175710) [01/2020]	

Tablo 4. Devamı

D(LGIDA)	-11.76207 (-4.443649) [03/2020]	-11.54973 (-4.859812) [07/2018]	-12.04477 (-5.175710) [06/2023]	Birinci Fark
LKIMYA	-3.477106 (-4.443649) [09/2021]	-4.238772 (-4.524826) [12/2021]	-4.063114 (-5.175710) [03/2021]	
D(LKIMYA)	-11.25749 (-4.443649) [03/2020]	-10.59447 (-4.524826) [10/2023]	-11.15336 (-5.175710) [03/2020]	Birinci Fark
LSINAI	-2.654074 (-4.859812) [09/2021]	-4.353846 (-4.524826) [04/2020]	-4.953928 (-5.719131) [01/2020]	
D(LSINAI)	-10.97554 (-4.443649) [03/2020]	-10.18635 (-4.524826) [10/2023]	-10.89068 (-5.175710) [03/2020]	Birinci Fark
LTEKSTL	-3.120203 (-4.443649) [03/2020]	-3.219365 (-4.524826) [11/2018]	-3.793116 (-5.175710) [03/2018]	
D(LTEKSTL)	-12.39717 (-4.443649) [03/2020]	-11.65676 (-4.524826) [09/2023]	-12.60464 (-5.175710) [03/2020]	Birinci Fark

Not: Parantez içinde yazılan değerler ZA %5 kritik değerini, köşeli parantez içinde yazılan değer ise yapısal kırılma yıllarını ve aylarını göstermektedir.

Tablo 4’de yer alan Zivot-Andrews (ZA) birim kök test sonuçları yapılan ADF ve PP birim kök test sonuçlarını desteklemektedir. Modelde yer alan değişkenlerin kırılma tarihleri incelendiğinde, kırılmaların özellikle Türkiye Covid-19 vakasının ilk defa görüldüğü Mart 2020 tarihinde gerçekleştiği dikkat çekmektedir. Dolayısıyla çalışmada aynı dereceden durağan olmayan seriler arasındaki ilişkinin tespit edilmesinde kullanılan ARDL sınır testi yaklaşımı uygulanmıştır. İlk olarak ARDL Sınır testi yaklaşımında seriler arasında uzun dönem ilişki olup olmadığını ortaya koymak amacıyla F istatistiği sonuçlarının değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu test sonuçları ise Tablo 5’te gösterilmektedir.

Tablo 5. F İstatistiği Sonuçları

Test İstatistiği	Değer	Olasılık	Alt sınır	Üst Sınır
F-istatistiği	3.455185	10%	2.08	3
k	5	5%	2.39	3.38
		2.5%	2.7	3.73
		1%	3.06	4.15

Tablo 5’e göre, hesaplanan F istatistiği değeri (3.45) Pesaran vd. (2001) yayınladığı üst kritik (3.38) değerın %5 anlamlılık düzeyinde üstündedir. Bu durum modelde yer alan seriler arasındaki eş bütünleşme ilişkisinin olduğunu işaret etmektedir. ARDL modelinde, uzun ve kısa dönemli ilişkinin varlığının tespit edilmesi amacıyla farklı gecikmeli değerlere göre model belirlenmektedir.

Bu çalışmada maksimum gecikme uzunluğu Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiş ve ARDL Modeli (3, 3, 3, 3, 3, 3) şeklinde saptanmıştır. ARDL (3, 3, 3, 3, 3, 3) modelinin hesaplanan uzun dönem katsayı sonuçları Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6. ARDL (3, 3, 3, 3, 3, 3) Modeli Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Prob.
LANA	-0.114481	0.162318	-0.705285	0.4820
LGIDA	-0.282043	0.284352	-0.991878	0.3233
LKIMYA	-0.610613	0.277636	-2.199328	0.0298
LSINAI	1.277156	0.689931	1.851137	0.0666
LTEKS	-0.268455	0.129342	-2.075540	0.0401
C	4.672195	0.590510	7.912133	0.0000

Düzeltilmiş R²: 0.215527
Durbin-Watson: 2.02940

Tablo 6'a göre finansal hizmetler güven endeksi ile kimya ve tekstil sektörleri arasında %5 anlamlılık düzeyine göre anlamlı ve negatif bir ilişki vardır. FHGE'indeki %1'lik artış kimya sektöründe %61 azalışa; tekstil sektöründe ise %26 azalışa neden olmaktadır.

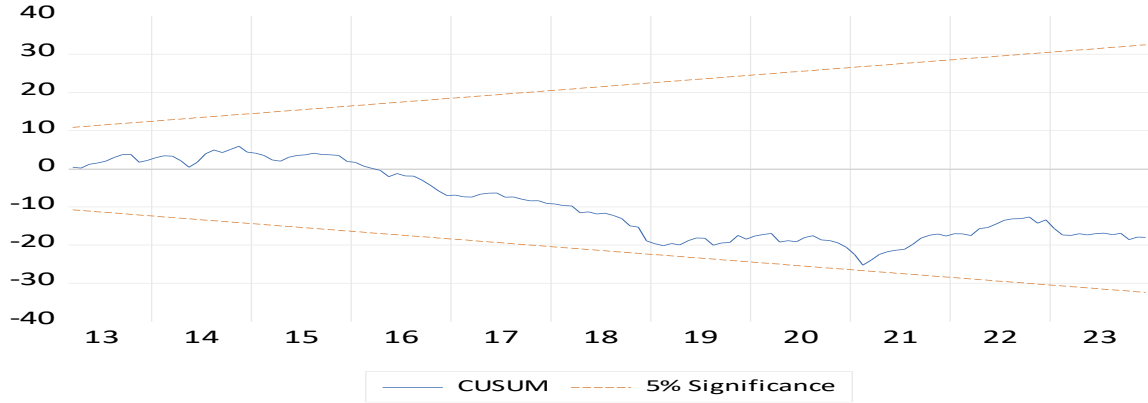
Tablo 7. ARDL (3, 3, 3, 3, 3, 3) Modeline Dayalı VCEM Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Prob.
D(LANA)	0.297842	0.115145	2.586671	0.0109
D(LGIDA)	0.062212	0.108621	0.572741	0.5679
D(LKIMYA)	-0.114725	0.176073	-0.651573	0.5159
D(LSINAI)	-0.124327	0.368302	-0.337569	0.7363
D(LTEKS)	-0.001329	0.092928	-0.014305	0.9886
CointEq(-1)	-0.296550	0.069809	-4.248013	0.0000

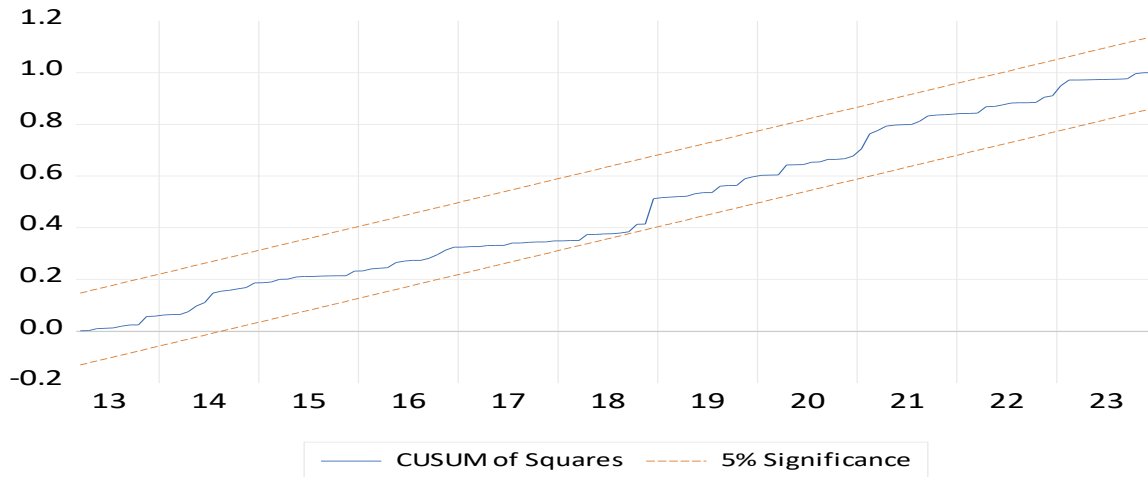
Düzeltilmiş R²: 0.215527
Durbin-Watson: 2.029408

Tablo 7'de değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkinin tespit edilmesinde kullanılan hata düzeltme modeli (VCEM) sonuçları yer almaktadır. Tabloda yer alan CointEq(-1) değeri, uzun dönem ilişkisinden elde edilen hata terimi serisinin bir dönem gecikmeli değerini göstermektedir. Bu katsayı kısa dönemde ortaya çıkan dengesizliğin ne kadarının ilerleyen dönemlerde kaybolacağını göstermektedir. Bu değer -1 ve 0 arasında bir sayısal değer olması beklenmektedir. Bu çalışmada hata düzeltme katsayısının -0.29 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada uzun dönemli ilişkinin tespit edilmesi ve katsayıların belirlenmesinin ardından değişkenlerin istikrar düzeyinin belirlenmesinde, yani değişkenlere ait var ise yapısal kırılmanın belirlenmesinde Brown vd. (1975) çalışmasında belirttiği CUSUM ve CUSUMQ grafiklerinden yararlanılmıştır.

Şekil 1. CUSUM Testi Grafiği

Şekil 2. CUSUM Kare Testi Grafiği

Şekil 1 ve Şekil 2 yer alan grafikler birlikte yorumlandığında; katsayıları gösteren mavi çizginin kırmızı çizgilerle gösterilen kritik değerlerin (%5 anlamlılık düzeyi) arasında olması modelde yer alan katsayıların kararlı olduğunu göstermektedir.

5. Sonuç

Finansal sermayenin ve piyasaların gün geçtikçe büyümesi, yatırımcıların karar vermelerinde önemli olabilecek yeni yöntemlerin belirlenmesine yol açmıştır. Bu doğrultuda kurum veya kuruluşlar tarafından yatırımcılara yardımcı olmak amacıyla birçok güven endeksi hesaplanmaktadır. Bu endeksler yatırımcıların finansal piyasalara olan duyarlılığının tespit edilmesinde önemli bir göstergelerdir. Mayıs 2012 tarihi itibarıyla hesaplanmaya başlanan ve finansal piyasalara duyulan güvenin bir göstergesi olarak kullanılan finansal hizmetler güven endeksi yatırımcıların dikkatini çekmeye başlamıştır. Bu doğrultuda çalışmada FHGE ile BİST seçilmiş sektör endeksleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Bu ilişkinin araştırılması amacıyla çalışmada Mayıs 2012- Aralık 2023

dönemini kapsayan aylık veriler kullanılmıştır. Çalışmada ilk olarak serilerin durağanlık düzeyinin tespit edilmesi amacıyla ADF, PP ve yapısal kırılmaları dikkate alan Zivot-Andrews birim kök testleri uygulanmıştır. Uygulanan birim kök test sonuçlarına göre FHGE hariç diğer değişkenlerin birinci farkları alındığında durağanlaştığı tespit edilmiştir. Bu durum modelde farklı dereceden durağan olan serilerin varlığını göstermektedir. Bu çalışmada farklı dereceden durağan olan serilerin birbiri ile olan uzun dönemli ilişkisini tahmin etme kullanılan ARDL sınır testi yaklaşımı uygulanmıştır. Bu test sonuçlarına göre, finansal hizmetler güven endeksi ile kimya ve tekstil sektörleri arasında %5 anlamlılık düzeyine göre anlamlı ve negatif bir ilişki tespit edilmiştir. FHGE'indeki %1'lik artış kimya sektöründe %61 azalışa; tekstil sektöründe ise %26 azalışa neden olmaktadır. Bu durum İskenderoğlu ve Akdağ (2017) ve Alptürk vd. (2021) çalışmalarıyla benzerlik göstermektedir. Finansal piyasalarda beklentilerin ne yönde değiştiğini belirlemek amacıyla hesaplanan FHGE ile hem kimya hem de tekstil sektörlerin negatif yönlü ilişkide olması yatırımcıların yatırım kararı alırken sadece FHGE ile hareket etmediği ekonomideki diğer göstergeleri de dikkate aldığı şeklinde yorumlanabilir. Gelecekteki çalışmalar için araştırmacılar farklı sektörler ile FHGE arasındaki ilişkiyi ele alarak sektör kıyaslaması yapabilirler.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasına gerek olmayan bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazar, makalenin tamamına yalnız kendisinin katkı sağlamış olduğunu beyan eder.

Araştırmacıların Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Aktürk, E. Akan, Y. ve Gültekin, S. (2019). Finansal hizmetler güven endeksi'ni etkileyen ekonomik faktörler. Ö. Ülger ve A. Movlyanov (Eds.), Al -Farabi 4. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı içinde (s. 1051-1056). Al -Farabi 4. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan bildiri, Gaziantep: İksad Yayınevi.
- Albayrak, Ş.G. (2022). Türkiye'de döviz kuru oynaklığı ile güven endeksleri arasındaki ilişki, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(3): 2458-2469.
- Alptürk, Y., Tunçel, M.B., Çetenak, E.H. ve Bekçi, I. (2021). Finansal hizmetler güven endeksi ile BİST şehir endeksleri arasındaki ilişkinin tespitine yönelik bir araştırma. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2): 271-293.
- Ayuningtyas, R. and Koesrindartoto, D.P. (2014). *The relationship between business confidence, consumer confidence, and indexes return: Empirical evidence in Indonesia stock exchange*. Paper presented International Conference on Trends in Economics, Humanities and Management, Pattaya: Thailand. Retrieved from <http://icehm.org/upload/5296ED0814013.pdf>
- Baker, M. and Wurgler, J. (2007). Investor sentiment in the stock market. *Journal of Economic Perspectives*, 21(2): 129-152.
- Brown, R.L., Durbin, J. and Evans, J.M. (1975). Techniques for testing the constancy of regression relationships over time. *Journal of the Royal Statistical Society Series B: Statistical Methodology*, 37(2): 149-163.
- Charoenrook, A. (2005). *Does sentiment matter?*. Unpublished Working Paper, Vanderbilt University.
- Christ, K.P. and Bremmer, D.S. (2003). *The relationship between consumer sentiment and stock prices*. Paper presented at 78th Annual Conference of the Western Economics Association International, Denver-ABD. Retrieved from https://www.rose-hulman.edu/~bremmer/professional/consumer_confidence_paper.pdf
- Çevikalp, S. (2017). Finansal hizmetler güven endeksini etkileyen faktörlerin analizi. *Ekonomi, Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2): 31-40.
- Dickey, D.A. and Fuller, W.A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American statistical association*, 74(366a): 427-431.
- Dilber, İ., Yalçınkaya, M.H. ve Şeker, N. (2018). Finansal hizmetler güven endeksi. M.Mıynat ve H.Aktaş (Eds.), *Sosyoekonomik boyutlarıyla inovasyon* içinde (s. 19-26). Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları.
- Eyüboğlu, S. ve Eyüboğlu, K. (2018). Hizmet güven endeksi ile hizmet sektör alt endeksleri arasındaki ilişkisinin test edilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2): 271-282.
- Fisher, K. and Statman, M. (2002). *Consumer confidence and stock returns* (Santa Clara University Dept. of Finance Working Paper No. 02-02). Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=317304>
- Görmüş, Ş. ve Güneş, S. (2010). Consumer confidence, stock prices and exchange rates: The case of Turkey. *Applied Econometrics and International Development*, 10(2): 103-114.
- Huseynli, N. (2022). The relationship between consumer confidence index and BIST 50 index. *Journal of Eastern European and Central Asian Research (JEECAR)*, 9(6): 1107-1116.
- İskenderoğlu, Ö. ve Akdağ, S. (2017). Finansal hizmetler güven endeksinin geçerliliğinin incelenmesi: Türkiye örneği. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(4): 625-633.
- Jiang, S. and Jin, X. (2021). Effects of investor sentiment on stock return volatility: A spatio-temporal dynamic panel model. *Economic Modelling*, 97: 298-306.
- Karan, B. (2013). *Yatırım Analizi ve Portföy Yönetimi*, Ankara: Gazi Kitabevi

- Kaya, A. (2020). Menkul kıymet piyasaları ve tüketici duyarlılığı öncül ardıl ilişkisi: Türkiye örneği. *Pamukkale İşletme ve Bilişim Yönetimi Dergisi*, 7(1): 64 – 79.
- Pesaran, M.H., Shin, Y. and Smith, R.J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3): 289-326.
- Phillips, P.C. and Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2): 335-346.
- Qawi, R.B. (2010). Behavioral finance: Is investor psyche driving market performance? *The IUP Journal of Behavioral Finance*, 7(4): 7-20.
- Schmeling, M. (2009). Investor sentiment and stock returns: Some international evidence. *Journal of Empirical Finance*, 16(3): 394-408.
- Süsay, A. ve Eyüboğlu, K. (2021). Hizmet güven endeksi ile BIST hizmet sektör endeksleri arasındaki saklı ilişkilerin yapısal kırılmalar altında incelenmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1): 195-220.
- Şeyranlıoğlu, O. (2023). Tüketici güven endeksi ile finansal yatırım araçlarının reel getirileri arasındaki nedensellik ilişkilerinin değerlendirilmesi: Türkiye örneği. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(29): 572-593.
- Tekin, B. ve Cengiz, S. (2018). Pay senedi piyasası ile tüketici güven endeksi arasındaki nedensellik ve eşbütünlüşme ilişkileri: Borsa İstanbul'da bir uygulama. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(29): 3837-3847.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2024). *Finansal hizmetler güven endeksi raporu*. Erişim adresi: <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/dashboard/4997>
- Tüzün, O. ve Ceylan, I.E. (2018). Finansal hizmetler güven endeksi ile kredi temerrüt takası (CDS) arasındaki nedensellik ilişkisi. M. Tekin (Eds.), *Business and Organization Research Conference Bildiri Kitabı* içinde (s. 595-605). Business and Organization Research Conference'da sunulan bildiri, Karabük.
- Yılmaz, S. ve Tekgöl, Y.B. (2019). Türkiye'de döviz kuru politikalarının olası etkileri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28(3): 212-223.

Enfeksiyon Hastalıkları ve Hisse Senedi Piyasaları: Küresel Sağlık Endeksleri Üzerinden Bir Uygulama

Nurten TERKEŞ^a, Samet GÜRSOY^b, Mert Baran TUNÇEL^c

Öz

Bu çalışmada, Equity Market Volatility: Infectious Disease Tracker endeksi ile Emerging Markets Health Care endeksi, Europe Health Care endeksi, World Health Care endeksi ve Stoxx Europe 600 Health Care endeksi arasındaki ilişkiler Aralık 2007- Aralık 2023 dönemine ait aylık veriler (193 gözlem) kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen sonuçlarda, EMV endeksi ile EMHC endeksi, EHC endeksi, WORLDH endeksi ve ASIAPASH endeksinin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri görülürken, değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır. Sonuçlara göre, yatırımcıların sağlık sektöründe faaliyet gösteren şirketlere yatırım yaparken, yalnızca enfeksiyon hastalıklarının hisse senedi piyasalarındaki etkilerini değil, aynı zamanda genel piyasa koşullarını da değerlendirmelerini önerilebilir.

Anahtar Kelimeler:

EMV Endeksi, EMHC Endeksi, WORLDH Endeksi, ASIAPASH Endeksi, Maki Eşbütünleşme Testi, Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi.

JEL

Sınıflandırması:
I30, E44, G11.

Infectious Diseases and Stock Markets: An Application Through Global Health Indices

Abstract

In this study, the relationship between Equity Market Volatility: Infectious Disease Tracker index and Emerging Markets Health Care index, Europe Health Care index, World Health Care index and Stoxx Europe 600 Health Care index is examined using monthly data (193 observations) for the period between December 2007 and December 2023. According to the results, while it was seen that the EMV index, EMHC index, EHC index, WORLDH index and ASIAPASH index moved together in the long term, no causality relationship was found between the variables. According to these results, we can recommend that investors should consider not only the effects of infectious diseases on stock markets but also general market conditions when investing in companies operating in the healthcare sector.

Keywords:

EMV Index, EMHC Index, WORLDH Index, ASIAPASH Index, Maki Cointegration Test, Fourier Toda - Yamamoto Causality Test.

JEL Classification:

I30, E44, G11.

^a Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak Sağlık Yüksekokulu, Türkiye, nurtenterkes@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1644-8382

^b Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak Zeliha Tolunay Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu, Türkiye, sametgursoy@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1020-7438

^c Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, Şırnak Meslek Yüksekokulu, Türkiye, mbtuncel@sirnak.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8554-8080

1. Giriş

Küresel ekonomi ve finansal piyasalardaki belirsizliklerin artmasıyla birlikte, son yıllarda enfeksiyon hastalıklarının yarattığı krizlerin etkileri daha da önem kazanmıştır. Özellikle COVID-19 gibi küresel çapta yayılan salgınlar, sağlık sektöründen başlayarak tüm ekonomik ve finansal sistemleri derinden etkilemiştir. Bu tür sağlık krizleri, yatırımcıların piyasalarda belirsizlik ve risk yönetimine olan ihtiyacını artırmıştır. Salgınların neden olduğu sağlık riskleri ve ekonomik kısıtlamalar, şirketlerin faaliyetlerini planlama ve yönetme şekillerini kökten değiştirmiştir. Dolayısıyla, küresel piyasa yatırımcıları, finansal kararlarını alırken sağlık sektöründeki gelişmeleri ve pandemik riskleri göz önünde bulundurmak zorunda kalmaktadırlar. Bu bağlamda, enfeksiyon hastalıklarının finansal piyasalardaki belirsizlik ve volatilité üzerindeki etkilerini anlamak, yatırımcıların stratejik kararlarını şekillendirme sürecinde kritik bir rol oynamaktadır. Aralık 2019'da Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan COVID-19 (Korona Virüsü Salgını) pandemisi sonucu piyasalarda yaşanan olumsuzluklar bunun en büyük örneğidir. Ebola ve MERS gibi önceki pandemilerin hisse senedi piyasalarında yarattığı oynaklıkların etkileri bilinmektedir. Ancak, COVID-19 salgını, bu önceki pandemilere kıyasla piyasalar üzerinde çok daha güçlü ve kapsamlı bir etki bırakmıştır. Özellikle COVID-19'un küresel çapta yayılması ve hızla artan vaka sayıları, sağlık sistemi üzerindeki baskıyı artırarak ekonomik faaliyetlerde keskin düşüşlere yol açmıştır. Bu durum, finansal piyasalarda büyük çaplı volatilitéye ve belirsizliğe neden olmuş, yatırımcıların risk yönetimi ve portföy stratejilerini yeniden değerlendirmelerine zorlamıştır. COVID-19'un etkisi, özellikle hisse senedi piyasalarında geniş çaplı düşüşler ve ani yükselişler olarak kendini göstermiş, piyasa katılımcılarının sağlık krizlerinin ekonomik ve finansal yapıya olan potansiyel etkilerini daha dikkatli şekilde değerlendirmelerine yol açmıştır (Baker vd., 2020). Salgını kontrol altına almak için uygulanan tecrit, Büyük Buhran'dan bu yana en kötü ekonomik gerilemeyi tetiklemiştir. Bu durum, petrol piyasası dahil olmak üzere finansal piyasalarda benzeri görülmemiş bir belirsizlik artışına neden olmuş ve doğru volatilité tahmini konusunda büyük zorluklara yol açmıştır (Bouri vd., 2020).

Sağlık sektöründeki firmalar, yaşanan bu tür pandemilerde oynaklığı azaltmak için çeşitli stratejiler uygulayabilirler. Öncelikle, tedarik zincirlerini coğrafi olarak çeşitlendirmek ve alternatif tedarikçilerle çalışmak, tedarik zinciri kesintilerini en aza indirebilir. Ayrıca, güçlü finansal rezervler oluşturmak, firmaların kriz dönemlerinde likidite sorunları yaşamalarını engelleyebilir. Dijital dönüşüm ve teknoloji yatırımları, uzaktan sağlık hizmetleri gibi alternatif gelir kaynakları yaratırken operasyonel verimliliği artırabilir. Risk yönetimi stratejileri ve senaryo analizleri, firmaların olası kriz senaryolarına hazırlıklı olmalarını sağlar. Ayrıca, çalışan sağlığı ve güvenliğine yapılan yatırımlar, iş gücü kaybını azaltarak operasyonların sürekliliğini destekleyebilir. Bu stratejiler hem sağlık hizmetlerinin kesintisiz sunulmasını hem de firmaların finansal ve operasyonel istikrarını korumayı hedeflemektedir. (Kadir, 2020; Faggioni vd., 2023; Sharfstein ve Lurie, 2023).

Küresel piyasa yatırımcıları, finansal kararlarını alırken sağlık sektöründeki gelişmeleri EMV, EMHC, WORLDH ve ASIAPASH gibi endekslerden takip edebilirler. Bu endeksler, enfeksiyon hastalıklarından etkilenmelerinin yanı sıra geniş bir yelpazede çeşitli

faktörlerden de etkilenirler. Bu faktörler arasında makroekonomik göstergeler (enflasyon, faiz oranları, işsizlik oranları), politik ve jeopolitik riskler (hükümet politikaları, seçimler, uluslararası anlaşmazlıklar), piyasa duyarlılığı, şirket performansları ve sektörel dinamikler bulunur. Dolayısıyla, bu endekslerin performansı, enfeksiyon hastalıkları gibi spesifik krizlerin yanı sıra, genel ekonomik ve politik koşullardan da etkilenir (Bakaert vd., 2005).

Enfeksiyon hastalıklarının sağlık sektöründeki firmaların performansları üzerindeki etkilerini anlamak, sağlık yönetimi ve finans alanlarında önemli bir araştırma alanını oluşturur. Bu hastalıklar, tıbbi hizmet talebinde dalgalanmalara ve sağlık kaynaklarının dağılımında değişikliklere neden olarak sağlık sektörü firmalarının operasyonel etkinliği ve finansal performansını etkiler. Özellikle pandemi gibi küresel çaplı krizler, bu etkileri daha da derinleştirir ve sağlık sektörü aktörlerini beklenmeyen zorluklarla karşı karşıya bırakır. Bu bağlamda, enfeksiyon hastalıklarının sağlık sektöründe finansal yönetim, risk yönetimi ve stratejik planlama üzerindeki etkilerini anlamak, sektörün krizlere adaptasyon yeteneğini artırmak ve sürdürülebilirliklerini sağlamak açısından kritik öneme sahiptir.

Bu çalışmada, enfeksiyon hastalıklarının küresel sağlık sektöründeki firmaların finansal performanslarına olan etkisi incelenmiştir. Çalışma, enfeksiyon hastalıklarının hisse senedi piyasalarındaki oynaklık üzerindeki etkilerini anlamaya yardımcı olurken, aynı zamanda gelişmekte olan piyasalardaki sağlık sektöründeki firmaların performanslarının değerlendirilmesine olanak tanır. Avrupa ve dünya genelindeki sağlık sektörüne yatırım yapan şirketlerin performanslarının analizi, yatırım stratejilerinin belirlenmesinde ve portföy çeşitlendirmesinde kritik bilgiler sağlayarak, risk yönetimini ve getiriyi optimize etme fırsatı sunar.

Literatürde yer alan çalışmalarda araştırmacıların yoğun olarak enfeksiyon hastalıklarının kıymetli madenlere, döviz piyasalarına ve pay senedi piyasalarına olan etkileri üzerine çalıştıkları görülmektedir. Bu çalışma enfeksiyon hastalıklarının küresel sağlık sektöründe yer alan firmaların finansal performansları üzerine yoğunlaşan ilk çalışma olarak literatürdeki yerini alacaktır. Literatürdeki bu boşluk çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmaktadır. Ayrıca, kullanılan ileri ekonometrik testler de yine literatürde fark yaratacak bir diğer faktör olacaktır.

Çalışma, temelde 5 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde teorik içerikler ele alınmıştır. İkinci bölümde literatür araştırması yapılmış ve ulusal/uluslararası çalışmalar incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise veri seti ve kapsam yer alırken dördüncü bölümde metodoloji ve bulgular yer almıştır. Beşinci ve son bölümde ise çalışmanın sonuçları, değerlendirmeleri ve yapılabilecek çalışmalar için önerileri sunulmuştur.

2. Literatür

Bu bölümde, enfeksiyon hastalıkları ile hisse senedi piyasaları arasındaki ilişki, önceki teorik çerçeveyi destekleyen ampirik kanıtlarla birlikte tartışılmaktadır.

Literatürde yer alan çalışmalarda COVID-19 salgınının 2020'den itibaren küresel sistemik bir risk kaynağı haline geldiği, neredeyse tüm ülkeler, uluslararası emtia

piyasalarını etkileyen üretim ve hisse senedi fiyatlarındaki düşüşten etkilendiği bildirilmektedir (Baker vd., 2020). Dolayısıyla bu tür salgın hastalıkların yarattığı belirsizliğin, uluslararası emtia fiyatlarının dalgalanmasında önemli bir etken haline geldiği görölmektedir (Long ve Guo, 2022).

Salgın hastalıkların finansal piyasaları olumsuz etkilediği gözlemlenmiştir. Ancak bu etkiler, farklı sektörler için çeşitli iç ve dış dinamiklerle açıklanmaktadır. Küresel bir salgının olumsuz etkileri, bazı ölkelerde iç piyasanın baskın etkisiyle, bazı ölkelerde ise büyük piyasalardan gelen etkilerle şekillenmektedir. Kategorik bir sınıflandırma yapıldığında, Çin borsasının volatilité etkisinin diğer ölké borsalarına yayılmasının incelendiği çalışmalar ön plandadır (Najaf ve Chin, 2024; Salman ve Ali, 2024; Ullah vd., 2023; Xu vd., 2023; Gao ve Lu, 2023). Salgınların farklı gelişmişlik düzeyindeki ölkeler üzerindeki etkilerini ölçen çalışmalar da bulunmaktadır. Gelişmiş ölkelerin borsaları için yapılan çalışmalar (Mobin vd., 2022; Izzeldin vd., 2021; Bentes, 2021; Rehman vd., 2021; Shaikh vd., 2021; Yousef, 2020), gelişmekte olan ölkeler için yapılan çalışmalar (Akyıldırım vd., 2023; Jain vd., 2023; Antonakakis vd., 2023; Mushafiq, 2023; Corbet vd., 2022; Cioroianu vd., 2021; Topcu ve Gulal, 2020) gibi örneklerle bu etkilerin farklı boyutları ele alınmıştır.

Fernandes vd. (2024); Riahi vd. (2024), Tarchella vd. (2024); Bashir vd. (2023); Ampountolas (2023); Kyriazis vd. (2023); Almeida vd. (2023); Foroutan ve Lahmiri (2022); Balçılar vd. (2022) salgın hastalıkların kripto piyasalara etkisini incelerken, Alzate vd. (2024); Bouazizi vd. (2024); Mikhaylov vd. (2024); Cui vd. (2023); Li ve Umai (2023); Xu vd. (2023); Tanin vd. (2022); Bani-Khalaf ve Taspınar (2022); Hung ve Vo (2021); Lubis vd. (2021) ise salgın hastalıkların altın, döviz kuru, petrol ve diğer emtia fiyatlarına etkisini incelemişlerdir. Ayrıca, literatürde salgın hastalıkların sektörel etkisini inceleyen birçok çalışma da bulunmaktadır.

Yuni vd. (2024); Tong vd. (2024); Trefz (2023); Lu vd. (2023); Zaouga, ve Loukil (2023) gayrimenkul sektörü; Shaik vd. (2023) ve Priscilla vd. (2023) teknoloji sektörü; Kalinowski (2024); Hu vd. (2024); Fasanya ve Oyewole (2023) ve Zargar ve Umar (2023) çalışmaları ise turizm sektörü için salgın hastalıkların etkisini incelemişlerdir.

Literatürde enfeksiyon hastalıklarının piyasalara etkisini inceleyen birçok çalışma olduğu görölmektedir. Yapılan çalışmaların daha çok döviz piyasalarına, pay senedi piyasalarına ve kıymetli madenlere yöneldiği ve enfeksiyon hastalıklarının buralara olan etkisinin incelendiği tespit edilmiştir. Bu çalışma, literatürdeki çalışmalardan farklı olarak enfeksiyon hastalıklarının küresel sağlık sektöründeki firmaların performanslarına etkisini inceleyerek literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır.

3. Veri ve Yöntem

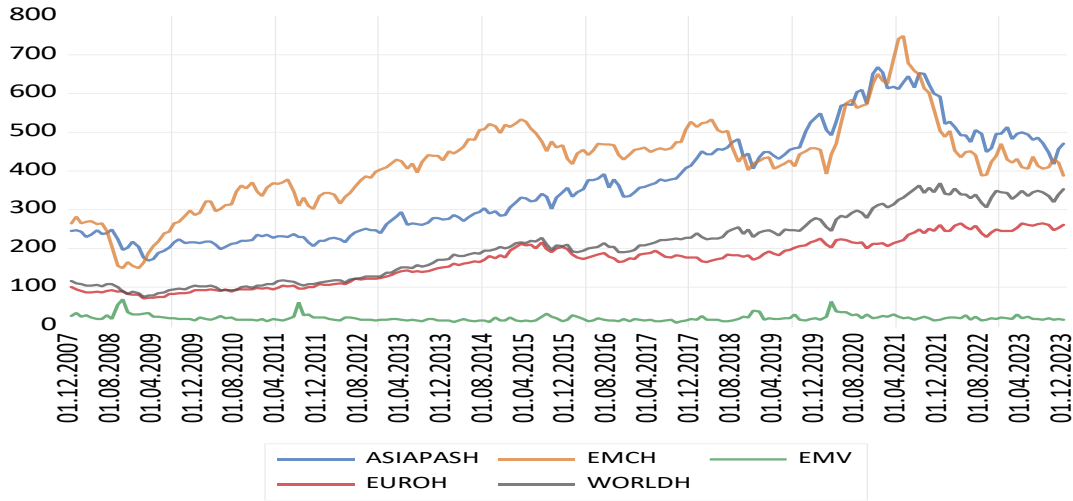
Çalışmada, enfeksiyon hastalıklarının hisse senedi piyasalarındaki oynaklığını ölçen Equity Market Volatility: Infectious Disease Tracker (EMV) endeksi ile gelişmekte olan piyasalarda sağlık sektöründeki firmaların hisse performanslarını ölçen Emerging Markets Health Care (EMHC) endeksi, Avrupa'daki sağlık sektörüne yatırım yapan şirketlerin performansını ölçen Europe Health Care (EHC) endeksi, dünya genelinde sağlık sektöründe

faaliyet gösteren firmaların performansını ölçen World Health Care (WORLDH) endeksi ve Avrupa borsalarında işlem gören sağlık sektörüne ait firmaların performanslarını ölçen Stoxx Europe 600 Health Care (ASIAPASH) endeksi arasındaki ilişkileri Aralık 2007 - Aralık 2023 dönemine ait aylık veriler (193 gözlem) kullanılarak Maki eşbütünleşme testi ve Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testleri ile incelenmiştir. Değişkenlere ilişkin veriler www.policyuncertainty.com ve www.investing.com adreslerinden 21.09.2023 tarihinde elde edilmiş olup detay bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Değişkenlere İlişkin Detay Bilgiler

Değişkenler	Değişken Açıklamaları	Veri Tabanı
EMV	Equity Market Volatility: Infectious Disease Tracker	www.policyuncertainty.com
EMCH	Emerging Markets Health Care	www.investing.com
EUROH	Europe Health Care	
WORLDH	World Health Care	
ASIAPASH	Stoxx A and P 600 Health Care	

Şekil 1'de değişkenlere ilişkin ait zaman serisi grafikleri verilmiştir.

Şekil 1. Zaman Serisi Grafikleri

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Değişkenlerin zaman serisi grafikleri incelendiği zaman 2009 yılında H1N1 influenza virüsünün, 2014-2016 yıllarında Batı Afrika Ebola salgınının ve 2020 yılında ortaya çıkan COVID-19 pandemisinin olduğu dönemlerde EMV endeksinde artışın olduğu görülmektedir. Bu durum, söz konusu tarihlerde enfeksiyon hastalıklarının yayılmasının ekonomik aktivite üzerindeki olumsuz etkilerine dair endişelerin arttığına işaret eder. Yine aynı tarihlerde, EMCH, WORLDH ve ASIAPASH endekslerinde yükselişlerin olması ise sağlık krizlerinden

kaynaklı sağlık hizmetlerine olan talebin artmasına dolayısıyla sağlık sektörüne ve bu sektördeki firmaların performanslarına olumlu etki yarattığına işaret etmektedir.

Tablo 2’de değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler sunulmuştur.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler (2006-2018)

	EMV	EMCH	EUROH	WORLDH	ASIAPASH
Ortalama	20.82408	421.4704	167.1120	204.4470	362.8868
Ortanca	18.77493	431.9700	176.5200	204.7500	335.2100
En Büyük	69.83500	747.7600	264.8700	369.6200	668.0900
En Küçük	9.569581	149.0600	72.35000	75.14000	168.5300
Std. Sapma	8.509728	110.3882	57.01505	86.32091	133.6645
Çarpıklık	2.784373	-0.043254	-0.051476	0.264367	0.510103
Basıklık	13.95030	3.615691	1.807932	1.870002	2.118860
Jarque-Bera	1213.648	3.108575	11.51265	12.51649	14.61355
Olasılık	0.000000	0.211340	0.003163	0.001915	0.000671

Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde, EMCH endeksi dışındaki değişkenlerin normal dağılıma sahip olmadıklarını görülmektedir. Ayrıca, EMV değişkenin ortalama değerinden 8.509728 birimlik, EMCH değişkenin ortalama değerinden 110.3882 birimlik, EUROH değişkenin ortalama değerinden 57.010505 birimlik, WORLDH değişkenin ortalama değerinden 86.32091 birimlik ve son olarak ASIAPASH değişkenin ise ortalama değerinden 133.6645 birimlik sapma gösterdiği görülmektedir.

Tablo 3’te değişkenlere ilişkin korelasyon sonuçları sunulmuştur.

Tablo 3. Korelasyon Analizi

	EMV	EMCH	EUROH	WORLDH	ASIAPASH
EMV	1	-0.263	-0.124	-0.073	0.0179
EMCH	-0.263	1	0.729	0.724	0.766
EUROH	-0.124	0.729	1	0.972	0.866
WORLDH	-0.073	0.724	0.972	1	0.931
ASIAPASH	0.0179	0.766	0.866	0.931	1

4. Ampirik Bulgular

Çalışmada, EMV endeksi ile EMCH endeksi, EHC endeksi, WORLDH endeksi ve ASIAPASH endeksi arasındaki ilişkiler analiz edilirken öncelikle, değişkenlerin durağanlığını sınamak için Fourier ADF birim kök testi kullanılmış ve değişkenlerin durağanlık seviyeleri tespit edilmiştir. Daha sonra Fourier ADF birim kök testinden elde edilen sonuçlar da göz önüne alınarak Maki eşbütünleşme testi ve Fourier nedensellik testi kullanılmış ve değişkenler arasında hem uzun dönemli ilişkiler hem de nedensellik ilişkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Hem birim kök analizi için seçilen test, hem eş bütünleşme analizi için seçilen test hem de nedensellik analizi için seçilen test yapısal kırılmaları dikkate

aldıkları için tercih edilmiştir. Yapısal kırılmaları dikkate alan testlerin daha anlamlı ve güvenilir sonuçlar vermesi bu tercihte etkili olmuştur.

4.1. Fourier ADF Birim Kök Testi

Fourier ADF (FADF) birim kök testi, sert yapısal kırılmaların yanı sıra yumuşak yapısal kırılmaları dikkate alarak bu özelliğiyle literatürdeki diğer durağanlık testlerine göre farklılık göstermektedir. Testin bu özelliğinden dolayı sonuçlar daha güvenilir ve anlamlı olacaktır. Fourier ADF birim kök testi son şeklini Enders ve Lee'nin (2012) çalışmasına dayalı olarak almış ve literatüre kazandırılmıştır.

Teste ilişkin istatistikler aşağıdaki gibidir (Enders ve Lee, 2012).

$$\Delta y_t = \alpha + y_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + y_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta y_t = \alpha + \beta_t + y_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + y_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Denklemlerde frekans değerini k, trigonometrik fonksiyonları *sin* ve *cos*, gözlem sayısını T ve uygun gecikme uzunluğunu ise p temsil etmektedir.

Tablo 4'te değişkenlerin FADF birim kök testi sonuçları sunulmuştur. Teste ilişkin kritik değerler Enders ve Lee (2012) çalışmasından alınmıştır.

Tablo 4. FADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Seviye	Birinci Fark
EMV	-3.31(4)	-6.46(4)***
EMCH	-3.51(1)	-4.75(3)***
EUROH	-1.09(2)	-5.50(2)***
WORLDH	-0.03(2)	-4.21(5)**
ASIAPASH	-2.50(1)	-4.35(3)**

Not: ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeylerinde serilerin durağan olduğunu göstermektedir. Parantez içindeki rakamlar Fourier sayısını göstermektedir.

Tablo 4'ten elde edilen FADF sonuçlarına göre; EMV, EMCH ve EUROH endekslerinin %99 güven aralığında WORLDH ve ASIAPASH endekslerinin ise %95 güven aralığında I (1) seviyesinde durağan hale geldikleri görülmüştür.

4.2. Maki Eşbütünlüme Testi

Maki (2012) eşbütünlüme testi, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkileri beş yapısal kırılmaya kadar inceleyebilen ve bu özelliğiyle literatürdeki diğer testlerden ayrılarak fark yaratan modern bir testtir. Testte yapısal kırılma sayısı, serisinin yapısına göre belirlenmektedir.

Maki (2012) eşbütünlüme testine ilişkin denklemler aşağıdaki gibidir.

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \beta'_1 X_t + \mu_t \quad (3)$$

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \beta'_1 X_t + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \mu_t \quad (4)$$

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \beta'_1 X_t + y_t + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \mu_t \quad (5)$$

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \sum_{Y_i} t D_{i,t} + \beta'_1 X_t + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \mu_t \quad (6)$$

Tablo 5'e Maki (2012) eşbütünlüme testine ilişkin sonuçlar sunulmuştur. Kritik değerler Maki (2012) çalışmasından alınmıştır.

Tablo 5. Maki Eşbütünlüme Testi Sonuçları

Değişken	Test İstatistiği	Kritik Değerler	Kırılma Tarihleri
MODEL 1 (EMV → EMCH)	-9.11***	8,00(%1); -7,41(%5) -7,11(%10)	Ağustos 2011, Haziran 2015, Haziran 2016, Ekim 2018, Haziran 2020
MODEL 2 (EMV → EUROH)	-13.52***	-6,62(%1); -6,10(%5) -5,84(%10)	Eylül 2017, Ağustos 2011
MODEL 3 (EMV → WORLDH)	-9.46***	-6,04(%1); -5,54(%5) -5,28(%10)	Haziran 2011
MODEL 4 (EMV → ASIAPASH)	-9.24***	8,00(%1); -7,41(%5) -7,11(%10)	Ağustos 2011, Haziran 2015, Haziran 2016, Ekim 2018, Haziran 2020

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 için anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5'deki Model 1, Model 2, Model 3 ve Model 4'e ait eşbütünlüme testi sonuçları incelendiğinde tüm modellerde eşbütünlümlük hareketin olduğu görülmektedir. Daha açık bir ifadeyle, EMV endeksindeki artışlar ve azalışlar ile EMCH, EUROH, WORLDH ve ASIAPASH endeksindeki artış ve azalışların uzun dönemde birlikte hareket ettikleri izlenmektedir.

4.3. Fourier Toda - Yamamoto Nedensellik Testi

Nazlıoğlu vd. (2016) tarafından geliştirilen Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testi, değişkenler arasındaki durağanlık seviyelerini ve eşbütünleşme ilişkisini göz ardı etmektedir. Bu test, Granger nedensellik testine Fourier fonksiyonlarının dâhil edilmesiyle ortaya çıkar ve temel olarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerini belirlemek için kullanılır (Yurtkuran, 2020).

Fourier Toda – Yamamoto nedensellik testine ilişkin denklemler aşağıdaki gibidir.

$$Y_t = \alpha_0 + Y_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + Y_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_1 Y_{t-1} + \dots + \beta_{p+d} Y_{t-(p+d)} + \varepsilon_t \quad (7)$$

$$Y_t = \alpha_0 + Y_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + Y_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_1 Y_{t-1} + \dots + \beta_{p+d} Y_{t-(p+d)} + \varepsilon_t \quad (8)$$

7 ve 8 numaralı denklemlerde optimum gecikme uzunluğu p ile maksimum eşbütünleşme derecesi ise d ile ifade edilmektedir.

Tablo 6’da Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testine ilişkin sonuçlar sunulmuştur.

Tablo 6. Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

İlişkinin Yönü	Fourier Sayısı	Test İstatistiği	Asimptotik Olasılık Değeri	Bootstrap Olasılık Değeri	İlişki Durumu
MODEL 1 (EMV → EMCH)	3	1.616	0.204	0.190	X
MODEL 2 (EMV → EUROH)	3	0.399	0.528	0.510	X
MODEL 3 (EMV → WORLDH)	3	0.907	0.341	0.290	X
MODEL 4 (EMV → ASIAPASH)	3	0.737	0.391	0.370	X

Tablo 6’daki Model 1, Model 2, Model 3 ve Model 4’e ait nedensellik testi sonuçları incelendiğinde hiçbir modelde nedensellik ilişkisi olmadığı görülmektedir. Daha açık bir ifadeyle, EMV endeksinden EMCH, EUROH, WORLDH ve ASIAPASH endekslerine doğru nedensellik yoktur.

5. Sonuç

Son yıllarda küresel piyasalarda hissedilen baskılar sadece finansal varlık fiyatlarındaki oynaklık kaynaklı hareket etmemektedir. Diğer bir taraftan savaşlar, iç karışıklıklar ve salgın hastalıklar yaygın etkisi olan faktörlerinde etkisi altındadır. Bu durum özellikle COVID-19 pandemisi ile daha da belirgin hale gelmiştir. Salgınların toplumların sadece gündelik hayatları dışında ekonomik işleyişler üzerindeki sonuçları bu durumu kanıtlar niteliktedir. Bu bağlamda, bu çalışma salgın hastalıklarının sağlık sektörü üzerindeki finansal etkilerini araştırmaktadır. However, doğrultuda ABD oluşturulan Infectious disease EMV tracker index (Baker vd., 2020) bağımsız değişken olarak kullanılarak küresel piyasalarda en kapsayıcı gösterge olarak (MSCI World Health Services, MSCI Avrupa Sağlık Hizmetleri, STOXX Asya/Pasifik 600 Sağlık Hizmetleri endeksleri üzerindeki etkileri analiz edilmek istenmiştir. Çalışmanın uygulama kısmında asimetrik stokastik volatilité (ASV) modeli kullanılmış olup Aralık 2007-Aralık 2023 veri aralığı dikkate alınmıştır.

Maki eşbütünleşme testinden elde edilen sonuçlara göre, Model 1 (EM→EMCH), Model 2 (EM→EUROH), Model 3 (EM→WORLDH), ve Model 4 (EM→ASIAPASH)'e ait ilişkilerin eşbütünleşik olduğu görülmektedir. Daha açık bir ifadeyle, EMV endeksindeki artışlar ve azalışlar ile EMCH, EUROH, WORLDH ve ASIAPASH endeksindeki artış ve azalışların uzun dönemde birlikte hareket ettikleri söylenebilir.

Fourier Toda - Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçlarına göre, Model 1 (EM→EMCH), Model 2 (EM→EUROH), Model 3 (EM→WORLDH), ve Model 4 (EM→ASIAPASH)'e ait bulgularda herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmektedir. Daha açık bir ifadeyle, EMV endeksinden EMCH, EUROH, WORLDH ve ASIAPASH endekslerine doğru nedensellik yoktur.

Elde edilen sonuçlar incelendiğinde, EMV endeksindeki değişikliklerin, diğer endekslerdeki değişiklikleri kısa vadede tetiklemediği veya sebep olmadığı tespit edilirken, EMV endeksindeki artışlar ve azalışlar ile diğer endekslerdeki (EMCH, EUROH, WORLDH, ASIAPASH) artış ve azalışların uzun dönemde birlikte hareket ettiğini, yani birbirlerine bağlı bir eğilim sergilediklerini tespit edilmiştir. Eşbütünleşme testinin sonuçları ile nedensellik testinin sonuçları birbiriyle tamamen uyumlu olmayabilir. Eşbütünleşme, uzun dönemli denge ilişkilerini gösterirken, nedensellik testi daha çok kısa dönemli etki-tepki ilişkilerine odaklanır. Bu durumda, endeksler arasında uzun dönemli bir ilişki olmasına rağmen, kısa dönemde bir nedensellik ilişkisi gözlemlenmemektedir.

Çalışmadan elde edilen bulgular, özellikle yatırımcılar, portföy yöneticileri, finansal analistler ve politika yapımcılar için önemli bilgiler sunmaktadır. EMV endeksi ile EMHC, EHC, WORLDH ve ASIAPASH endeksleri arasındaki uzun dönemli ilişkiler, enfeksiyon hastalıklarının hisse senedi piyasalarında sağlık sektörüne etkisini anlamak açısından kritik bir perspektif sağlamaktadır. Enfeksiyon hastalıkları kaynaklı oynaklıkların gelişmekte olan piyasalar ve Avrupa'daki sağlık sektörü üzerindeki etkisini değerlendirmek, yatırımcıların portföy çeşitlendirme stratejilerini optimize etmelerine yardımcı olabilir. Ayrıca, politika yapımcılar bu bulguları, sağlık krizlerinin ekonomik etkilerini yönetme ve sağlık sektörünün istikrarını koruma politikalarını geliştirmede kullanabilirler. Son olarak, finansal analistler,

bu ilişkilere dayanarak piyasa tahminlerinde daha sağlam öngörülerde bulunabilirler. Ancak, değişkenler arasında nedensellik ilişkisi bulunmaması, bu endekslerin bağımsız olarak incelenmesi gerektiğini ve her birinin ayrı dinamiklere sahip olabileceğini göstermektedir.

İleride yapılacak çalışmalarda, enfeksiyon hastalıklarının hisse senedi piyasalarındaki oynaklık üzerindeki etkisini daha detaylı anlamak için çeşitli yönlerde derinlemesine analizler önerilmektedir. Öncelikle, farklı coğrafi bölgelerdeki sağlık sektörleri ve diğer sektörler arasındaki ilişkilere odaklanarak, enfeksiyon hastalıklarının sektörler arası etkilerini incelemek faydalı olabilir. Ayrıca, bu çalışmada tespit edilen uzun dönemli ilişkilerin ardındaki mekanizmaları anlamak için yapısal kırılmalar ve rejim değişiklikleri gibi gelişmiş ekonometrik teknikler kullanılabilir. Mikro düzeyde firma verileri kullanarak, firmaların finansal performansı, likidite durumu ve piyasa değerlemesi gibi faktörlerin enfeksiyon hastalıklarına karşı duyarlılıkları analiz edilebilir. Son olarak, ileriye dönük tahmin modelleri geliştirilerek, enfeksiyon hastalıklarının olası gelecekteki salgınlarının hisse senedi piyasalarındaki oynaklığa etkileri üzerine senaryo analizleri yapılabilir. Bu tür detaylı çalışmalar, yatırımcılar ve politika yapıcılar için daha güvenilir ve uygulanabilir stratejiler geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasına gerek olmayan bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Araştırmacıların Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akyildirim, E., Conlon, T., Corbet, S. and Goodell, J.W. (2023). Understanding the FTX exchange collapse: A dynamic connectedness approach. *Finance Research Letters*, 53: 103643.
- Almeida, D., Dionísio, A., Vieira, I. and Ferreira, P. (2023). COVID-19 Effects on the relationship between cryptocurrencies: Can it be contagion? Insights from Econophysics Approaches. *Entropy*, 25(1): 98.
- Al-Nassar, N.S., Yousaf, I. and Makram, B. (2023). Spillovers between positively and negatively affected service sectors from the COVID-19 health crisis: Implications for portfolio management. *Pacific-Basin Finance Journal*, 79: 102009.
- Alzate-Ortega, A., Garzón, N. and Molina-Muñoz, J. (2024). Volatility spillovers in emerging markets: Oil shocks, energy, stocks, and gold. *Energies*, 17(2): 378.
- Ampountolas, A. (2023). The effect of COVID-19 on cryptocurrencies and the stock market volatility: A two-stage DCC-EGARCH model analysis. *Journal of Risk and Financial Management*, 16(1): 25.
- Antonakakis, N., Cunado, J., Filis, G., Gabauer, D. and de Gracia, F.P. (2023). Dynamic connectedness among the implied volatilities of oil prices and financial assets: New evidence of the COVID-19 pandemic. *International Review of Economics and Finance*, 83: 114-123.
- Baker, S.R., Bloom, N., Davis, S.J., Kost, K., Sammon, M., and Viratyosin, T. (2020). The unprecedented stock market reaction to COVID-19. *The Review of Asset Pricing Studies*, 10(4): 742-758.
- Balcilar, M., Ozdemir, H. and Agan, B. (2022). Effects of COVID-19 on cryptocurrency and emerging market connectedness: Empirical evidence from quantile, frequency, and lasso networks. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 604: 127885.
- Bani-Khalaf, O. and Taspinar, N. (2022). Oil and gold return spillover and stock market elasticity during COVID-19 pandemic: A comparative study between the stock markets of oil-exporting countries and oil-importing countries in the Middle East. *Resources Policy*, 79: 102935.
- Bashir, H.A., and Kumar, D. (2023). Investor attention, Twitter uncertainty and cryptocurrency market amid the COVID-19 pandemic. *Managerial Finance*, 49(4): 620-642.
- Bekaert, G., Harvey, C.R. and Ng, A. (2005). Market Integration and Contagion. *Journal of Business*, 78(1): 39-69.
- Bentes, S.R. (2021). How COVID-19 has affected stock market persistence? Evidence from the G7's. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 581: 126210.
- Bouazizi, T., Guesmi, K., Galariotis, E. and Vigne, S.A. (2024). Crude oil prices in times of crisis: The role of Covid-19 and historical events. *International Review of Financial Analysis*, 91: 102955.
- Bouri, E., Demirer, R., Gupta, R., and Pierdzioch, C. (2020). Infectious diseases, market uncertainty and oil market volatility. *Energies*, 13(16): 4090.
- Cioroianu, I., Corbet, S. and Larkin, C. (2021). Guilt through association: Reputational contagion and the Boeing 737-MAX disasters. *Economics Letters*, 198: 109657.
- Corbet, S., Hou, Y. G., Hu, Y. and Oxley, L. (2022). The growth of oil futures in China: Evidence of market maturity through global crises. *Energy Economics*, 114: 106243.
- Cui, M., Wong, W.K., Wisetsri, W., Mabrouk, F., Muda, I., Li, Z. and Hassan, M. (2023). Do oil, gold and metallic price volatilities prove gold as a safe haven during COVID-19 pandemic? Novel evidence from COVID-19 data. *Resources Policy*, 80: 103133.
- DeCarrion-i-Sylvestre, J.L., Kim, D., and Perron, P. (2009). GLS-Based unit root tests with multiple structural breaks under both the null and the alternative hypotheses. *Econometric Theory*, 25(6): 1754-1792.

- Enders, W. and Lee, J. (2012). A unit root test using a Fourier series to approximate smooth breaks. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 74(4): 574-599.
- Faggioni, F., Rossi, M.V., and Sestino, A. (2023). Supply chain resilience in the pharmaceutical industry: A qualitative analysis from scholarly and managerial perspectives. *Int. J. Bus. Manag.*, 18: 129.
- Fasanya, I. and Oyewole, O. (2023). Dynamic spillovers between precious metals and travel and tourism stocks in South-East Asia: Do infectious disease outbreaks matter?. *Economic Research-Ekonomika Istraživanja*, 36(1): 2166968.
- Fernandes, L.H., Silva, J.W., Araujo, F.H., and Bariviera, A.F. (2024). Quantifying the COVID-19 shock in cryptocurrencies. *Fractals*, 32(1): 2450019.
- Foroutan, P. and Lahmiri, S. (2022). The effect of COVID-19 pandemic on return-volume and return-volatility relationships in cryptocurrency markets. *Chaos, Solitons and Fractals*, 162: 112443.
- Gao, J., Li, H. and Lu, Z. (2023). Impact of COVID-19 on investor sentiment in China's stock markets. *Heliyon*, 9(10).
- Ghaemi Asl, M., Tavakkoli, H.R. and Rashidi, M.M. (2021). Sector-by-sector analysis of dependence dynamics between global large-cap companies and infectious diseases: A time-varying copula approach in EBOV and COVID-19 episodes. *PLoS One*, 16(11): e0259282.
- Gurrib, I. (2021). Early COVID-19 policy response on healthcare equity prices. *Studies in Economics and Finance*, 38(5): 987-1006.
- Hu, Y., Lang, C., Corbet, S. and Wang, J. (2024). The impact of COVID-19 on the volatility connectedness of the Chinese tourism sector. *Research in International Business and Finance*, 68: 102192.
- Hung, D.V., Hue, N.T.M. and Duong, V.T. (2021). The impact of COVID-19 on stock market returns in Vietnam. *Journal of Risk and Financial Management*, 14(9): 441.
- Hung, N.T., and Vo, X.V. (2021). Directional spillover effects and time-frequency nexus between oil, gold and stock markets: Evidence from pre and during COVID-19 outbreak. *International Review of Financial Analysis*, 76: 101730.
- Izzeldin, M., Muradoğlu, Y.G., Pappas, V., and Sivaprasad, S. (2021). The impact of Covid-19 on G7 stock markets volatility: Evidence from a ST-HAR model. *International Review of Financial Analysis*, 74: 101671.
- Jain, P., Maitra, D. and Kang, S.H. (2023). Oil price and the automobile industry: Dynamic connectedness and portfolio implications with downside risk. *Energy Economics*, 119: 106537.
- Ji, X., Bu, N., Zheng, C., Xiao, H., Liu, C., Chen, X. and Wang, K. (2024). Stock market reaction to the COVID-19 pandemic: An event study. *Portuguese Economic Journal*, 23(1).
- Joof, F., Oben, R.J. and Chakib, Z. (2024). Resilience in turmoil: Analyzing China's energy stock market reaction to COVID-19 pandemic-an event study methodology. Available at SSRN, 4682748.
- Kadir, M.A. (2020). Role of telemedicine in healthcare during COVID-19 pandemic in developing countries. *Telehealth and Medicine Today*, 5(2): 1-5.
- Kalinowski, M. (2024). Has COVID-19 changed the travel and tourism stock market behavior in the USA?: Case of Dow Jones US Travel and Tourism and SandP 500 indexes. *Quality and Quantity*, 1-16.
- Kyriazis, N., Papadamou, S., Tzeremes, P. and Corbet, S. (2023). The differential influence of social media sentiment on cryptocurrency returns and volatility during COVID-19. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 89: 307-317.
- Li, Y. and Umair, M. (2023). The protective nature of gold during times of oil price volatility: An analysis of the COVID-19 pandemic. *The Extractive Industries and Society*, 101284.

- Long, S. and Guo, J. (2022). Infectious disease equity market volatility, geopolitical risk, speculation, and commodity returns: Comparative analysis of five epidemic outbreaks. *Research in International Business and Finance*, 62: 101689.
- Lu, S., Wang, C., Wong, S.K., and Shi, S. (2023). Is this time the same? Housing market performance during SARS and COVID-19. *International Journal of Housing Markets and Analysis*, 16(3): 490-512.
- Lubis, S.W., Alfarisi, M.F., and Adrianto, F. (2021). The effect of oil prices, gold and exchanges on JCI during the Covid-19. *Enrichment: Journal of Management*, 12(1): 135-145.
- Lukanima, B.K., Sanchez-Barrios, L.J. and Gómez-Bravo, Y.P. (2024). Towards understanding MILA stock markets integration beyond MILA: New evidence between the pre-Global financial crisis and the COVID-19 periods. *International Review of Economics and Finance*, 89: 478-497.
- Maki, D. (2012). Tests for cointegration allowing for an unknown number of breaks. *Economic Modelling*, 29(5): 2011-2015.
- Mazur, M., Dang, M. and Vega, M. (2021). COVID-19 and the March 2020 stock market crash. Evidence from SandP1500. *Finance Research Letters*, 38: 101690.
- Mikhaylov, A., Bhatti, I.M., Dinçer, H. and Yüksel, S. (2024). Integrated decision recommendation system using iteration-enhanced collaborative filtering, golden cut bipolar for analyzing the risk-based oil market spillovers. *Computational Economics*, 63(1): 305-338.
- Mittal, S. and Sharma, D. (2021). The impact of COVID-19 on stock returns of the Indian healthcare and pharmaceutical sector. *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*, 15(1): 5-21.
- Mobin, M.A., Hassan, M.K., Khalid, A. and Abdul-Rahim, R. (2022). COVID-19 pandemic and risk dynamics of financial markets in G7 countries. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 15(2): 461-478.
- Mushafiq, M. (2023). Industry-level analysis of COVID-19's impact in emerging markets—evidence from Pakistan. *International Journal of Emerging Markets*, 18(10): 3437-3461.
- Najaf, K. and Chin, A. (2024). The impact of the China Stock market on global financial markets during COVID-19. *International Journal of Public Sector Performance Management*, 13(1): 100-114.
- Nazlıoğlu, S., Gormus, A. and Soytaş, U. (2016). Oil prices and real estate investment trusts (REITs): Gradual-shift causality and volatility transmission analysis. *Energy Economics*, 60: 167-175.
- Priscilla, S., Hatane, S.E., and Tarigan, J. (2023). COVID-19 catastrophes and stock market liquidity: Evidence from technology industry of four biggest ASEAN capital market. *Asia-Pacific Journal of Business Administration*, 15(5): 695-720.
- Rehman, M.U., Kang, S.H., Ahmad, N. and Vo, X.V. (2021). The impact of COVID-19 on the G7 stock markets: A time-frequency analysis. *The North American Journal of Economics and Finance*, 58: 101526.
- Riahi, R., Bennajma, A., Jahmane, A. and Hammami, H. (2024). Investing in cryptocurrency before and during the COVID-19 crisis: Hedge, diversifier or safe haven? *Research in International Business and Finance*, 67: 102102.
- Salman, A., and Ali, Q. (2024). Covid-19 and its impact on the stock market in GCC. *Journal of Sustainable Finance and Investment*, 14(1): 220-236.
- Salman, A., Chang, B.H., Abdul Razzaq, M.G., Wong, W.K. and Uddin, M.A. (2023). The emerging stock markets and their asymmetric response to infectious disease equity market volatility (ID-EMV) index. *Annals of Financial Economics*, 2350008.
- Shaik, M., Rabbani, M.R., Nasef, Y.T., Kayani, U.N. and Bashar, A. (2023). The dynamic volatility nexus of FinTech, innovative technology communication, and cryptocurrency indices during the crises period. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 9(3): 100129.

- Shaikh, I. (2021). Impact of COVID-19 pandemic disease outbreak on the global equity markets. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 34(1): 2317-2336.
- Shaikh, M., Shaikh, S.H., Ullah, M. and Shah, A.B. (2021). COVID-19 outbreak and stock return of G7 economies. *International Journal of Management (IJM)*, 12(4).
- Sharfstein, J.M., and Lurie, N. (2023). Public health emergency preparedness after COVID-19. *The Milbank Quarterly*, 101(Suppl 1): 653-673.
- Spelta, A., Pecora, N., Flori, A. and Giudici, P. (2023). The impact of the SARS-CoV-2 pandemic on financial markets: A seismologic approach. *Annals of Operations Research*, 330(1): 639-664.
- Tanin, T.I., Sarker, A., Brooks, R. and Do, H.X. (2022). Does oil impact gold during COVID-19 and three other recent crises? *Energy Economics*, 108: 105938.
- Tarchella, S., Khalfaoui, R. and Hammoudeh, S. (2024). The safe haven, hedging, and diversification properties of oil, gold, and cryptocurrency for the G7 equity markets: Evidence from the pre- and post-COVID-19 periods. *Research in International Business and Finance*, 67: 102125.
- Tong, H., Khaskheli, A. and Masood, A. (2024). Quantile connectedness among real estate investment trusts during COVID-19: Evidence from the extreme tails of distributions. *International Journal of Housing Markets and Analysis*, 17(1): 114-143.
- Topcu, M. and Gulal, O.S. (2020). The impact of COVID-19 on emerging stock markets. *Finance Research Letters*, 36: 101691.
- Trefz, N. M. (2023). Impacts of the Covid-19 Crisis on US real estate investments: A sectoral performance and spillover analysis. In *Stock Price Dynamics of US REITs: The Effect of Short Selling, Covid-19, and ESG* (pp. 30-94). Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden.
- Ullah, A., Zhao, X., Amin, A., Syed, A.A., and Riaz, A. (2023). Impact of COVID-19 and economic policy uncertainty on China's stock market returns: Evidence from quantile-on-quantile and causality-in-quantiles approaches. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(5): 12596-12607.
- Xu, W., Fu, Z., Li, H., Huang, J., Xu, W. and Luo, Y. (2023). A study of the impact of COVID-19 on the Chinese stock market based on a new textual multiple ARMA model. *Statistical Analysis and Data Mining: The ASA Data Science Journal*, 16(1): 5-15.
- Yang, Z., Naeem, M., Ji, H., Liu, G., Zhu, Y. and Xu, J. (2023). Does China's stock market react to COVID-19 differently at industry level? Evidence from China. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 36(2): 1-20.

İklim Değişikliği ve Bankaların Kredi Büyümesi İlişkisi: Türk Bankacılık Sektöründen Kanıtlar

Burhan ERDOĞAN^a

Öz

İklim değişiklikleri dünya genelinde doğal afetleri artırarak ülkelerin ve firmaların faaliyetleri üzerinde birçok olumsuz etki bırakmaktadır. Bankalar bu değişim neticesinde ortaya çıkan risklere karşı hem kendi faaliyetlerini hem de müşterilerini korumak amacıyla çeşitli stratejiler geliştirmektedir. Bu çalışmada 2003-2023 yıllarında Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 10 ticaret bankasının kredi büyümesini etkileyen faktörlerin analizini amaçlanmaktadır. Çalışmada mevduat büyümesi, takipteki kredi oranı, gayri safi yurtiçi hasıla, dış ticaret hacmi, elektrik tüketimi, doğrudan dış yatırımlar, kentleşme, ekolojik ayak izi ve karbon salınımı bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre bankaların kredi büyümesi ile mevduat büyümesi ile pozitif, gayri safi yurtiçi hasıla ile negatif, dış ticaret hacmi ile pozitif ve kentleşme ile negatif ilişki içinde olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler:
Bankacılık,
Kredi Büyümesi,
İklim Değişikliği,
Panel Veri Analizi.

JEL
Sınıflandırması:
G21, G23, Q56

The Relationship Between Climate Change and Banks' Loan Growth: Evidence From the Turkish Banking Sector

Abstract

Climate change increases the number of natural disasters around the world and has many negative impacts on the activities of countries and firms. Banks develop various strategies to protect both their own activities and their customers against the risks arising as a result of this change. This study aims to analyze the factors affecting the loan growth of 10 commercial banks operating in the Turkish banking sector in 2003-2023. Deposit growth, non-performing loan ratio, gross domestic product, foreign trade volume, electricity consumption, foreign direct investment, urbanization, ecological footprint and carbon emissions are used as independent variables. According to the results obtained from the study, banks' loan growth is positively correlated with deposit growth, negatively correlated with gross domestic product, positively correlated with foreign trade volume and negatively correlated with urbanization.

Keywords:
Banking,
Loan Growth,
Climate Change,
Panel Data Analysis.

JEL Classification:
G21, G23, Q56

^a Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yıldızeli Meslek Yüksekokulu, Türkiye, burhanerdogan@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6171-0554

1. Giriş

Ülkelerin ekonomik ve sosyal alanda gelişmiş bir görünüme ulaşabilmesi, ancak o ülkeyi oluşturan birimlerin sağlıklı ve sürdürülebilir büyümesi ile mümkün olabilir. Sürdürülebilir bir büyümenin sağlanabilmesi için firmaların ve bireylerin adil bir kaynak dağılımı ile desteklenmesi ve katma değeri yüksek yatırımlara öncülük edilmesi gerekmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yoğun olarak hissedilen kaynak ihtiyacı, finansal araçların etkili ve verimli çalışmaları ile giderilebilmektedir.

Tasarruf fazlası olan kesim ile kaynak ihtiyacı olan kesimi ortak bir pazarda buluşturan finansal sektör, yerine getirdiği birçok önemli faaliyet ile ülke ekonomilerinin kalkınmasında hayati roller üstlenmektedir. 1980'li yıllarda Türk ekonomik yaşamında köklü değişimlerin yaşandığı ve 2000'li yılların başında meydana gelen ekonomik kriz sonrası dönemde bankacılık sektöründe yapısal kararların alındığı görülmektedir. Bu dönemde gerçekleştirilen reformlar ve düzenlemeler, sektörün daha sağlam temellere oturmasına ve finansal istikrarın sağlanmasına katkı sağlamıştır. Bankacılık sektörü, geçen yirmi yıllık süreçte yerine getirdiği faaliyetler neticesinde ülke ekonomisinin gelişmesine önemli katkılar sağlamış ve ülke refahının yükselmesinde öncü rol oynamıştır.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen değişimler, sosyal ve ekonomik yaşamı derinden etkilemiş ve bankacılık sektörünün bugün ulaştığı teknoloji merkezli büyümenin lokomotifi olmuştur. Özellikle dijital bankacılık hizmetlerinin yaygınlaşması, müşteri memnuniyetini artırmış ve bankaların operasyonel verimliliğini yükseltmiştir. Tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi Türk bankacılık sektörü de son dönemde sermayenin sınırsız hareketlilik kazanması ve büyüme odaklı görünümü ile önemli bir yatırım merkezi haline gelmiştir. Genç ve dinamik bir yapıda olan ülke nüfusu, bu değişimi getiren en önemli unsurlardan biri olmuştur.

Teknolojik değişimler beraberinde birçok yeniliği ve kolaylığı getirirse de artan işletme sayısı, nüfus artışı, plansız kentleşme ve tüketim artışı çevre üzerinde olumsuz birçok durumun oluşmasına neden olmuştur. Özellikle karbon salınımının artması, hava ve su kirliliği gibi çevresel sorunlar, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasını zorlaştırmaktadır. Çevresel ve ekonomik alanda meydana gelen bu köklü değişimler, işletmelerin faaliyetleri üzerinde olumsuz etkiler bırakmış ve ülke yönetimlerini bu olumsuzluklar karşısında önlem almaya mecbur bırakmıştır.

Bu çalışmada, Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bankaların kredi büyümesini etkileyen değişkenlerin analizi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında banka düzeyi ve makro değişkenler analiz edilerek, özellikle iklim değişikliği ile banka kredi büyümesi arasındaki ilişkinin analizi gerçekleştirilmiştir. İklim değişikliğinin bankaların kredi politikaları üzerindeki etkileri ve bu etkilerin ekonomik büyüme ile nasıl ilişkilendirilebileceği de incelenmiştir. Çalışma, Türk bankacılık sektörü ile iklim değişikliklerini analiz eden ilk çalışma olmasının yanı sıra kullanılan diğer değişkenler yönüyle de alana katkı sunmayı hedeflemektedir. Diğer taraftan, yeşil yatırımların ağırlık kazandığı ve çevreci girişimlerin artış gösterdiği son yıllarda banka faaliyetlerinin incelenmesi açısından önem taşımaktadır.

Çalışma, konuya dair temel bilgilerin sunulduğu giriş, önceki çalışmalar hakkında bilgilerin sunulduğu literatür, çalışma yöntemi ve çalışma verisini açıklayan metodoloji, analiz sonuçlarının sunulduğu bulgular ve sonuç olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır.

2. Literatür

Dünya genelinde son yıllarda artan kirlilik ve çevrenin birçok olumsuzluğa maruz kalması iklim değişikliklerinin çalışmaların odak noktası haline gelmesine yol açmıştır. Henüz yerli literatürde yeterli çalışma bulunmasa da uluslararası literatürde çalışma sayısının oldukça fazla olduğu gözlemlenmektedir. İlgili alanda yer alan çalışmalardan bazıları aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Alper ve Anbar (2008) iklim değişikliğinin finansal hizmet sektörü üzerinde oluşabilecek risklerin yanı sıra fırsatları değerlendirerek hem müşteriler hem de kendisi için en doğru kararı verebilmeleri amacına odaklanmaktadır.

Barro (2013) çalışma çevresel faktörlerin şirket faaliyetleri üzerindeki etkilerini incelemektedir. Çalışma sonuçları çevresel felaket ihtimalinin düşük olduğu dönemlerde çevresel yatırımların faydalarını artırmaktadır.

Bansal vd. (2016) çalışma iklim değişikliklerinin ülke refahı üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. Elde edilen sonuçlar sıcaklıkların yükseldiği dönemlerde ekonomik değişkenleri negatif olarak etkilemekte olduğunu ifade etmektedir.

Chang vd. (2018) yapılan çalışma firmaların atık miktarının sermaye yapısı üzerine olan etkilerini araştırmaktadır. Çalışma sonuçlarına göre atıklar konusunda kurumsal yükümlülükler sahip firmaların daha düşük borç/varlık oranına sahip olduğu ifade edilmiştir.

Hong vd. (2019) çalışma iklim değişikliği riskleri ile piyasa verimliliği arasındaki ilişkiyi analiz etmektedir. Çalışma sonuçları iklim değişikliklerinin olduğu dönemlerde piyasa getirilerinin verimsiz olduğu ortaya konmuştur.

Fard vd. (2020) çalışma 1990-2014 yıllarında çevre düzenlemeleri ile bankaların kredi maliyetleri arasındaki ilişkiyi analiz etmektedir. Sonuçlara göre çevre düzenlemelerinin arttığı dönemlerde banka kredi faiz oranlarının yükseldiği ortaya konmuştur.

Javadi ve Masum (2021) çalışma iklim değişikliği ile banka kredilerinin maliyetleri arasındaki ilişkinin analizini amaçlamaktadır. Çalışma sonuçları iklim değişiklikleri ile bankaların kredi maliyetleri arasında pozitif yönlü ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

Aslan vd. (2022) çalışma iklim değişikliği ile bankaların kredi verme davranışı arasındaki ilişkinin analizini amaçlamaktadır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar iklim değişikliği ile bankaların kredi verme davranışı arasında asimetrik bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Yılmaz ve akaloğlu (2022) yaptıkları çalışmada iklim değişikliğine karşı merkez bankalarının sürdürülebilir bir ekonomi politikası üreterek ve alınacak stratejik kararlarla bu değişimi en iyi şekilde yönetebilmesi fikrini savunmaktadırlar.

Altınkeski ve Buğan (2023) yaptıkları çalışmada değişen iklim koşulları altında bankaların müşterilerine sunacağı yeşil bankacılık ürünlerinin kullanımının teşvik edilmesi ve çevrenin iyileştirilmesi ile birlikte ekonomik kalkınmaya destek olunması prensibini savunmaktadır.

Shahbaz vd. (2023) alışma ekonomik büyüme ve finansal gelişmenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini analiz etmektedir. Çalışma sonuçları finansal gelişme ve ekonomik büyümenin ekolojik ayak izini artırarak çevreye olumsuz etkileri olduğunu ortaya koymuştur.

Gürsoy vd. (2024) alışma iklim değişikliği, temiz enerji endeksi ve karbon emisyonunun Bitcoin getirileri üzerine etkilerini incelemektedir. Çalışma sonuçlarına göre BTC ve karbon arasında pozitif, BTC ve iklim değişikliği arasında pozitif ve BTC ile temiz enerji endeksi arasında negatif ilişki olduğu ifade edilmektedir.

Imran vd. (2024) alışma enerji kullanımının ekonomik kalkınma üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar karbon emisyonu ve yenilenemeyen enerji kullanımının ülke ekonomileri üzerinde olumlu etkileri olduğunu göstermektedir.

Literatür taramasında yer alan çalışmalar, iklim değişikliğinin ekonomik ve finansal etkilerini çeşitli açılardan ele alarak önemli bulgular sunmaktadır. Bu alışmalar, iklim değişikliğinin finansal hizmet sektörü, ekonomik büyüme, çevresel düzenlemeler ve piyasa verimliliği üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde analiz etmektedir.

Bu alışma, mevcut literatüre önemli katkılar sağlamayı amaçlamaktadır. Özellikle, Türk bankacılık sektöründe kredi büyümesini etkileyen değişkenleri analiz ederken iklim değişikliği faktörünü dikkate alması, çalışmanın özgünlüğünü ve önemini artırmaktadır. Literatürdeki diğer çalışmalar genellikle küresel veya bölgesel düzeyde genel analizler sunarken, bu alışma Türkiye özelinde detaylı bir inceleme yaparak sektörel ve coğrafi farklılıkları ortaya koymaktadır. Ayrıca, bankaların kredi büyümesi ile iklim değişikliği arasındaki ilişkiyi ele alarak, politika yapıcılar ve bankalar için yeni stratejik öneriler geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu yönüyle çalışma hem literatüre hem de pratik uygulamalara önemli katkılar sağlayacaktır.

3. Metodoloji

3.1. Veri Seti

Çalışmanın amacı yeşil enerji girişimlerinin arttığı bu yüzyılda iklim değişikliklerinin bankaların kredi büyümesi üzerindeki etkisinin analizidir. Bu amaçla Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 10 bankanın bilgileri Türk Bankalar Birliğinden elde edilerek veri seti oluşturulmuştur. Çalışmada sektöre dair 2003-2023 yılları arasındaki yıllık veriler

üzerinden gerçekleştirilmiştir. Çalışma dönemi belirlenirken tüm verilerin kesintisiz bir biçimde elde edilebildiği 2003-2023 dönemi tercih edilmiştir.

Çalışmada analizi gerçekleştirilen bankalar aktif açısından tüm sektörün %89'unu, krediler açısından %88'ini, mevduat açısından %95'ini ve özkaynak açısından %86'sını oluşturmaktadır. Çalışmada kullanılan bankalara ait temel bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Bankalara Ait Temel Bilgiler (Milyon TL)

Banka Adı	Aktif	Kredi	Mevduat	Özkaynaklar
Ziraat Bankası	3.363.383	1.872.911	2.581.916	291.366
Vakıflar Bankası	2.448.991	1.403.956	1.700.644	153.234
Halk Bankası	2.198.166	1.251.261	1.772.721	122.792
İş Bankası	2.078.622	1.013.429	1.459.772	221.708
Garanti BBVA	1.742.966	966.428	1.251.556	214.265
Akbank	1.612.958	785.553	1.070.043	190.024
Yapı ve Kredi Bankası	1.564.789	787.740	946.657	162.204
QNB Finansbank	861.923	525.487	562.167	66.189
Denizbank	852.589	431.848	524.461	74.604
Türk Ekonomi Bankası	355.028	184.390	245.101	33.824
Toplam Sektör Payı	0,89	0,88	0,95	0,86

Kaynak: <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59>

3.2. Yöntem

Çalışmada bankaların kredi büyümesine etki eden faktörlerin analiz edilmesi amacıyla panel veri analizi kullanılmıştır. İlgili analizlerde değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesinde aşağıdaki model kullanılmıştır.

$$KB_{it} = \beta_0 + \beta_1 MB_{it} + \beta_2 TKO_{it} + \beta_3 GSYH_t + \beta_4 DT_t + \beta_5 EC_t + \beta_6 DDY_t + \beta_7 URBAN_t + \beta_8 EFP_t + \beta_9 CO2_t + \varepsilon_{it} + \mu_{it} \quad (1)$$

1 numaralı denklemde yer alan i alt indisi 1,2,3,...,10 şeklinde çalışmada kullanılan mevduat bankalarını, t alt indisi 2003-2023 şeklinde verinin dönem aralığını ifade etmektedir. KB_t zamanında ve i bankasının kredi oranındaki büyümeyi ifade etmektedir. β_0 modelin sabit parametrisini, MB_{it} modelde yer alan banka düzeyi değişkenlerden mevduat büyümesini, TKO_{it} takipteki kredi oranını göstermektedir. $GSYH_t$ modelde yer alan makro ekonomik değişkenlerden gayri sayı yurtiçi hasılayı, DT_t dış ticaretteki büyümeyi, EC_t elektrik tüketimini, DDY_t doğrudan dış yatırımları, $URBAN_t$ kentleşme oranını, EFP_t ekolojik ayak izini, $CO2_t$ karbon ayak izini, ε_{it} stokastik hata terimini ve son olarak μ_{it} birim ya da zamana göre oluşan hata bileşenini ifade etmektedir.

1 numaralı modelde yer alan değişkenler ve değişkenlerin temin edildiği kaynaklar Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişken Adı	Kısaltma	Kaynak
Kredi Büyümesi	KB	Türkiye Bankalar Birliği Veri Sistemi
Mevduat Büyümesi	MB	
Takipteki Kredi Oranı	TKO	
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	GSYH	Türkiye İstatistik Kurumu
Dış Ticaret	DT	
Elektrik Tüketimi	EC	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
Doğrudan Dış Yatırımlar	DDY	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
Kentleşme	URBAN	Dünya Bankası
Ekolojik Ayak İzi	EFP	Footprint Network
Karbon Emisyonu	CO ₂	Our World in Data

4. Ampirik Bulgular

Çalışmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'te sunulmuştur. Tablo 3'te yer alan sonuçlara göre incelenen dönemde bankaların kredi büyümesinin en yüksek değer %192 iken en küçük değerinin -%10, mevduat büyümesinin en yüksek %110 olduğu en düşük ise -%20 seviyesinde olduğu ve takipteki krediler oranının ise en yüksek seviyesinin %388 en düşük seviyesinin -%83 olduğu görülmektedir.

Makro değişkenlerden GSYH'nin en yüksek değerinin %106, dış ticaret büyüme oranının %38, elektrik tüketiminin en yüksek %8, doğrudan dış yatırımların en yüksek %617, kentleşme artışının en yüksek oranının %0.24, ekolojik ayak izi artışının %9 ve karbon ayak izi artışının %5 olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem	Ortalama	Std. Hata	En Küçük	En Büyük
KB	210	0.3245	0.2550	-0.1049	1.9261
MB	210	0.2720	0.2274	-0.2011	1.1006
TKO	210	0.3111	0.4861	-0.8397	3.8829
GSYH	210	0.2438	0.2362	0.0036	1.0688
DT	210	0.1057	0.1624	-0.2722	0.3783
EC	210	0.0325	0.0344	-0.0342	0.0800
DDY	210	0.3941	1.3830	-0.5751	6.1722
URBAN	200	0.0215	0.0016	0.0167	0.0240
EFP	200	1.6306	3.6804	-0.9033	9.4438
CO ₂	200	4.1693	1.3401	0.4451	5.3400

Panel veri analizlerinde tahmin modelinin belirlenmesinde üç farklı alternatif bulunmaktadır. Bu alternatifler arasından birinin tercih edilmesi için birtakım testlerin yapılması gerekmektedir. Tablo 4'te yer alan testlerden F testi; HEKK ile SE modeli arasında seçim yapılmasına, Breusch-Pagan LM (1980) testi HEKK ile TE modeli arasında seçim yapılmasına ve Hausman (1978) testi ise sabit etkiler modeli ile rassal etkiler arasında bir

seçim yapılmasına imkân vermektedir (Tatoğlu 2020: 176). Tablo 4’de yer alan sonuçlara göre çalışmada rassal etkiler modelinin geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4. Model Seçim Sonuçları

Test Türü	Sonuçlar	Etki/Sonuç
Birim Etkisi (F Testi)	0.0000 (1.000)	Birim etki yok
Zaman Etkisi (Breusch ve Pagan LM Testi)	9.6300 (0.0010)	Zaman etkisi var
Hausman Testi	0.1000 (1.0000)	Rassal etkiler

Rassal etkiler modelinin uygun model olarak belirlenmesinden sonra otokorelasyon, değişen varyans ve birimler arası korelasyonun varlığının araştırılması için gerekli testlerin yapılması gerekmektedir. Tablo 5’te yer alan sonuçlarda izlendiği üzere çalışma modelinde değişen varyans sorunu Levene-Brown Forsthe (1974) testi yardımıyla, otokorelasyon sorunu Bhargava vd. DW testi (1982) ve Baltagi-WHU LBI (1999) testi yardımıyla ve birimler arası korelasyonun varlığı ise Friedman’s testi ile araştırılmıştır.

Tablo 5. Ekonometrik Sorunlara İlişkin Test Sonuçları

Test Türleri	Olasılık	Sorunlar
Levene-Brown-Forsythe (1974)	0.2441* 0.3925** 0.3455***	Yok
Bhargava vd. DW (1982)	2.1318	Yok
Baltagi-Whu LBI (1999)	2.2718	Yok
Friedman’s	0.0000	Var

Varsayımdan sapma test sonuçlarına göre modelde değişen varyans ve otokorelasyon sorununu olmadığı fakat birimler arası korelasyonun ise olduğu tespit edilmiştir. Varsayımdan sapma testleri sonucunda elde edilen bulgulara göre çalışma kapsamında tespit edilen sorunlara karşı dirençli olan rassal etkiler Arellano (1987), Froot (1989), Rogers (1993) dirençli tahmincisi kullanılarak model analiz edilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6’daki sonuçlar incelendiğinde bankaların kredi büyümesini etkileyen banka düzeyi değişkenlerden mevduat büyüklüğü ile pozitif ve anlamlı bir ilişkisi olduğu anlaşılmıştır. Bu sonuç mevduat yoluyla daha çok kaynak toplayan bankaların beklenen şekilde daha fazla kredi sağlayacağı şeklinde ifade edilebilir.

Makro değişkenlerden olan GSYH değişkeni ile banka kredi büyümesi arasında negatif ve anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç GSYH’nin yükselmesine rağmen banka kredi artışının azalmasını ifade etmektedir. Bu durumun sebebi olarak merkez bankalarının enflasyonu kontrol altına almak veya finansal istikrarı sağlamak amacıyla faiz oranlarında artış yapması sebebiyle olduğu şeklinde açıklanabilir.

Bankaların kredi büyümesi ile dış ticaret büyümesi arasında pozitif ve anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuç ithalat ve ihracat açısından büyüme gösteren ekonomilerde banka kredilerinin daha fazla kullanıldığı sonucunu ortaya koymaktadır. Diğer taraftan bankalardan kaynaklanan stratejik kararlar, kredi talebindeki azalmalar veya devlet politika ve düzenlemelerinden kaynaklanabilmektedir.

Kredi büyümesi ile kentleşme arasında negatif ve anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu durum kırsal alandaki nüfusun azalmasıyla birlikte bankaların kredilerinin azalmasına yol açtığı şeklinde açıklanabilir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar literatürde yer alan çalışmalarla karşılaştırıldığında Javadi ve Masum (2021) çalışma sonuçları iklim değişikliğinin bankaların kredi kararları üzerinde olumsuz etkileri olduğu sonuçları ile benzerlikler göstermektedir. Aslan vd., (2022) tarafından gerçekleştirilen ve iklim değişimi ile banka kredileri arasında tespit edilen negatif yönlü ilişki sonuçları ile farklılıklar göstermektedir. Aiello ve Angelico (2023) tarafından İtalyan bankacılık sektörü üzerine gerçekleştirilen ve karbon emisyonunun bankaların kredileri üzerine olan etkilerinin bulunmadığı sonucu ile benzer sonuçlar ortaya koymaktadır.

Tablo 6. Arellano, Froot, Rogers Dirençli Tahmincisi Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken: KB	Katsayı	Standart Hata	Z-istatistiği	Olasılık Değeri
MB	0.90514	0.12521	7.23	0.0000
TKO	-0.01068	0.02713	-0.39	0.6940
GSYH	-0.32869	0.12553	-2.62	0.0090
DT	0.68036	0.24253	2.81	0.0050
EC	-0.77390	0.91850	-0.84	0.3990
DDY	0.01194	0.00925	1.29	0.1970
URBAN	-27.73046	9.09311	-3.05	0.0020
EFP	-0.00183	0.00213	-0.86	0.3900
CO ₂	-0.01059	0.00583	-1.81	0.0700

5. Sonuç

Bankalar faaliyetlerini yerine getirirken hem mikro hem de makro düzeydeki birçok değişken tarafından etkilenir. Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerde daha kırılğan bir yapının olması değişkenlerin ülke ekonomisine olan negatif etkilerini artırabilmektedir. Tüm dünya ülkelerinde 20. ve 21. yüzyılda nüfusun, plansız kentleşmenin, üretimin, doğal kaynak kullanımının ve kirliliğin artması çevresel felaketlerin yaşanmasına yol açmıştır. Özellikle son yıllarda yaşanan iklim değişikliği problemleri tüm ülkeleri olumsuz etkileyen bir kavram olarak karşımıza çıkmıştır.

Çalışma kapsamında incelenen iklim değişikliği ve bankaların kredi verme davranışı arasındaki sonuçlar elektrik tüketimi, ekolojik ayak izi ve karbon salınımı yönüyle anlamlı bir ilişkinin olmadığı sadece kentleşme ile negatif yönlü ilişki içinde olduğu görülmüştür. Bu durumun bir sonucu olarak plansız kentleşme beraberinde meydana gelen olumsuz çevresel sonuçlar bankaların kredileri üzerinde çok fazla daralmaya yol açmaktadır. Ulusal/uluslararası kuruluşların ve hükümetlerin planlı kentleşmenin sağlanması için kırsal

alanlarda gerekli teşvikleri uygulayarak kentlere plansız göçün engellenmesinde programlar ve politikalar üretmesi oldukça önemlidir.

Diğer taraftan Türk bankacılık sektöründe derin eksikliği hissedilen tasarruf eksikliğini giderilmesine yönelik planlamalar acil uygulamaya geçirilmelidir. Pandemi sonrası dönemde yaşanan ekonomik dalgalanmalar yatırımcının ve hane halkının refahını olumsuz etkilemektedir. Ülke ekonomisinin sağlıklı büyüebilmesinin en önemli koşulu finansal sektörün desteklenmesi ile mümkün olmaktadır.

Dış ticaretin büyümesi hem sektör hem de ülke ekonomisi açısından çok önemli bir durumdur. Özellikle ihracatın desteklenmesi, üreticinin uluslararası pazarlara ulaşmasına imkan sağlanması ve global markalaşmanın sağlanması sağlam yapıya sahip bankacılık sisteminin varlığı ile mümkündür.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar iklim değişikliğinin her geçen gün daha belirgin hale geldiği bu dönemde sektörde yer alan bankaların alacağı kararlar açısından önemlidir. Diğer yandan ülkede yer alan kamu kurum ve kuruluşlarının değişen iklim koşullarına uygun politikalar üreterek kaynakların korunmasını sağlaması açısından fayda sağlaması beklenmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Etik kurul izni ve yasal/özel izin alınmasına gerek olmayan bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazar, makalenin tamamına yalnız kendisinin katkı sağlamış olduğunu beyan eder

Araştırmacıların Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Aiello, M.A. and Angelico, C. (2023). Climate change and credit risk: The effect of carbon tax on Italian banks' business loan default rates. *Journal of Policy Modeling*, 45(1): 187-201.
- Alper, D. ve Anbar, A. (2008). İklim değişikliğinin finansal hizmet sektörüne etkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(23): 223-253.
- Altınkeski, B.K ve Buğan, M.F. (2023). Finansal Piyasaların Evrimi: Bankacılık, Risk Yönetimi, Piyasa ve Kurumlar. Gaziantep: Özgür Yayın Dağıtım.
- Arellano, M. (1987). Practitioners corner: Computing robust standard errors for within-groups estimators. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 49(4): 431-434.
- Aslan, C., Bulut, E., Cepni, O. and Yılmaz, M.H. (2022). Does climate change affect bank lending behavior?. *Economics Letters*, 220: 110859.
- Baltagi B.H. and Wu P. (1999). Unequally spaced panel data regression with AR(1) disturbances. *Econometric Theory*, 15(6): 814-823.
- Bansal, R., Ochoa, M. and Kiku, D. (2016). Climate change and growth risks. *National Bureau of Economic Research Working Paper Series*, No: 23009.
- Barro, R.J. (2013). Environmental protection, rare disasters, and discount rates. *National Bureau of Economic Research Working Paper Series*, No:19258.
- Bhargava, A., Franzini, L. and Narendranathan, W. (1982). Serial correlation and the fixed effects model. *The Review of Economic Studies*, 49(4): 533-549.
- Brown, M.B., and Forsythe, A.B. (1974). Robust tests for the equality of variances. *Journal of the American Statistical Association*, 69(346): 364-367. <https://doi.org/10.2307/2285659>
- Chang, X., Fu, K., Li, T., Tam, L., and Wong, G. (2021). Corporate environmental liabilities and capital structure. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3200991>
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2024). *Elektrik Tüketim İstatistikleri* [Veri Seti]. Erişim adresi: <https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/kisi-basina-enerji-tuketimi-i-85805#:~:text=Ki%C5%9Fi%20ba%C5%9F%C4%B1na%20elektrik%20t%C3%BCketimi%20rakamlar%C4%B1na,konusu%20de%C4%9Fer%203.931%20kWh%20olmu%C5%9Ftur>
- Dünya Bankası. (2024). *Büyüme İstatistikleri* [Veri Seti]. Erişim adresi: https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.GROW?end=2022&locations=TR&name_desc=true&start=1961&view=chart
- Enerji Atlası. (2024). *Elektrik Tüketim İstatistikleri* [Veri Seti]. Erişim adresi: <https://www.enerjiatlası.com/elektrik-tuketimi/>
- Fard, A., Javadi, S., and Kim, I. (2020). Environmental regulation and the cost of bank loans: International evidence. *Journal of Financial Stability*, 51: 100797.
- Friedman, M. (1937). The use of ranks to avoid the assumption of normality implicit in the analysis of variance. *Journal of the American Statistical Association*, 32: 675-701.
- Froot, K.A. (1989). Consistent covariance matrix estimation with cross-sectional dependence and heteroskedasticity in financial data. *The Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 24(3): 333-355.
- Global Footprint Network. (2024). *Karbon Ayak İzi İstatistikleri* [Veri Seti]. Erişim Adresi: <https://data.footprintnetwork.org/#/countryTrends?cn=223&type=BCpc>
- Greene, W.H. (2003). *Econometric analysis*. Upper Saddle River. Nj: Prentice-Hall.
- Gürsoy, S., Jóźwik, B., Dogan, M., Zeren, F. and Gulcan, N. (2024). Impact of climate policy uncertainty, clean energy index, and carbon emission allowance prices on bitcoin returns. *Sustainability*, 16(9): 3822.

- Hausman, J. (1978). Specification tests in econometrics. *Econometrica*, 46(6): 1251-1271.
- Hong, H., Li, F.W., and Xu, J. (2019). Climate risks and market efficiency. *Journal of Econometrics*, 208(1): 265-281.
- Imran, M., Alam, M.S., Jijian, Z., Ozturk, I., Wahab, S. and Doğan, M. (2024). *From resource curse to green growth: Exploring the role of energy utilization and natural resource abundance in economic development*. Oxford, UK: Blackwell Publishing Ltd.
- Javadi, S. and Masum, A.A. (2021). The impact of climate change on the cost of bank loans. *Journal of Corporate Finance*, 69: 102019.
- Pesaran, M.H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2): 265-312.
- Rogers, W.H. (1993). Regression standard errors in clustered samples. *Stata Technical Bulletin*, 3(13): 19-23.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2024). *Dış Ticaret İstatistikleri* [Veri Seti]. Erişim adresi: <https://www.sanayi.gov.tr/istatistikler/yatirim-istatistikleri>
- Shahbaz, M., Doğan, M., Akkus, H.T. and Gursoy, S. (2023). The effect of financial development and economic growth on ecological footprint: evidence from top 10 emitter countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(29): 73518-73533.
- Türkiye Bankalar Birliği. (2024). *Banka İstatistikleri* [Veri Seti]. Erişim adresi: <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2024). *Dış Ticaret İstatistikleri* [Veri Seti]. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2012-13428>
- World Data. (2024). *Karbon Emisyon İstatistikleri* [Veri Seti]. Erişim adresi: <https://ourworldindata.org/co2-emissions>
- Yılmaz, O. ve Çakaloğlu, M. (2022). İklim değişikliğine karşı merkez bankalarının dönüşümü: Yeşil merkez bankacılık. *Business Economics and Management Research Journal*, 5(3): 135-156.

Kim, Neden Çalışmak İstemez? Betimsel Bir Analiz*

Mert TOPCU^a & Lütfi BİÇİMVEREN^b

Öz

Türkiye'de işgücü piyasası üzerine yapılan çalışmalar genellikle işsizlik, istihdam veya cinsiyet eşitsizliği gibi konulara odaklanmaktadır. Bu çalışma, işgücü dışındaki kalabalığın nedenlerini analitik bir şekilde inceleyerek literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bu katkı doğrultusunda çalışmanın temel amacı, işgücü istatistikleri tarafından sunulan sınıflandırmayı dikkate alarak, işgücü dışında kalanların sunduğu gerekçeleri ve bu kişilerin demografik özelliklerini belirlemek amacıyla aktif nüfusun işgücü durumunu incelemektedir. Bu doğrultuda 2014-2019 döneminde İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması-II altında yer alan 26 bölge verileri üzerinden betimsel bir analiz yapılmıştır. Bulgular, işgücü piyasasının dışında kalan en kalabalık grubun ev hanımlarından oluştuğunu ve bu grubun Avrupa'daki bazı ülkelerin toplam nüfusundan bile fazla olduğunu göstermektedir. Ayrıca, ev işleriyle uğraşan kadınların genellikle düşük eğitim seviyesine sahip oldukları dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler:
İşgücü Dışında
Kalanlar, Ev İşleri,
Ev Hanımları.

JEL
Sınıflandırması:
J82, E24, J16

Who Does Not Want to Work and Why? A Descriptive Analysis

Abstract

Previous studies on the labor market in Türkiye have commonly focused on issues such as unemployment, employment, or gender inequality. This study aims to contribute to the literature by analytically examining the reasons behind the mass outside the labor force. In line with this contribution, the main goal of the study is to examine the labor force status of the active population to figure out the reasons presented by those outside the labor force and the demographic characteristics of these individuals, considering the classification by labor force statistics. To this end, a descriptive analysis has been conducted on data from 26 regions under the Statistical Region Units Classification-II over the period 2014-2019. The findings indicate that the largest group outside the labor force consists of housewives and this group is even larger than the total population of some countries in Europe. Moreover, it is notable that housewives generally have a low level of education.

Keywords:
Outside the Labor
Force, Housework,
Housewives.

JEL Classification:
J82, E24, J16

* Bu çalışma "İşgücünün Dışındaki Kalabalık: Ev İşleriyle Uğraşanlar Üzerine Üç Makale" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

^a Doç. Dr., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Türkiye, mert.topcu@alanya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8236-9810

^b Dr., Bağımsız Araştırmacı, Türkiye, lutfibicimveren@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3177-0193

1. Giriş

Modern iktisadi yazında işgücü, sermaye birikimi ve teknolojik ilerlemeyle birlikte ekonomik gelişmenin sağlanmasında üç temel itici güçten biri olarak kabul edilmektedir (Denton ve Spencer, 1997). İşgücü, en basit haliyle, çalışan ve işsiz sayısının toplamı olarak tanımlanmaktadır. Fakat resmi olarak işgücünün tanımına belirli kısıtlamalar getirilmiştir. Burada ise işsizlik tanımı önem kazanmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (ILO – International Labor Organization) göre, çalışma çağında olup, istihdamda olmayan, yakın zamanda iş aramak için faaliyetlerde bulunan ve iş fırsatı verildiğinde istihdama girmeye uygun olan herkes işsiz sayılmaktadır (ILO, 2013). Bu durumda, yukarıda soyut bir şekilde belirlenen şartları sağlamayanlar ise işgücü dışında kalırlar. İşgücü dışında kalanların oranının yüksek olması ise işgücünden doğru bir şekilde istifade edilmediği ve işgücü piyasasının etkin olmadığı anlamına gelmektedir. Bu durumu ölçen gösterge ise işgücüne katılım oranıdır. Toplam işgücünün çalışma çağındaki nüfusa oranı olarak tanımlanan bu gösterge işgücü piyasasının etkinlik derecesini ifade etmektedir. Bu oranın yüksek olması, toplumdaki bireylerin çoğunun işgücüne katılmaları önünde herhangi bir engel bulunmadığı anlamına gelmektedir.

Türkiye'de toplam işgücüne katılım oranı 2019 yılında %52,91 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye, dünyada 180 ülke arasında 143'üncü sırada yer alırken, 41 Avrupa ülkesi arasında da 36'ncı olmuştur. 2022 yılı için Türkiye sırasıyla 176 ülke arasından 141'inci ve 39 ülke arasından 33'üncü olmuştur (Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri, 2023). Türkiye'nin sıralamalarda sürekli en alt çeyrekte bulunması, işgücü piyasasının ülkemizde verimli işlemediği anlamına gelmektedir. Bu yüzden, işgücü dışında kalan nüfusu belirleyen unsurların tespit edilmesi önem kazanmaktadır.

Cinsiyet ve işgücü piyasasına katılım arasındaki bağ çok yönlüdür ve içerisinde köklü sosyal ve ekonomik yapıları barındırır. Bianchi vd. (2000) değişen normlara rağmen orantısız bir şekilde ev işlerinin büyük kısmını kadınların üstlenmeye devam ettiğini vurgulamaktadır. Bu iş bölümü, ev işlerinin değersizleştirilmesine yönelik feminist eleştirileri tartışan Forrester (2022) tarafından ele alınan toplumsal beklentilerle daha da pekiştirilmektedir. Kreimer (2004) ev içindeki bu rolü işgücü piyasasında var olan daha geniş ayrışma kalıplarına bağlayarak, cinsiyete dayalı iş bölümlerinin devam ettiğini doğrulamaktadır. Bu bağlamda işgücü durumunu inceleyen mevcut yazın, kadınların işgücü piyasasına katıl(ma)ma ve istihdamı açısından birçok sosyo-ekonomik faktörün rolüne değinmektedir. Örneğin Gültekin (2023) çalışan kadınların sosyo-politik çerçeveler içinde istihdamı ev içi rollerle uzlaştırma zorluklarına dikkat çekmektedir. Kolpashnikova ve Kan (2021) ev işleri süresindeki cinsiyet farkını belirlemede bireysel faktörlerin öneminin altını çizmektedir. Giele (2008) geleneksel cinsiyet rolleri ve toplumsal beklentiler tarafından yönlendirilen kadınların büyük çoğunluğunun ev hanımlığını kariyer yapmaya tercih ettiğini ortaya koymaktadır. Kültürlerarası bir perspektif sunan Paez ve Tin (2021) işgücü piyasasındaki cinsiyete dayalı farklılıkları ortaya koyarken, Salleh ve Mansor (2022) ise kadınlar arasında işgücüne katılımdaki bölgesel iş dinamiklerindeki farklılıklarına odaklanmaktadır. Hoyt (2012) istihdam ortamlarındaki cinsiyet yanlılığını açıklamak için rol uyumsuzluğu ilkesini incelemektedir. Bölükoğlu (2018) kadın istihdamının önünde

evlilik kurumu, yarı-zamanlı kadın istihdamı, üretimdeki sahiplik ve düşük eğitim seviyeleri gibi güçlü temel engeller olduğunu belirlemiştir. Tekkeli ve Topcu (2022) işgücü piyasasındaki cinsiyet yanlı dışlama etkilerinin ortadan kaybolmasında eğitimin rolünü vurgulamaktadır. Sanchez ve diğerleri (2021) ev işleri sorumluluklarıyla ilgili mevcut cinsiyet eşitsizliklerinin pandemi döneminde artırdığını tespit etmiştir. Aşkın ve Aşkın (2019) kadınların ev eksenli, enformel işgücü olarak çalışmasında ekonomik ve sosyo-kültürel faktörlerin etkili olduğunu tartışmaktadır.

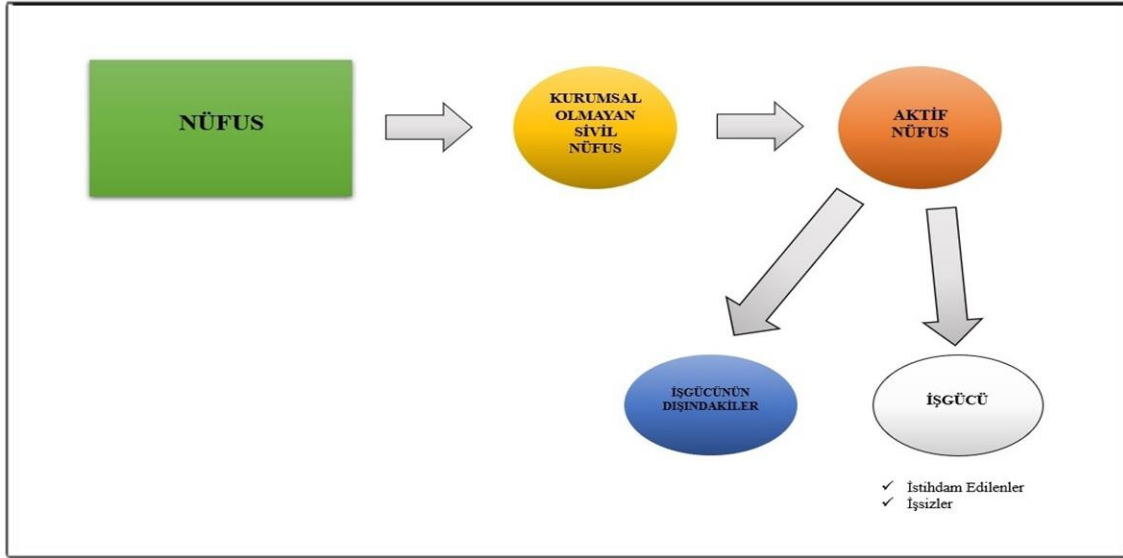
Ulusal yazında işgücünün dışına odaklanan sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan Akbulut (2023) işgücü piyasasının dışında kalanların ekonomi içerisindeki artan önemine değinmiş ve pandemi nedeniyle işgücünün dışında kalanların işe dönme eğiliminin AB ülkelerine kıyasla çok düşük olduğunu tespit etmiştir. Topcu (2018) kadınların ev işleriyle uğraşmalarında ekonomik faktörlerin daha önemli olduğunu ortaya koymuştur. Buradan hareketle çalışmada, Türkiye'nin işgücü durumu 2014-2019 döneminde işgücü istatistiklerinin sunduğu sınıflandırmaya göre incelenmiştir. İşgücüne katılmayanların hangi gerekçeleri sundukları tespit edilerek, bu unsurların iyileştirilmesine yönelik uygun politikaların belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda mevcut çalışma, özgün bir biçimde işgücü dışındaki kalabalığın gerekçelerini analitik bir şekilde inceleyerek Türkiye yazınına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Nüfusun işgücü dışındaki dönüşümünü anlamak birkaç açıdan önemlidir. İlk olarak, ülkenin yeterince kullanılmayan ekonomik potansiyeli hakkında değerli bilgiler sağlamaktadır. İkinci olarak, politika yapıcılara işgücü piyasası sonuçlarını ve genel ekonomik performansı iyileştirmeyi amaçlayan stratejileri inşa etmeleri için gerekli bilgiyi sağlamaktadır. Son olarak, bu inceleme, işgücünün dışındakilerini işgücüne katmayı amaçlayan politikalar için analitik bir zemin sağlayarak, halihazırda işgücünün dışında kalanların karşılaştığı engellere ışık tutmaktadır.

Giriş bölümünü takip ederek çalışma şu şekilde tasarlanmıştır. İkinci bölümde Türkiye'de işgücünün ve nüfusun durumu incelenecektir. Üçüncü bölümde nedenlerine ve demografik özelliklerine (yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi) işgücüne dahil olmayanlara ilişkin veriler sunulacaktır. Dördüncü bölümde çalışmada elde edilen bulgular ışığında politika tartışmaları yapılacaktır. Beşinci bölümde ise genel bir değerlendirme yapılacaktır.

2. Türkiye'de Nüfusun İşgücü Durumu

Çalışmada kullanılan veriler Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) düzenlediği Hanehalkı İşgücü Araştırması verilerine dayanmaktadır. TÜİK'e göre toplam nüfusun içerisinde 15 ve üzeri yaştaki bireyler çalışma çağındaki nüfus olarak değerlendirilmektedir. Kurumsal olmayan sivil nüfusun içerisinden çalışma çağında olmayan (15 yaş altı) nüfusun çıkarılması ile de aktif nüfus elde edilmektedir. Aktif nüfus, işgücünün içindekiler ve işgücünün dışındakiler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. İşgücünün içindekiler istihdam edilenler ile işsizlerin toplamından oluşmaktadır. İşgücü istatistikleri ile ilgili sınıflandırmalar Şekil 1'de özet bir biçimde gösterilmiştir.

Şekil 1. Nüfusun İşgücü Durumuna Göre Sınıflandırılması
Kaynak: TÜİK Metaveri, 2022; Gündoğan ve Biçerli, 2003.

Bir ekonomide var olan yapısal sorunlar, işgücü piyasasının verimli işleyişini engellemekte ve dolayısıyla da ekonomik büyümeye olan katkıyı sınırlandırmaktadır. Bu noktada işgücü piyasasının yapısal özelliklerinin belirlenmesi, bu piyasalara yönelik sorunların çözümünde ve uygun politikaların geliştirilmesinde yol gösterici olmaktadır. Tablo 1, Türkiye’de nüfusun işgücü durumunu veriler üzerinden göstermektedir.

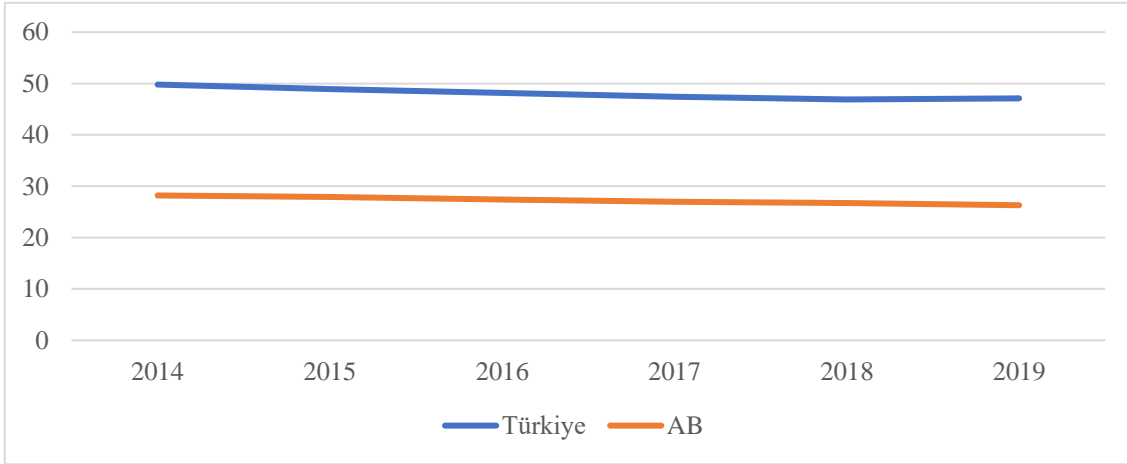
Tablo 1. Aktif Nüfusun İşgücü Durumu (15 Yaş ve Üzeri)

Yıllar	İşgücüne Katılma Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)
2014	50,2	45,2	9,9
2015	51,1	45,8	10,3
2016	51,8	46,2	10,9
2017	52,6	46,9	10,9
2018	53,1	47,3	10,9
2019	52,9	45,6	13,7

Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistikleri, 2022.

Tablo 1’deki verilere göre, 2014 yılında işgücüne katılma oranı ile istihdam oranı %50,2 ve %45,2 iken 2019 yılına gelindiğinde bu oranlar sırasıyla %52,9 ve %45,6 seviyelerine yükselmiştir. Bu dönemde işsizlik oranları beklenildiği gibi karşıt bir eğilim göstererek %9,9’dan %13,7’ye yükselmiştir. Ancak tabloda dikkat çeken ve bu çalışmanın önemini oluşturan nokta işgücüne dahil olmayanların oranının fazla, başka bir deyişle işgücüne katılım oranının düşük olmasıdır. İşgücü piyasasında etkinliğin sağlanması ise bu oranın yükselmesine bağlıdır. Dolayısıyla işgücüne dahil olmayan bireylerin gerekçelerinin tespit edilerek sınıflandırılması ve her bir sınıfın işgücüne katılımı için uygun politikaların belirlenmesi önem arz etmektedir. Grafik 1, 2014-2019 yılları arasında Türkiye ve Avrupa

Birliği'nde (AB) yer alan 28 ülkede¹ işgücüne katılmama oranlarını göstermektedir. Grafik 1'e göre Türkiye'de işgücüne katılmama oranı AB ortalamasının üzerinde seyretmektedir. Grafik 1'de yer alan İşgücüne katılmama oranları (1-işgücüne katılma oranı) şeklinde hesaplanmıştır.

Grafik 1. Türkiye'de ve AB'de İşgücüne Katılmama Oranlarının Seyri

Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistikleri, 2022; Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri, 2023.

2.1. İşgücüne Dahil Olmayanlar

Tablo 1'de yer aldığı üzere TÜİK verilerine göre 2019 yılında aktif nüfusun %47,1'i işgücünün dışındadır. Oldukça yüksek olan bu oranın gerekçelerinin tespiti bu kesimin işgücüne katılımına yönelik uygun politikaların oluşturulmasında önemli bir etkidir. TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi metaverisinde bulunan işgücüne dahil olmayan kişilerin kavram ve tanımları Tablo 2'deki gibidir. Buna göre, işgücünün dışında kalan kesim nedenlerine göre 9 ayrı başlık altında sınıflandırılmaktadır.

Tablo 2. İşgücüne Dâhil Olmayan Bireylere İlişkin Kavramlar ve Tanımlar

Kavramlar	Tanımlar
İş Aramayıp Çalışmaya Hazır Olanlar	Belirli bir sebep dahilinde olmayan ancak iş bulduğunda 2 hafta içerisinde çalışmaya başlayabilecek pozisyonda olan kişilerdir.
İş Bulma Ümidi Olmayanlar	Daha önce iş arama girişimlerinde bulunmuş ancak bu girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış, iş bulsa çalışabilecek pozisyonda olan kişilerdir.
Mevsimlik Çalışanlar	Sezonluk ya da mevsimlik çalışan kişileri ifade etmekle birlikte her an işbaşı yapmaya hazır olmayan kişileri belirtmektedir.
Ev İşleriyle Meşgul	Kendi evindeki ev işleri ile meşgul olan ve işbaşı yapmaya niyetli olmayan kişileri ifade etmektedir.
Eğitim/Öğretim	Herhangi bir öğretim kurumunda aktif olarak eğitimine devam etmesi nedeniyle iş aramayan kişileri belirtmektedir.

¹ 2020 yılında Avrupa Birliği'nden ayrılan Birleşik Krallık, incelenen dönem itibarıyla üye olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 2. Devamı

Emekli	Emeklilik nedeniyle iş aramayan kişileri belirtmektedir.
Çalışamaz Halde Olanlar	Hastalık, bedensel özür veya iş göremezlik engeli nedeniyle iş aramayan kişileri ifade etmektedir.
Ailevi ve Kişisel Nedenler	Ailevi veya kişisel nedenlerden dolayı işbaşı yapmaya hazır olmayan kişileri belirtmektedir.
Diğer	Yukarıda sıralananların dışında kalan nedenleri ifade etmektedir.

Kaynak: TÜİK Metaveri, 2022.

Tablo 3, Türkiye’de nedenlerine göre işgücüne dahil olmayanların paylarının 2014-2019 yılları arasındaki seyrini göstermektedir. Tablodaki verilere göre nedenlerine göre işgücünün dışında bulunanlar içerisinde en büyük payı ev işleri ile meşgul olanlar oluşturmaktadır. Ev işleriyle meşgul olanlar içerisinde en yüksek oran 2014 yılında olmakla birlikte, ev işleri ile meşgul olanların payları referans dönemde ekseriyetle azalan bir trend izlemiştir. Ev işleri ile meşgul olanların dışında eğitim ve öğretime devam edenlerin, emeklilerin ve engelli, yaşlı veya hasta olanların da görece yüksek paya sahip olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo 3. Nedenlerine Göre İşgücüne Dâhil Olmayanlar (%)

Yıllar	İş Bulma Ümidi Yok	İş Aramayıp Çalışmaya Hazır Olan/Diğer	Mevsimlik Çalışanlar	Ev İşleriyle Meşgul Olanlar	Eğitim ve Öğretime Devam Edenler	Emekli Olanlar	Engelli Yaşlı veya Hasta	Aile ve Kişisel Nedenler	Diğer
2014	2,2	6,6	0,3	41,1	15,9	13,6	13,9	5,3	1,1
2015	2,4	6,1	0,3	40,8	15,9	14,5	13,8	5,3	0,9
2016	2,3	6,3	0,3	39,4	16,1	14,8	14,3	5,8	0,7
2017	2,3	5,8	0,3	39,4	15,8	15,5	14,2	6,1	0,8
2018	1,9	5,7	0,5	39	15,8	16	14,2	6,1	0,8
2019	2,2	5,7	0,4	39,3	15,1	17,1	13,5	5,6	1,1

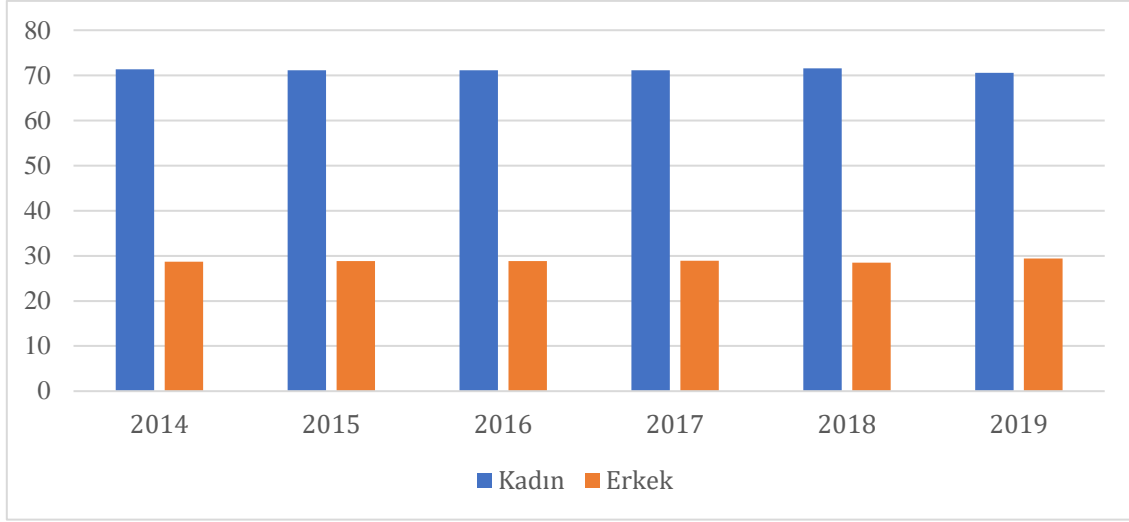
Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistikleri, 2022.

İşgücü piyasası veya işgücünün dışındaki kesimi konu alan çalışmalar genellikle toplam veriler üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu durum toplamın yanlılığı sorununun ihmal edildiğini göstermektedir. Dolayısıyla işgücünün dışında bulunan kesimin toplamına odaklanmak yerine bunların hem nedenlerine hem de demografik özelliklerine göre (cinsiyeti yaş, eğitim düzeyi) ayrıştırılarak incelenmesi daha doğru çıkarımlar yapılmasını sağlamaktadır.

2.1.1. Cinsiyete Göre İşgücünün Dışında Kalanlar

İşgücünün dışında bulunan bireylerin cinsiyet temelinde incelenmesi, bunların işgücüne katılımını etkileyen faktörlerin anlaşılması bakımından önem taşımaktadır. Grafik 2, işgücünün dışında kalanların cinsiyete göre değişimini göstermektedir.

Grafik 2. İşgücüne Dahil Olmayanların Cinsiyete Göre Dağılımı (%)

Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistikleri, 2022.

Grafik 2'den görüleceği üzere, Türkiye'de işgücünün dışındaki kadınların oranı, erkeklerin oranından yaklaşık 2,5 kat fazladır. Bu durum, Türkiye'de kadınların işgücüne katılımını engelleyen faktörlerin belirlenmesini önemli kılmaktadır. Tablo 4, Türkiye'de 2014-2019 döneminde işgücünün dışında yer alanların cinsiyet ve işgücüne dâhil olmama gerekçelerine göre dağılımını göstermektedir.

Tablo 4'teki veriler incelendiğinde, işgücünün dışında bulunan kadınlar içerisinde en büyük payı açık ara fark ile ev işleriyle meşgul olan kadınlar oluşturmaktadır. Bu oranın 2019 yılında başlangıç yılına kıyasla azalmış olsa da hala çok yüksek bir seviyede olduğu gözlemlenmektedir.

Erkeklerde ise işgücüne katılmama gerekçeleri arasında en yüksek pay emekli bireylere aittir. Bu oran, erkeklerde yüksek seyreden işgücüne katılma oranının doğal tezahürü olarak değerlendirilebilir. Erkeklerden çok düşük olmakla beraber, işgücünün dışında olan kadınlarda da emeklilik payının sürekli artış eğiliminde olduğu görülmektedir.

Tablo 4. İşgücüne Dâhil Olmayanların Nedenlerine ve Cinsiyete Göre Dağılımı (%)

Yıllar	Cinsiyet	İş Bulma Ümidi Yok	İş Aramayıp Çalışmaya Hazır Olan/Diğer	Mevsimsellik Çalışanlar	Ev İşleri ile Meşgul Olanlar ²	Eğitim Öğretim Altındakiler	Emekliler	Engelli Yaşlı veya Hasta	Aile ve Kişisel Nedenler	Diğer
2014	Erkek	4,6	7,6	0,3	0	27,4	37,1	17,4	2,7	2,8
	Kadın	1,2	6,2	0,3	57,6	11,2	4,1	12,5	6,3	0,5
2015	Erkek	5,1	7,2	0,3	0	27,2	38,9	16,6	2,5	2,1
	Kadın	1,3	5,7	0,3	57,3	11,3	4,6	12,6	6,4	0,4
2016	Erkek	5	7,2	0,3	0	27,3	39,4	16,6	2,5	1,7
	Kadın	1,3	5,9	0,3	55,3	11,6	4,8	13,4	7,2	0,3
2017	Erkek	4,5	6,6	0,3	0	27	40,7	16,1	3	1,8
	Kadın	1,3	5,4	0,3	55,4	11,3	5,2	13,4	7,3	0,3
2018	Erkek	3,8	6,2	0,7	0	26,2	41,5	16,4	3,3	2
	Kadın	1,2	5,5	0,5	54,8	11,5	5,6	13,4	7,2	0,3
2019	Erkek	4,3	6	0,4	0	24,5	43,6	15	3,4	2,7
	Kadın	1,3	5,6	0,3	55,9	11,2	6,2	12,9	6,5	0,4

Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistikleri, 2022.

İşgücünün dışında bulunan görece yüksek oranlara sahip diğer bir kesim eğitim-öğretim altındaki bireylerdir. Bu bireylerin cinsiyet temelli dağılımına bakıldığında, erkeklerin paylarının kadınların paylarının iki katından fazla olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca, erkeklerin paylarının azalma eğiliminde olduğu ancak kadınların paylarının dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir.

Sonuç olarak, incelenen her yıl için işgücüne katılmayan kadınların büyük çoğunluğunun ev işleriyle uğraştıkları, erkeklerin ise emekli olduğu tespit edilmiştir.

2.1.2. Yaşa Göre İşgücünün Dışında Kalanlar

İşgücünün dışında kalan kesimin gerekçeleri ile birlikte hangi yaş grubunda fazla olduğunun belirlenmesi, bu kişilerin işgücüne katılmasını sağlamak için uygun stratejilerin geliştirilmesinde yol gösterici olacaktır. Tablo 5, Türkiye’de 2014-2019 yılları arasında işgücünün dışında kalanların yaş ve işgücüne dâhil olmama gerekçelerine göre dağılımını göstermektedir.

² TÜİK işgücü anketine göre hiçbir erkek ev işleriyle uğraştığını beyan etmemiştir.

Tablo 5. İşgücüne Dâhil Olmayanların Nedenlerine ve Yaşa Göre Dağılımı (%)

Yıllar	Yaş Aralığı	İş Bulma Ümidi Yok	İş Aramayıp Çalışmaya Hazır Olan/Diğer	Mevsimsellik Çalışanlar	Ev İşleri ile Meşgul Olanlar	Eğitim Öğretim Altındakiler	Emekliler	Engelli Yaşlı veya Hasta	Aile ve Kişisel Nedenler	Diğer
2014	15-24	2,6	6,8	0,2	20,2	61,8	0,0	2,7	4,4	1,3
	25-39	3,3	10,9	0,5	59,6	3,1	0,1	6,5	14,9	1,1
	40-59	2,6	7,4	0,4	57,5	0,0	18,3	9,4	3,4	1,0
	60+	0,4	2,2	0,2	28,0	0,0	32,1	35,5	0,5	1,1
2015	15-24	2,8	6,2	0,2	19,1	63,3	0,0	2,8	4,4	1,3
	25-39	4,1	10,1	0,4	60,3	2,6	0,1	6,0	15,4	1,1
	40-59	2,7	7,1	0,5	58,1	0,0	18,5	8,9	3,2	0,8
	60+	0,5	2,1	0,2	27,7	0,0	34,1	34,4	0,6	0,4
2016	15-24	2,8	6,5	0,2	17,6	64,2	0,0	3,0	4,6	1,2
	25-39	4,0	10,5	0,4	57,3	2,8	0,1	6,1	17,9	1,0
	40-59	2,7	7,3	0,5	58,1	0,0	18,1	9,3	3,5	0,6
	60+	0,4	2,0	0,2	27,1	0,0	34,6	34,8	0,6	0,3
2017	15-24	2,6	5,9	0,2	18,1	63,3	0,0	3,2	5,3	1,3
	25-39	4,1	9,9	0,5	57,3	2,4	0,1	6,1	18,6	1,1
	40-59	2,7	6,8	0,5	58,7	0,1	17,9	8,9	3,8	0,6
	60+	0,4	1,9	0,2	27,4	0,0	35,3	34,0	0,6	0,2
2018	15-24	2,1	5,6	0,3	17,4	65,3	0,0	3,0	5,0	1,4
	25-39	3,3	9,9	0,7	56,6	2,9	0,1	6,5	19,0	1,1
	40-59	2,5	7,0	0,7	57,9	0,0	17,8	9,5	3,9	0,7
	60+	0,4	1,9	0,5	26,9	0,0	37,1	32,5	0,5	0,2
2019	15-24	2,5	5,7	0,3	16,2	65,2	0,0	3,0	5,1	2,0
	25-39	3,9	9,9	0,4	57,6	2,6	0,1	6,3	17,5	1,6
	40-59	2,7	7,0	0,4	57,7	0,0	18,4	9,3	3,5	0,9
	60+	0,4	2,1	0,3	28,0	0,0	39,1	29,5	0,5	0,2

Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistikleri, 2022.

Tablo 5'te sunulan verilere göre işgücü dışında kalanlar içinde en büyük paya sahip olan ev işleri ile meşgul kadınlar, daha çok 25-59 yaş aralığında yoğunlaşmıştır. Ayrıca, ev işleriyle uğraşan kadınlarda yaş aralığı azaldıkça ev işleri nedeniyle işgücü dışında kalma oranının da azaldığı görülmektedir. Bununla birlikte, diğer yaş kategorilerine kıyasla 15-39 yaş kategorilerinde yer alan kadınların ev işleri gerekçesiyle işgücünün dışında kalma oranındaki düşüşün hızı çok daha yüksektir. Bu durum, genç yaşlardaki kadınların çeşitli nedenlere bağlı olarak (okul, meslek sahibi olma vb.) ev işleriyle uğraşma rollerini bir önceki kuşağa göre terk etmeye başladıklarını göstermektedir.

Beklentilerle uyumlu olarak, eğitim öğretim altındakilerin payının 15-24 yaş aralığında, emeklilerin payının ise 60 üzeri yaş grubunda fazla olduğu görülmektedir. İşgücünün dışında bulunan ve sayısı fazla olan engelli, yaşlı ve hasta bireylerin de yine beklenildiği gibi 60 ve üzeri yaş grubunda yoğunlaştığı ve bu bireylerin aktif nüfus içerisindeki paylarının referans dönemde her yaş grubunda dalgalı bir seyir izlediği

belirlenmiştir. Yaşa göre bakıldığında, ailevi ve kişisel nedenlerle işgücünün dışında kalan bireylerin aktif nüfus içindeki payının 25-39 yaş aralığında diğer yaş kategorilerine kıyasla belirgin biçimde fazla olduğu tespit edilmiştir. Yaşa göre dikkat çeken bir başka nokta da iş bulma ümidi olmayanların payının en yüksek olduğu yaş aralığının 25-39 olmasıdır. Ancak beklenildiği üzere bu oran ilerleyen yaş kategorilerinde düşüş eğilimi sergilemektedir.

Özetle, işgücünün dışında bulunanların yaşa göre dağılımı incelendiğinde, emekliler (60+), ev işleriyle uğraşanlar ve engelli, yaşlı veya hasta bireyler dışındakilerin genellikle 15-39 yaş aralığında yoğunlaştığı belirlenmiştir. Bu bulgu, referans yaş aralığında eğitim nedeniyle işgücünün dışında kalanların etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir. Ancak iş bulma ümidi olmayan, iş aramayıp çalışmaya hazır olan ve ailevi-kişiler nedenlerle işgücünü dışında kalan bireylerin yoğunluğu da dikkat çekicidir. Genç yaş grubundaki bu bireylerin işgücünün dışında kalması, işgücü piyasasında etkinliğin sağlanamamasındaki başat engellerden biri haline gelmiştir. Dolayısıyla ülkenin ekonomik büyüme hedefinin gerçekleştirilmesinde bu bireylerin işgücüne katılımının sağlanmasının önemli bir unsur olduğu söylenebilir.

2.1.3. Eğitim Düzeyine Göre İşgücünün Dışında Kalanlar

Eğitim, sürdürülebilir ekonomik büyümeyenin gerçekleşmesinde önemli bir role sahiptir. Bir ülkede eğitilmiş bireylerin sayısının artması emeğin daha verimli kullanılmasına ve dolayısıyla işgücünü piyasasında etkinliğin sağlanmasına katkı sunmaktadır. Tablo 6, Türkiye’de 2014-2019 yılları arasında işgücünün dışında bulunanların eğitim durumu ve işgücüne dâhil olmama gerekçelerinin dağılımını göstermektedir.

Tablo 6’daki veriler incelendiğinde, en yüksek payı ev işleriyle meşgul olanlar oluşturmakla birlikte eğitim düzeyine göre bunların en fazla lise altı eğitimlilerden oluştuğu görülmektedir. Bu veri ışığında kadınların iş gücünün dışında kalmalarının en önemli gerekçelerinden birinin düşük eğitim seviyesi olduğu söylenebilir. Ele alınan süreçte okuyamaz olmayanların genellikle azaldığı, liseden düşük eğitim seviyesine sahip ve lise ve dengi meslek okulu mezunlarının payının ise dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Diğer taraftan yüksek öğretim seviyesinde eğitim alan kadınların aktif nüfus içerisindeki payı ise genel olarak artış trendindedir. Öyle ki, yükseköğretim mezunu olup ev işleri nedeniyle işgücüne katılmayan kadınların payı 2014’te %17,9 iken 2019 yılında bu oran %22,3’e yükselmiştir. Bu durumun 2006 yılından itibaren belirginleşen yükseköğretim kurumlarının niceliksel değişimi ile ilişkilendirilmesi mümkündür.

Sunulan verilere göre, eğitim öğretim altındaki bireylerin en yoğun olduğu grup lise altı eğitimlilerden oluşmaktadır. Bu durumun, zorunlu eğitim süresinin 5 yıldan 8 yıla çıkarılması sonucunda meydana geldiği söylenebilir. İkinci en yoğun grubu lise ve dengi meslek okulunda eğitim alanlar oluşturmaktadır ki bu durumun da yine zorunlu eğitim süresinin 2012-2013 eğitim yılından sonra 12 yıla çıkarılması sonucu ortaya çıktığı söylenebilir. Yüksek öğretim düzeyinde eğitim alan bireylerin oranı ise dalgalı bir seyir izlemiştir.

Tablo 6. İşgücüne Dâhil Olmayanların Nedenlerine ve Eğitimlerine Göre Dağılımı (%)³

Yıllar	Eğitim Seviyesi	İş Bulma Ümidi Yok	İş Aramayıp Çalışmaya Hazır Olan/Diğer	Mevsimlik Çalışanlar	Ev İşleri ile Meşgul Olanlar	Eğitim Öğretim Altındakiler	Emekliler	Engelli Yaşlı veya Hasta	Aile ve Kişisel Nedenler	Diğer
2014	O.O.	0,7	2,4	0,4	47,6	0,0	4,1	41,4	2,2	1,1
	L.A.E.	2,2	6,5	0,4	43,8	16,8	14,1	9,8	5,4	1,0
	L.D.M.O.	2,7	10,0	0,2	30,0	31,3	14,7	2,4	7,1	1,4
	Y.Ö.	5,1	13,0	0,3	17,9	14,6	35,3	1,9	9,7	2,1
2015	O.O.	0,6	2,7	0,3	47,0	0,0	4,9	41,8	2,2	0,4
	L.A.E.	2,5	5,9	0,4	43,5	17,2	14,9	9,7	5,2	0,9
	L.D.M.O.	3,1	8,8	0,2	30,1	30,9	15,9	2,6	7,3	1,1
	Y.Ö.	5,3	12,0	0,4	20,3	11,8	35,9	1,8	10,5	2,1
2016	O.O.	0,7	2,6	0,3	45,0	0,0	5,0	43,9	2,2	0,3
	L.A.E.	2,4	5,8	0,4	42,3	17,3	15,2	10,3	5,7	0,7
	L.D.M.O.	2,9	9,3	0,2	28,9	30,7	16,3	2,8	8,0	0,9
	Y.Ö.	0,5	13,9	0,3	20,9	13,9	35,3	1,6	11,9	1,7
2017	O.O.	0,6	2,3	0,2	44,5	0,0	5,2	44,3	2,7	0,2
	L.A.E.	2,1	5,3	0,3	42,5	17,1	15,9	10,2	5,7	0,7
	L.D.M.O.	3,0	8,7	0,2	29,3	30,6	16,1	3,0	8,1	0,9
	Y.Ö.	6,0	11,7	0,5	20,5	8,8	35,5	1,9	13,0	2,0
2018	O.O.	0,5	2,6	0,7	44,5	0,0	5,1	44,2	2,2	0,2
	L.A.E.	1,9	5,3	0,6	42,2	16,4	16,5	10,7	5,7	0,7
	L.D.M.O.	2,3	8,5	0,4	29,0	31,5	16,3	3,0	8,1	1,0
	Y.Ö.	4,6	10,7	0,4	20,8	10,6	35,6	1,9	13,5	2,0
2019	O.O.	0,6	2,6	0,4	46,2	0,0	5,3	42,6	1,9	0,3
	L.A.E.	2,2	5,6	0,4	39,6	16,6	18,5	10,8	5,3	1,1
	L.D.M.O.	2,8	8,0	0,3	29,7	29,9	16,9	3,0	8,0	1,5
	Y.Ö.	4,8	10,3	0,3	22,3	7,9	37,8	2,0	12,2	2,4

Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistikleri, 2022.

Emekli bireylerin yoğunlukta olduğu eğitim seviyesi lise altı eğitilmişler iken sonraki dönemde ilk sırayı yüksek öğretim mezunları almıştır. Engelli yaşlı ve hasta olan bireylerde ise yoğunluk okuma yazma bilmeyenlerdedir. Diğer tüm gerekçeler için lise ve yüksek öğretim mezunlarının görece yüksek seyri, eğitim seviyesinin bireyin işgücüne dahil olmasında etkili olduğuna işaret etmektedir.

³ O.O.: Okuryazar Olmayanlar, L.A.E.: Lise Altı Eğitilmişler, L.D.M.O.: Lise ve Dengi Meslek Okul Mezunları, Y.Ö.: Yüksek Öğretim Mezunları. Lise altı eğitilmişler "Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen", "İlkokul" ve "Genel Ortaokul/ Mesleki veya Teknik Ortaokul/İlköğretim" eğitim düzeyindeki kişilerin toplamından oluşmaktadır.

3. Tartışmalar ve Politika Çıkarımları

İncelenen dönem itibariyle Türkiye’de işgücü piyasasının yapısal özelliklerine baktığımızda, aktif nüfusun neredeyse yarısının işgücü dışında kaldığı ortaya çıkmaktadır. TÜİK verilerine göre 2019 yılında aktif nüfusun %47,1’i işgücünün dışındadır. İşgücüne katılmama oranının bu denli yüksek olması, Türkiye’de işgücü piyasasının zayıflığının sadece işsizlik ile sınırlı kalmadığına, aynı zamanda işgücünün dışında bulunan bu kesimin de dikkate alınması gereken bir sorun olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda, işgücü piyasasında aktif olarak yer almayan bu kesimin işgücüne kazandırılmasına yönelik uygulanacak politikalar, işgücü piyasasının etkinliğinin ve dolayısıyla ekonomik etkinliğin sağlanması bakımından önemli hale gelmektedir. Bu noktada işe işgücüne katılmayan bu kesimin gerekçelerinin tespit edilmesi ile başlamak gerekmektedir.

Nedenlerine bağlı olarak işgücüne dahil olmayanların 2014-2019 yılları arasındaki verileri incelendiğinde, en yüksek payın ev işleriyle meşgul olanlara ait olduğu görülmektedir. Ev işleriyle meşgul olanların tamamının kadınlar olduğu bilindiğinden, bu grubun işgücüne katılmalarını arttıracak yönde politikalar uygulamak işgücünün etkin kullanımını sağlayacaktır. Fakat ülkemizde kadınların işgücüne katılımını engelleyen çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler temel olarak şu şekilde sınıflandırılabilir:

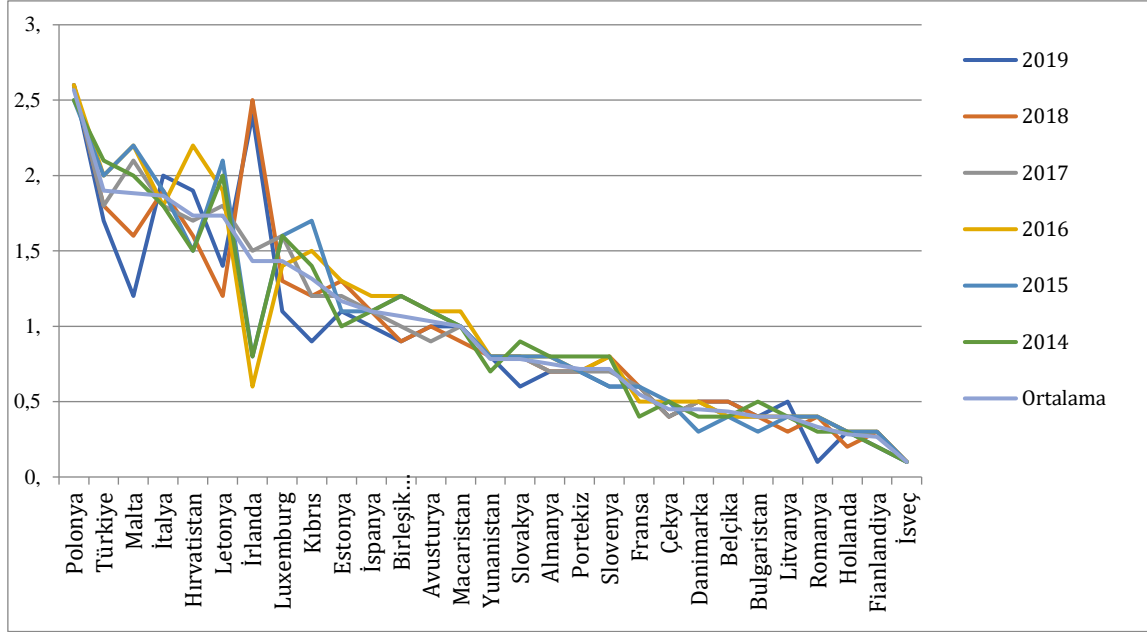
Ülkemizde kadınların işgücüne katılımını sınırlandıran etmenlerden en önemlisi, geçmişten beri kadınlara atfedilen rollerdir. Kadınların, ev içi hizmet, çocuk, hasta veya yaşlı bakımı gibi işlerle meşgul olmaları onların işgücü piyasasına katılımını engellemektedir (Giele, 2008). Diğer bir ifadeyle, kadınlar tipik olarak ücretsiz bakım işlerinde erkeklerden daha fazla zaman harcamaktadır. Ücretsiz bakım işini bir kadın ayrıcalığı olarak gören toplumsal cinsiyete dayalı toplumsal normlar nedeniyle farklı bölgeler, sosyo-ekonomik sınıflar ve kültürler, günlerinin önemli bir bölümünü ev içi rollerinin beklentilerini karşılamaya ayırmaktadır. Bu, ücretli faaliyetlerine ek olarak, kadınlar için “çifte iş yükü” yaratmaktadır (Ferrant, Pesando ve Nowacka, 2014).

Kadın ve erkek arasında var olan cinsiyet eşişsizliği de kadınların işgücüne katılımını sınırlandırmaktadır. Kadınlar ücretsiz ev işlerini azalttıklarında ve ücretli istihdama geçtiklerinde bile ev işi bölümünde sürekli bir cinsiyet yakınsaması oluşmaktadır. Ev içi iş bölümünün zaman alıcı olması ve kadınların kendilerine yüklenen sorumluluklarla kısıtlanması, kadınların başka görevler üstlenmesini engellemiştir. Bu durum, kadınların toplumsal cinsiyet rolleri ile çocukların varlığının bir kesişimi olabilmektedir. Bunun nedeni, daha geleneksel toplumsal cinsiyet tutumlarına sahip ev kadınlarının, çocuk sahibi olduklarında artan ev içi taleplere sahip olmaları dolayısıyla ücretli iş yaparken daha fazla iş-aile çatışması yaşamalarıdır (Lu vd., 2023). Bu durum, kadınların işgücü dışında kalmalarına neden olabilmektedir.

Önceki kuşaklarda kadınların eğitime katılma oranlarının görece düşük kalması, onların temel becerilerden yoksun olmalarına ve işgücü piyasasından dışlanmalarına neden

olan faktörler arasında sayılabilir⁴. Kız ve erkek çocuklarının birbirinden farklılaştırılmış bir biçimde yapılandırılmış eğitim rotalarının meslekleşme aşamasında erkeklere sağladığı ayrıcalıklar, bu dışlanmanın uzun dönemli doğal bir tezahürü olarak değerlendirilebilir (Sancar, 2009).

Grafik 3. AB Ülkelerinde Bakım Emeği Gerekçesiyle İşgücünün Dışındaki Kadınlar (% Aktif Nüfus)

Kaynak: Avrupa İstatistik Ofisi, 2023.

Grafik 3, referans dönem itibariyle AB ülkelerinde bakım emeği gerekçesiyle işgücünün dışında olanların aktif nüfus içerisindeki payını göstermektedir⁵. Referans dönem ortalamaları dikkate alındığında Türkiye, Polonya'dan sonra Malta ve İtalya ile birlikte ikinci sırayı paylaşmaktadır. Ayrıca, referans dönemde birlik ortalaması (1,0), Türkiye'nin ortalamasının (1,9) bir hayli altındadır. Hem birlik içerisindeki görece daha az gelişmiş birçok ülkedeki rakamların hem de birlik ortalamasının ülkemize kıyasla oldukça düşük olması, ülkemizde bakım emeği nedeniyle işgücüne katılmayan kadınların yaratacağı potansiyel üretim kaybının boyutunu açıkça gözler önüne sermektedir.

AB ülkelerinde uygun ve kaliteli çocuk bakım hizmetlerine erişimin bu farklılığı açıklamada en önemli etmenlerden biri olduğu söylenebilir. Bu durum kadınlara doğum sonrası işgücüne geri dönme imkânı sunmaktadır. Bununla birlikte, birçok AB ülkesinde

⁴ Buradaki neden-sonuç ilişkisinin yönü her zaman aynı şekilde olmayabilir. Demetriou (2001)'ya göre kadınların düşük eğitime katılma oranları, erkeklerin eğitim kaynaklarından daha kolaylıkla yararlanmasına yol açan eril tahakküm altındaki işgücü piyasalarından da kaynaklanabilir.

⁵ Kıyaslama amacıyla grafiğe Türkiye de eklenmiştir. Avrupa İstatistik Ofisi bu istatistikte aktif nüfusu 20-64 olarak tanımlamıştır. Yatay eksenindeki ülke sıralaması referans dönemin ortalamaları dikkate alınarak hazırlanmıştır.

uygulanan ve nüfusun tümünü kapsayan sosyal güvenlik sistemleri, ev işlerinin finansal kısıtlamalar nedeniyle bireylere zorunluluk olarak sunulmasına engel olmaktadır. Ayrıca AB'nin cinsiyet eşitliğini teşvik etme konusunda sergilediği proaktif yaklaşım da bu farklılığı açıklayan bir başka başat etmen olarak sıralanabilir.

Günümüzde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB, 2022), kadınların işgücüne katılımını arttıracak yönde girişimler gerçekleştirmektedir. Örneğin, "finansal okuryazarlık ve kadınların ekonomik güçlenmesi seminerleri", "kadınların kooperatifler yoluyla güçlendirilmesi", "kadınların ekonomik fırsatlara erişiminin artırılması" projesi, bu girişimlerden bazılarını oluşturmaktadır. Ayrıca, Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) tarafından yürütülen "Aktif işgücü programları", "mesleki eğitim programları", "işbaşı eğitim programları", "girişimcilik eğitim programları" gibi programlar da kadınların işgücüne katılımını artırmayı amaçlamaktadır. İncelenen dönem itibarıyla Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranı 2014'te %30,3 (erkeklerde %71,3) iken 2019 yılında %34,4 (erkeklerde %72) seviyesine yükselmiştir (TÜİK İşgücü İstatistikleri, 2022). 6 yıllık süreçte erkeklere oranla kadınların işgücüne katılımı daha fazla artmış görünmektedir. Ancak, birçok Avrupa ülkesine göre bu oranın hala düşük seviyelerde kaldığını söylemek mümkündür⁶. Bu bağlamda, yukarıda AB ülkeleri özelinde sıralanan başarılı uygulamaların öncelikli olarak hayata geçirilmesi elzemdir. Bunların yanı sıra kadınların işgücüne katılımının daha fazla artırılması yönünde uygulanabilecek bazı politikalar şöyle sıralanabilir: *i*) kadınlar için evden çalışma, yarı zamanlı veya esnek çalışma gibi imkanlar sunmak, *ii*) kadın girişimcilik programlarının sayısını arttırarak daha yaygın ve erişilebilir hale getirmek, *iii*) kadınlara yönelik meslek edindirme kursları düzenlemek, *iv*) kadınlara kendi işlerini kurmalarına yönelik teşvikler vermek.

İşgücünün dışında bulunan ve sayıca fazla olan kesimlerden biri eğitim-öğretim altındaki bireylerdir. Ülkemizde, okullaşma oranının artması ile birlikte eğitim öğretim altındaki bireylerin sayısı da sürekli artmaktadır. Sürdürülebilir bir ekonomik büyüme şüphesiz eğitilmiş bireylerin sayısının artması ile gerçekleşmektedir. Eğitim, emek faktörünün verimliliğini arttırmakta ve bu yolla da ülkenin ekonomik büyümesine ve refahına katkı sağlamaktadır. Bu anlamda, eğitilmiş bireylerin sayısının artırılması oldukça önemlidir. Ancak bu artış, eğitim alan bu bireylerin ülke ekonomisine katkı sağlamasıyla önem kazanmaktadır. Bu kapsamda düşük eğitim seviyesi gerekçesiyle işgücünün dışında kalmış bireylere ilişkin bireylerin eğitim seviyelerinin artırılmasına dönük politika öneri şu şekilde sıralanabilir: *i*) kaliteli ve ücretsiz zorunlu eğitime tüm vatandaşların eşit bir biçimde erişimini mümkün kılmak *ii*) orta ve üzeri yaştaki bireylerin eğitimlerini geliştirebilmeleri için yetişkin eğitim sınıfları ve yaşam boyu eğitim fırsatları sunmak/geliştirmek *iii*) Daha fazla eğitim almak isteyenler için burslar, hibeler ve düşük faizli krediler sağlayarak eğitime devam etmenin mali yükünü hafifletmek. Bununla birlikte, Türkiye'de işgücüne dahil olmayanlar içinde yüksek öğretim düzeyinde eğitim almış bireylerin oranı 2014 yılında %5,2 iken, 2019 yılında bu oran %7,4 seviyesine yükselmiştir. Bu nedenle yükseköğretim mezunu olup işgücünün dışında kalan bireyler için de bazı

⁶ Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri (2023) verilerine göre referans dönemde AB ülkelerindeki kadınların işgücüne katılım oranları ortalaması % 67,1 olarak gerçekleşmiştir.

politikaların uygulanması yerinde olacaktır. Buna yönelik öneriler şu şekilde sıralanabilir: *i)* yükseköğretim kurumlarında işgücü piyasasının talepleri ile uyumlu bölümler açmak ve müfredatları bu doğrultuda güncellemek, *ii)* eğitim sürecinde öğrencilere staj veya iş başı eğitim imkanları sunmak/geliştirmek, *iii)* üniversite-özel sektör iş birliklerinin artırılması yoluyla öğrencilerin mezuniyet sonrası iş bulma imkanlarını artırmak.

Emekliler, işgücü piyasasının dışında bulunan ve önemli bir paya sahip olan diğer kesimi oluşturmaktadır. Emekliler, belirli bir yaşa kadar ya da mesleki kariyerde belirli bir süre çalıştıktan sonra⁷ işgücü piyasasından çekilmektedirler. Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri (2023) verilerine göre 2021 yılı itibarıyla Türkiye’de doğumdaki yaşam beklentisinin ortalama 76 yıl olduğu göz önüne alındığında, emeklilik gerekçesiyle işgücünün dışında yer alan bireylerin tekrar işgücüne döndürmeye yönelik politikalar geliştirilmesi pek rasyonel olmayacaktır. Bunun yerine, başta kadın emeği olmak üzere işgücü dışındaki diğer kesimlerin üzerindeki engellerin kaldırılmasını sağlayacak politikalara odaklanmak çok daha rasyonel olacaktır.

İşgücünün dışında bulunan ve önemli bir paya sahip olan diğer kesim ise cesareti kırılmış işgücünden⁸ oluşmaktadır. “Cesareti kırılmış işgücü”, çalışabilme kapasitesine sahip ve çalışmaya istekli olan bireylerin uzun bir süre iş arayıp bulamamaları sonucu, iş bulma ümitlerini kaybederek işgücü piyasasından ayrılmaları durumunu ifade etmektedir. Bu bireylerin işgücü piyasasından ayrılmaları, işsizlik oranının gerçekte olduğundan daha düşük çıkmasına sebebiyet vermektedir. İşsizlik tarafında olumlu gibi görünen bu durum, çeşitli gerekçelerden dolayı işgücünün dışında bulunan kesimde bir artışa yol açarak, işgücü piyasasının etkinliğini engelleyen bir faktör haline gelmektedir. Bu nedenle, işgücü piyasasında etkinliğin sağlanabilmesi için işsizlik oranını düşürmeye yönelik politikaların yanında, işgücünün dışında kalan kesimin de işgücünü kazandırılmasını amaçlayan politikaların benimsenmesi son derece önemlidir. Bu bağlamda, cesareti kırılmış işçilerin işgücüne katılımını artırmak için yapılabilecek politika önerileri şöyledir: *i)* cesareti kırılmış işçileri istihdam etmeleri için işverenlere çeşitli vergi teşvikleri sağlamak, *ii)* bir daha iş bulacağına inanmayan bireylere yönelik mesleki eğitim programları düzenleyerek, bunların becerilerini güncellemelerine ve iş piyasasındaki taleplere göre kendilerini yeniden hazırlamalarına yardımcı olmak, *iii)* bu bireylere yönelik işe yerleştirme programları sunmak, *iv)* cesareti kırılmış bireylerin işgücüne tekrar kazandırılması için girişimcilik eğitimleri sunmak.

İşgücü piyasasının dışında kalan ve toplam içinde yüksek bir paya sahip olan bir diğer kesim engelli, yaşlı ve hasta bireylerdir. Burada, özellikle çalışmaya mâni olmayacak bir engeli olan bireylerin çalışma hayatına ve üretim sistemine dahil edilmesi oldukça önemlidir. Türkiye’de engelli bireylerin istihdam edilmesine yönelik uygulanan en yaygın yöntem kota sistemidir. Bu yöntem, işverenlerin belli orandan veya sayıda engelli çalışanı

⁷ Emeklilik kazanımı, cinsiyet, yaş, çalışma süresi gibi birçok faktöre göre değişkenlik göstermekle birlikte, ortalama olarak 60-65 yaş aralığında emekli olduğu varsayılmaktadır.

⁸ Cesareti kırılmış işgücü, Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (Eurostat) işgücü istatistikleri ile uyumlu olarak “iş bulma ümidi olmayanlar” ile “iş aramayıp çalışmaya hazır olan” kişilerin toplamından oluşmaktadır.

istihdam etmeye zorunlu kılma esasına dayanmaktadır. Kota sisteminin yanı sıra *korumalı iş yeri yönetimi, kişisel çalışma yöntemi, işverenlerin zorunluluk olmadan engelli istihdamı, evde çalışma yönetim, kooperatif çalışma yöntemi, sadece engellilerin çalıştırıldığı seçilmiş işlerde istihdam (tahnis yöntemi)* uygulamalar da engelli istihdamına yönelik geliştirilen yöntemler arasındadır (Güneri, 2014). Bu kapsamda Türkiye’de engellilerin istihdamını artırmaya yönelik olarak; *i)* en yaygın kullanılan yöntem olan kota sisteminin kapsama alınan işyerleri bakımından yeniden düzenlenmesi, *ii)* zorunluluk olmadan engelli istihdam eden işyerlerine verilen teşviklerin artırılması ve çeşitlendirilmesi, *iii)* korumalı işyeri sayılarının artırılması, *iv)* ev dışında çalışma engeli olanlar için evde çalışma imkanlarının artırılması, *v)* engelli bireylerin meslek sahibi olmaları veya değişen piyasa koşullarına göre mesleklerini geliştirmeleri yönünde temel ve mesleki eğitim imkanlarının artırılması vb. politikalar uygulanabilir.

4. Sonuç

Bu çalışma, Türkiye’de işgücü piyasasının dışında kalan büyük bir kesimi anlamak ve bu kesimi işgücüne katmak için gerekli politikaları belirlemek açısından kritik öneme sahiptir. İşgücüne katılmayan nüfusun oranı, işgücü piyasasının etkinliğinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Yüksek işgücüne katılım oranı, ekonomik büyüme ve refah düzeyinin artırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, işgücünün dışında kalan kesimlerin nedenlerinin ve demografik özelliklerinin anlaşılması, etkin politikaların tasarlanmasına yardımcı olacaktır.

Betimsel analiz sonucunda elde edilen bulgular nedenlerine göre işgücü piyasasının dışında yer alan en kalabalık kesimin ev işleriyle meşgul olanlar olduğunu ve bu grubun Avrupa’da bazı ülkelerin toplam nüfusundan bile fazla olduğunu göstermektedir. Hem Avrupa Birliği içerisindeki görece az gelişmiş ülkelerdeki rakamların hem de birlik ortalamasının ülkemize kıyasla oldukça düşük olması, Türkiye’de bakım emeği nedeniyle işgücüne katılmayan kadınların yaratacağı olası üretim kaybının boyutuna işaret etmektedir. AB ülkelerinde sunulan uygun fiyatlı ve kaliteli çocuk bakım hizmetlerine erişim, bu farklılığı açıklamada en önemli etmenlerden biridir. Bu durum kadınlara doğum sonrası işgücüne geri dönme imkânı sağlamaktadır. Ayrıca, birçok AB ülkesinde uygulanan ve nüfusun tümünü kapsayan sosyal güvenlik sistemleri, ev işlerinin maddi kısıtlamalar nedeniyle bireylere zorunluluk olarak sunulmasına engel olmaktadır. Bununla birlikte AB’nin cinsiyet eşitliğini teşvik etme konusunda sergilediği kararlı yaklaşım da bu farklılığı açıklayan bir başka etmen olarak sayılabilir.

Bir bütün olarak değerlendirmek gerekirse, ev işleriyle uğraşanların tamamının kadınlardan oluşması, politika yapıcılarının öncelikle bu kesimi işgücüne kazandırmaya yönelik politikalar uygulaması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bu kapsamda doğru politikaların tasarlanması, ev işleriyle uğraşma eğilimini etkileyen faktörlerin tespiti ile mümkündür. Buradan hareketle, ileride bu konuyla alakalı çalışma yapacak araştırmacılar, ev işleriyle uğraşma eğiliminin belirleyicini analiz ederek literatüre katkı sağlayabilirler. Bununla birlikte, işgücü piyasasının etkinliğini ve verimliliğini artırmak amacıyla, eğitim öğretim altındakilere, emeklilere, cesareti kırılmış çalışanlara ve engelli bireylere yönelik

uygulanacak istihdam politikaları da Türkiye’de işgücü piyasasının nitelik ve performans açısından daha yüksek düzeylere ulaşmasına önemli katkılar sağlayacaktır. Bu nedenle gelişmiş ülkelerde işgücünün dışında kalan kesim ile kıyaslamalı bir analiz yapılması, uygulanan politikaların etkinliği açısından kapsamlı bir değerlendirme sunabilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasına gerek olmayan bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Araştırmacıların Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2022). *Türkiye’de kadın*. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Yayını.
- Akbulut, N. (2023). Türkiye’de işgücü piyasasının dışında kalan kesim üzerine bir inceleme. *Politik Ekonomik Kuram*, 7(2): 350-369.
- Aşkın, U. ve Aşkın, E.Ö. (2019). İşgücü piyasasında enformel kadın işgücü: Ev eksenli çalışan kadınlara yönelik bir araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1): 977-1001.
- Avrupa İstatistik Ofisi (2023). *AB Ülkelerinde Bakım Emeği Gereğiyle İşgücünün Dışındaki Kadınlar* [Veriseti]. Erişim adresi: <https://ec.europa.eu/eurostat/data>
- Bianchi, S.M., Milkie, M.A., Sayer, L.C. and Robinson, J.P. (2000). Is anyone doing the housework? Trends in the gender division of household labor. *Social Forces*, 79(1): 191-228.
- Bölükoğlu, A. (2018). Female employment as a reserve army of labor: Case of Turkey, 1988-2013. *Ekonomi, Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 3(1): 50-67.
- Demetriou, D.Z. (2001). Connell's concept of hegemonic masculinity: A critique. *Theory and Society*, 30(3): 337-361.
- Denton, F.T. and Spencer, B.G. (1997). *Population, labour force and long-term economic growth* (IESOP Research Paper No. 25). McMaster University, Faculty of Social Sciences, Program for Research on the Independence and Economic Security of the Older Population.
- Dünya Bankası. (2023). *Dünya Kalkınma Göstergeleri* [Veriseti]. Erişim adresi: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- Ferrant, G., Pesando, L.M. and Nowacka, K. (2014). Unpaid care work: The missing link in the analysis of gender gaps in labour outcomes. OECD Development Centre. Retrieved from https://www.oecd.org/dev/development-gender/Unpaid_care_work.pdf
- Forrester, K. (2022). Feminist demands and the problem of housework. *American Political Science Review*, 116(4): 1278-1292.
- Giele, J.Z. (2008). Homemaker or career woman: Life course factors and racial influences among middle class Americans. *Journal of Comparative Family Studies*, 39(3): 393-411.
- Gültekin, M. (2023). Türkiye’de çalışan kadınlar üzerine sosyolojik bir inceleme: Refah rejimi, aileselcilik ve istihdamı ev ve bakım işleri ile uzlaştırma deneyimleri. *Journal of Social Policy Conferences*, 85: 79-98.
- Gündoğan, N. ve Biçerli, M.K. (2003). *Çalışma ekonomisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Güneri, H. (2014). Türkiye’de engelli istihdamı: 4857 sayılı İş Kanunu’nda yer alan engellilere ilişkin kota uygulaması. *Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Uzmanlık tezi*.
- Hoyt, C.L. (2012). Gender bias in employment contexts: A closer examination of the role incongruity principle. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(1): 86-96.
- International Labour Organization. (2013). *Resolution concerning statistics of work, employment and labour underutilization*. Retrieved from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/normativeinstrument/wcms_230304.pdf
- Kolpashnikova, K. and Kan, M.Y. (2021). Gender gap in housework time: How much do individual resources actually matter?. *The Social Science Journal*, 1-19.
- Kreimer, M. (2004). Labour market segregation and the gender-based division of labour. *European Journal of Women's Studies*, 11(2): 223-246.
- Lu, Z., Yan, S., Jones, J., He, Y. and She, Q. (2023). From housewives to employees, the mental benefits of employment across women with different gender role attitudes and parenthood status. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(5): 43-64.

- Paez, G.N. and Tin, M.S. (2021). Gender-based differences in Myanmar's labor force. *World Development Perspectives*, 21, 100299.
- Salleh, S.N.S. and Mansor, N. (2022). Women and labour force participation in Malaysia. *Malaysian Journal of Social Sciences and Humanities (MJSSH)*, 7(7), e001641-e001641.
- Sancar, S. (2009). *Erkeklik: İmkânsız iktidar ailede, piyasada ve sokakta erkekler*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Sanchez, A.R., Fasang, A.E. and Harkness, S. (2021). Gender division of housework during the COVID-19 pandemic. *Demographic Research*, 45: 1297-1316.
- Tekkeli, R. ve Topcu, M. (2022). Türkiye'de işgücü piyasasındaki cinsiyet yanlı dışlama etkisinin analizi. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, 2(2): 484-501.
- Topcu, M. (2018). İşgücünün dışındaki kalabalık: Ev işleriyle uğraşanların belirleyicileri üzerine bir analiz. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(3): 867-881.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). *İşgücü İstatistikleri* [Veriseti]. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=istihdam-issizlik-ve-ucret-108&dil=1>

İngiliz İdaresinde Kıbrıs Dış Ticaretinin Gelişimi ve Kıbrıs-Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin Değişimi (1878-1922)*

Sevgi KORKMAZ^a & Sadiye TUTSAK^b

Öz

Osmanlı Devleti, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı kaybetti. Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni desteklemek üzere, Kıbrıs 1878'de İngiltere ile Kıbrıs Konvansiyonu imzalanarak, İngiltere'ye kiralandı. I. Dünya Savaşı'nda, İngiltere Kıbrıs'ı ilhak etti. 1923'te Lozan Barış Antlaşması ile Kıbrıs'ın İngiltere ilhaki tanındı. Çalışmanın amacı, 1878-1922 yılları arasında, Kıbrıs dış ticaretinin gelişimi ve Türkiye ile arasındaki dış ticaretteki değişimlerin belirlenebilmesidir. İlk bölümde Kıbrıs dış ticareti, ülke dağılımı, ticari ürünler; ikinci bölümde Kıbrıs-Türkiye arasındaki dış ticarete ait bilgiler verilecek ve değerlendirilecektir. Çalışmanın kaynakları; İngiliz resmi raporları ve istatistikleridir. Bu verilerin değerlendirilmesinde istatistiksel yöntemler kullanılacaktır. Çalışmanın sonucunda, 1878-1922 döneminde Kıbrıs dış ticaretinin arttığı, Kıbrıs Türkiye dış ticaretinin düştüğü belirlenmiştir.

Anahtar

Kelimeler:

Kıbrıs, Türkiye, İngiltere, Dış Ticaret.

JEL

Sınıflandırması:

B17, F13, P45

The Development of Cyprus Foreign Trade Under the British Rule and The Change in Foreign Trade Between Cyprus and Turkey (1878-1922)

Abstract

The Ottoman Empire lost the Ottoman-Russian War of 1877-1878. In order to support the Ottoman Empire against Russia, Cyprus was leased to England by signing the Cyprus Convention with England in 1878. In World War I, Britain annexed Cyprus. In 1923, the British annexation of Cyprus was recognized with the Lausanne Peace Treaty. The purpose of the study is to determine the development of Cyprus' foreign trade and the changes in its foreign trade with Turkey between 1878 and 1922. In the first part, Cyprus foreign trade, country distribution, commercial products; In the second part, information about the foreign trade between Cyprus and Türkiye will be given and evaluated. Sources of the study; British official reports and statistics. Statistical methods will be used to evaluate this data. As a result of the study, it was found that Cyprus foreign trade increased in the period 1878-1922; It has been determined that Cyprus-Türkiye foreign trade has decreased.

Keywords:

Cyprus, Turkey, England, Foreign Trade.

JEL

Classification:

B17, F13, P45

* Bu çalışma "İngiliz Belgelerinde Kıbrıs Dış Ticareti (1878-1960)" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

^a Öğr. Gör., Uşak Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, Türkiye, sevgi.korkmaz@usak.edu.tr, ORCID:0000-0002-8204-9476

^b Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, sadiye.tutsak@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2247-1316

Bu eser Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

İnceleme Makalesi / Review Article

Makale Geliş Tarihi / Received Date: 21.11.2023 Makale Kabul Tarihi / Accepted Date: 15.01.2024

1. Giriş

Osmanlı Devleti 16. yüzyılda Rodos, Girit ve Mısır'ı fethederek Akdeniz'de topraklarını genişletti. Kıbrıs, Osmanlı toprakları arasında kaldı. Bu nedenle askeri ve ticari yönden, Osmanlı Devleti'nin ilgi alanına girdi. 1570 yılında Kıbrıs'a başlayan Osmanlı akınları sonucunda sırasıyla Limassol, Tuzla, Lefkoşa, Girne ve son olarak 4 Ağustos 1571'de Mağusa ele geçirildi (Gazioğlu, 1994: 10-15). Anadolu, Suriye ve Mısır'daki genişleme sonrasında, Doğu Akdeniz'de Türk hakimiyetini tamamen sağlamanın son adımı, Kıbrıs'ın fethi oldu. Kıbrıs fethin ardından Osmanlı Devleti'ne bağlı, Lefkoşa merkezli bir Beylerbeyliği halini aldı (Uzunçarşılı, 1988: 10-14). Tanzimat'ın ilanından sonra Kıbrıs, 1839'da Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyâleti'ne bağlı bir sancak oldu. Osmanlı hakimiyetinde yapılan son idari değişiklikle, 1861'de İstanbul'a bağlı bir mutasarrıflık oldu (Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, 2000: 55).

Kıbrıs'ın kaderini değiştiren en önemli değişiklik, 19. yüzyılın sonlarında meydana geldi. 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması ve İngiltere'nin Akdeniz'de hakimiyet kurma arzusu, Kıbrıs'a ilgisini arttırdı (Tamçelik, 1997: 55). Büyük bir sömürge imparatorluğu olan İngiltere, en büyük ve önemli sömürgesi Hindistan'a yapılan deniz ticareti üzerinde bulunması nedeniyle; stratejik olarak Kıbrıs ve Mısır başta olmak üzere, bu bölgedeki Osmanlı toprakları ile ilgili yeni politikalar oluşturmaya başladı. Bu politikaların oluşturulmasında, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan, Osmanlı Devleti'nin yenilgi ile çıkması etkili oldu (Armaoğlu, 1999: 534-535). 3 Mart 1878 tarihinde Osmanlı Devleti ve Rusya arasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması, İngiltere tarafından Kıbrıs'ı ele geçirme konusunda, önemli bir fırsat olarak değerlendirildi. Kıbrıs'ın İngiltere'ye verilmesi karşılığında yapılan müzakereler sonrasında, Ruslara karşı Türk topraklarını savunmayı garanti eden bir anlaşma gündeme getirildi (Sonyel, 1978: 731-732). Görüşmeler sonucunda Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında, 4 Haziran 1878'te Kıbrıs Konvansiyonu imzalandı. Bu antlaşma ve eklerinde yer alan maddeler gereğince, Kıbrıs yıllık alınacak kira karşılığında İngiltere'ye verildi (Uçarol, 1978: 31-33). 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve Osmanlı Devleti'nin, I. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yanında girmesine tepki olarak, İngiltere tek taraflı ilhak kararı aldı (The Cyprus Gazette, 1914a, 5 November). Bu kararın ilanı, Kıbrıs için yeni bir dönüm noktası oldu (Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, 2000: 63-64; Hill, 2016: 294-345). İngiltere'nin tek taraflı olarak Kıbrıs'ı ilhak etmesi sonucunda, Ada yönetimi tamamen İngilizlere geçti.

İngiliz yönetimi 1878-1922 yıllarında, Kıbrıs Adası'nın sosyo-ekonomik durumunu derinden etkiledi (Hill, 2016: 378-294). Bu süreçte, I. Dünya Savaşı'nın başlaması da Kıbrıs'ı etkileyen önemli gelişmelerden birisi oldu. I. Dünya Savaşı dış politikaları ve ticari ilişkileri Doğu Akdeniz'deki dengeleri değiştirdi. Aynı zamanda, Savaşın Kıbrıs Adası'nın dış ticareti üzerinde de etkileri oldu.

Çalışmanın amacı, ilk olarak Kıbrıs'ın 1878-1922 yılları arasındaki İngiliz yönetimine geçişinin ardından, 44 yıllık süreçte, dış ticaretteki gelişmenin tespit edilmesidir. İkinci olarak Kıbrıs-Türkiye arasındaki dış ticaretin nasıl etkilendiğinin ortaya konulmasıdır. Dış ticarete ağırlıklı olarak yer alan başlıca ülkelerin tespiti ve Türkiye'nin dış ticaretteki yerinin ortaya çıkarılmasıdır.

Çalışmanın temel verileri; 1878-1922 döneminde İngiliz resmi ticari raporları ve Koloni Ofisi (Great Britain Colonial Office) tarafından hazırlanan, Cyprus Blue Book istatistik yıllıklarında düzenli olarak yer alan, ithalat ve ihracat alt başlıklarında yer alan ticari bilgiler olacaktır.

Çalışmanın yöntemi; İngiliz yönetiminin ilk yıllarından itibaren, Kıbrıs dış ticaretine ait 1878-1922 dönemi ticari verileri, istatistiksel yöntemler kullanılarak, tablo ve grafiklerle ortaya konulacaktır. Çalışmanın ilk bölümünde, Kıbrıs dış ticareti genel dağılımı (ithalat, Kıbrıs ürünleri ihracatı, ithal edilen ürünlerin yeniden ihracı, ihracat toplamı, toplam dış ticaret rakamları), dış ticaretin yapıldığı başlıca ülkeler (İngiltere, İngiltere kolonileri, Türkiye, Mısır ve Yunanistan ile diğer ülkeler), dört ana grupta yer alan ticari ürünlere ait dış ticaret dağılımına yer verilecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde, Kıbrıs ile Türkiye arasındaki dış ticaretin genel dağılımı ve dış ticaretteki payının değişimi, gruplandırılmış ticari ürünlerin ithalat-ihracat dağılımları verilecektir. Çalışmada, İngiliz yönetimi ilk yıllarına ait 1878-1879 yılları; on yıl sonrasındaki genel görünüm için 1887-1888 ve 1889-1890 yılları; ardından beş yıllık periyotlarla 1900-1901, 1906-1907, 1910-1911, 1914-1915; I. Dünya Savaşı ve savaşın sonrası için 1915-1922 dönemi yıllık ticari rakamları kullanılacaktır. Bu seçimlerin nedeni, araştırmamız sonucunda tespit ettiğimiz Kıbrıs dış ticaretinde yaşanan değişimler ve gelişim durumudur.

2. Literatür

Osmanlı hakimiyetinde Kıbrıs ile ilgili çok sayıda bilimsel çalışma bulunmaktadır. Kıbrıs'ın 18. yüzyıldaki sosyal ve ekonomik durumu (Çevikel, 1999; Özkul, 2005), 19. yüzyıla ait idari, siyasi, sosyal, ekonomik durumunu ortaya koyan çeşitli çalışmalar mevcuttur (Samani, 2006; Çoruh, 2008; Dinç, 2010). Aynı zamanda Osmanlı ve İngiliz dönemlerindeki Kıbrıs'ın tarihi ile ilgili yayınlanmış çalışmalar, idari, sosyal ve ekonomik durumuyla ilgili çeşitli bilgiler vermektedir (Luke, 1989; Hill, 2016). İngiliz idaresinde Kıbrıs ile ilgili yapılan çalışmalar; siyasi, idari ve sosyal durumu genel olarak anlatmaktadır. Ticarete konu olan başlıca ticari ürünlere ait bilgiler edinilebilmektedir (Çelik, 2012; Hook, 2009). İngiliz idaresinin ilk dönemine ait yapılan araştırmalar, 1914 yılında Kıbrıs'ın ilhaki ile sona ermektedir. Kıbrıs'ın sosyal ve ekonomik durumu ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda, 1878-1922 dönemi Kıbrıs dış ticareti ve I. Dünya Savaşı yıllarının etkilerini gösteren ve 44 yıllık süreçte Kıbrıs-Türkiye ile ticaretin değişimini kapsamına alan çalışmaya rastlanmadı. (Hook, 2020; Varnava, 2020; Wilson, 1992; Meyer, 1962).

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki siyasi ve ticari ilişkilerle ilgili çeşitli çalışmalar da bulunmaktadır. Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında, 16 Ağustos 1838'de imzalanan Balta Limanı Antlaşması, İngiltere'ye imtiyazlar vererek, Osmanlı limanlarını açık hale getirdi (Kütükoğlu, 1974: 107). İngiltere 1870 yılı başlarında, dünya toplam ticaretinin yaklaşık üçte birine hakimdir (Güran, 2014: 174). Eldem'e göre; Osmanlı Devleti'nin dünya ticaretindeki payı 1880'de %0,74'tür. 20. yüzyıl başlarında 1910 yılında %0,90, 1913'te %0,73'tür (Eldem, 1994: 3-4). Osmanlı ticaretinde 1880 yılında; İngiltere'nin payı ithalatta %41,5, ihracatta %34,2; 1911'de ithalatta %22, ihracatta %20'dir (Güran, 2017: 179, 378-379).

3. Kıbrıs Dış Ticareti (1878-1922)

Osmanlı yönetiminin son döneminde, Kıbrıs dış ticareti İngiliz resmi raporlarında yer almaya başladı. Kıbrıs'ın Osmanlı idaresi altında son yılında, Konsolos Watkins'in, 1877 yılı Kıbrıs dış ticaretine dair hazırladığı rapora göre; ithalat 1876 yılında 150.480, 1877 yılında yaklaşık 105.277 Sterlidir. İhracat ise; 1876 yılında 207.512, 1877 yılında 150.918 Sterlidir (British House of Commons Parliamentary Papers, 1878: 1364-1367). Kıbrıs'ın İngiliz idaresi altında ilk yılında; 1878 yılı ithalatı 177.651 Sterlin, ihracatı 157.328 Sterlin iken; 1879 yılında ithalat %73,6 artarak 308.407 Sterlin, ihracat %41 artarak 222.218 Sterlin oldu. Kıbrıs dış ticaretinde 1878 yılında, Osmanlı ve İngiltere'nin payı ise şöyledir: İthalatta İngiltere %14, Türkiye %50; ihracatta İngiltere %3, Türkiye %25 (British House of Commons Parliamentary Papers, 1880: 298, 333).

İngiliz idaresinin başlangıcından itibaren ticarete artış görüldü. 1886-1887 döneminde ithalat 355.795, ihracat 312.797, toplam dış ticaret 668.592 Sterlidir. 1885 yılına göre 42.878 Sterlin olan ithalat, %13,7 artarken; 17.982 Sterlin olan ihracattaki artış %6,1'dir. Son 5 yıl içinde ithalat %11,8 artarken, ihracat artışı ise %10,5'tir. Aynı dönemde Kıbrıs'ta ithalatın %28,4'ü ve ihracatın %19,1'i İngiltere'ye yapılmaktadır. 1883-1884 döneminde posta servisleri, Kıbrıs ile İskenderiye ve İngiltere arasında düzenli seferler yapmaya başladı. İngiltere'den yapılan ithalatta başlıca ürünler; tekstil ürünleri, demir, manifatura, bakır, pirinç ve biradır. İngiltere'ye yapılan başlıca ihracat ürünleri keçiboynuzu ve yündür. İngiltere'den yapılan ithalat 51.331 Sterlin, ihracat 43.188 Sterlin, toplam dış ticaret 94.519 Sterlidir (British House of Commons Parliamentary Papers, 1888: 26-27).

Kıbrıs 1876-1922 dönemi dış ticaretine ait bilgiler, Kıbrıs resmi ticari raporları ve Cyprus Blue Book istatistik yıllıklarından alınarak Tablo 1'de sunulmaktadır. Osmanlı mali bürokrasisinde yılbaşı Mart olarak kabul edilen Rumi takvim olması nedeniyle, Cyprus Blue Book serisi 1920 yılına kadar bu takvime göre; Mart sonu itibariyle istatistiki bilgiler vermektedir. 1920 yılı ve sonrasında Ocak-Aralık dönemini kapsayan yıllık ticari bilgiler bulunmaktadır.

İngiliz idaresinde geçen ilk on yılın sonunda; 1878 yılına göre 1887-1888 yılında ihracat %54,5, ithalat ise %110, toplam dış ticaret %84,5 artarak ticaret hacmi büyüme göstermiştir. 1887-1888'e göre 1889-1890'da toplam dış ticaret artışı %3, 1889-1890'a göre 1900-1901 yılında %17, on yıl sonra 1910-1911'deki artış %66'dır. 1910-1911 yılına göre 1920'deki artış ise %164 oldu. Ayrıca Kıbrıs dış ticaretinin kendi içindeki dağılımı; Kıbrıs ürünleri ihracatı, ithal edilen malların yeniden ihracatı, toplam ihracat ve ithalatın toplam dış ticaret içindeki payı yüzdelik olarak Grafik 1'de yer almaktadır.

Ticaretteki büyüme genel olarak değerlendirildiğinde, 19. yüzyılın sonlarında bir miktar düşüş olmasına rağmen, 1900-1901 yılında yükseliş devam etti. Toplam dış ticaret 1878'e göre 1900-1901 yılında 2 kat arttı. I. Dünya Savaşı öncesine kadar artmaya devam eden dış ticaret, 1914-1916 yıllarında yükselişe ara verse de, 1917 yılı sonrasında sığrama yaptı. Bu artış 1917 yılında, savaşın hemen öncesindeki rakamlara göre yaklaşık %50 iken, savaşın son yılında 2 katına ulaştı. I. Dünya Savaşı'nda savaş şartlarına rağmen, Kıbrıs'ta dış ticaret hacmi arttı. Toplam dış ticaretteki yükseliş 20. Yüzyıl başlarına göre, 1920 yılında 5

kat artış gösterdi. Takip eden dönemde 1921 ve 1922'de ise zayıflama ve bir miktar düşüş görüldü.

Tablo 1. Kıbrıs Dış Ticaret Verileri (1878-1922)*

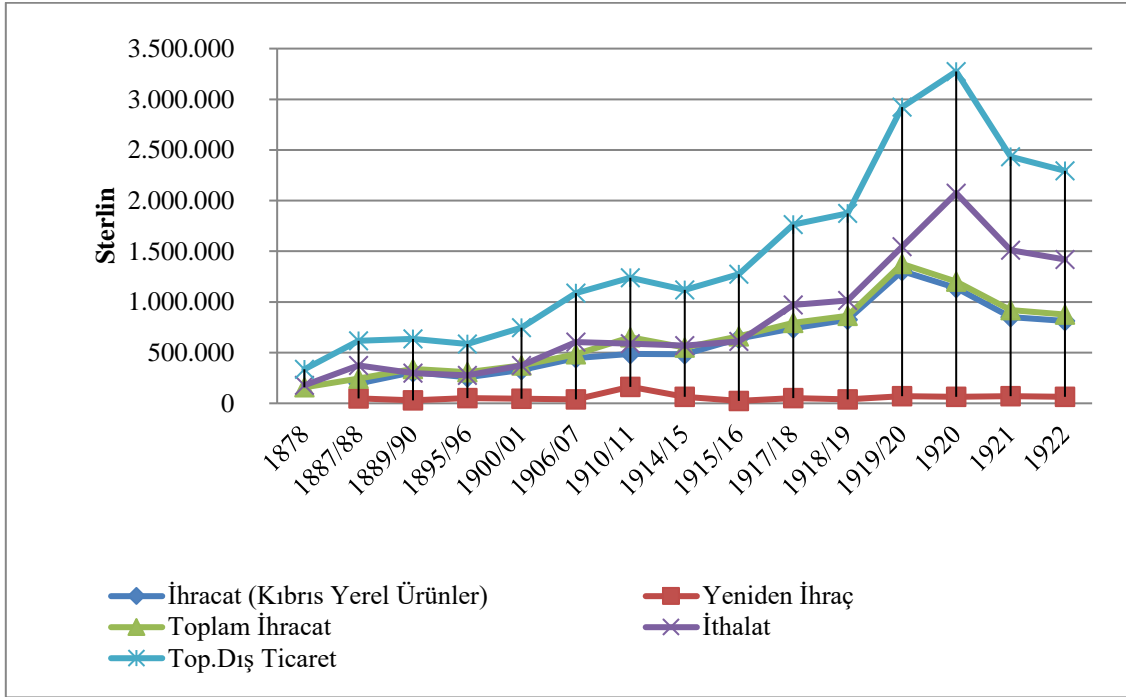
Yıl	İhracat (Kıbrıs Ürünleri)	Yeniden İhraç	Toplam İhracat	İthalat	Toplam Dış Ticaret
1876	-	-	207.512	150.480	357.992
1877	-	-	150.918	105.277	256.195
1878	-	-	157.328	177.651	334.979
1879	-	-	222.218	308.407	530.625
1886/1887	-	-	312.797	355.795	668.592
1887/1888	195.722	47.443	243.168	374.684	617.852
1889/1890	308.705	30.621	339.316	297.881	637.197
1895/1896	257.533	51.183	308.716	276.318	585.034
1900/1901	329.553	43.889	373.442	372.592	746.034
1906/1907	445.994	37.962	483.956	603.054	1.087.010
1910/1911	487.623	163.445	651.068	588.480	1.239.548
1914/1915	485.462	64.777	550.239	569.216	1.119.455
1915/1916	637.701	23.696	661.397	611.918	1.273.315
1917/1918	740.888	51.826	792.714	969.497	1.762.211
1918/1919	824.457	37.569	862.026	1.013.796	1.872.822
1919/1920	1.304.209	70.990	1.375.199	1.546.014	2.921.213
1920	1.137.157	63.502	1.200.659	2.073.584	3.274.243
1921	849.507	71.360	920.867	1.512.288	2.433.155
1922	812.133	63.084	875.217	1.419.107	2.294.324

Kaynak: British House of Commons Parliamentary Papers, 1880: 298,333; Great Britain Colonial Office, 1888-1922.

*Para cinsi: Sterlin (GBP)

Grafik 1'de Kıbrıs dış ticaretinin dağılımı yüzdeler olarak yer almaktadır. Kıbrıs ticaretindeki yükselişte ithalatın payı incelenen dönem boyunca ihracattan fazladır. İhracat 3 kat yükselmesine rağmen, ithalatın gerisinde kaldı. İhracatta Kıbrıs yerel ürünleri, başlıca ticari ürünlerdir. Söz konusu dönemde ithal ürünlerin yeniden ihracı ise, dış ticarete çok az bir pay aldı. Kıbrıs dış ticareti, 1878 rakamları 1922 ile karşılaştırıldığında; 44 yılın sonunda ithalat artışı 8 kata kadar yükselirken, ihracat 5,5 kat artış gösterdi. İhracatın en fazla yükseliş gösterdiği yıl 1920'dir. Ticaret yapılan ülke sayısı da İngiliz yayılcı politikalarının sonucu olarak arttı (Great Britain Colonial Office, 1888-1922). İngiliz emperyalizminin, yayılcı politikası sonucunda, ticaret yapılan ülke sayısının artışı ile Kıbrıs dış ticareti gelişti.

Grafik 1. Kıbrıs Dış Ticaretinin Genel Dağılımı (1878-1922)

Kaynak: British House of Commons Parliamentary Papers, 1880: 298,333; Great Britain Colonial Office, 1888-1922.

3.1. Kıbrıs Dış Ticareti Ülke Dağılımı (1887-1922)

Kıbrıs dış ticaretinde İngiliz idaresinin ilk döneminde ithalat, ihracat ve yeniden ihraç yapılan ülkeler başlıca ülkeler Türkiye, Mısır ve Avusturya'dır (British House of Commons Parliamentary Papers, 1880). On yıl sonra 1888/1889 döneminde, Türkiye, Mısır ve İngiltere Kıbrıs dış ticaretinde ilk üç sıradadır (Great Britain Colonial Office, 1889). 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında ticaretteki ülke dağılımında ciddi bir değişim görülmedi.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından 5 Kasım 1914'te, Kıbrıs'ı tek taraflı olarak ilhak eden İngiltere, dış ticaretle ilgili çeşitli kararlar aldı. Osmanlı Devleti ile olan dış ticaret savaş nedeniyle yasaklandı (The Cyprus Gazette, 1915b, 8 February). İngiliz sömürgeleri, Mısır, Kıbrıs, Amerika veya diğer müttefiklerin işgali altındaki tüm topraklar dışında kalan Osmanlı Devleti'ne ait bölgeler de düşman olarak ilan edildi (The Cyprus Gazette, 1914b, 3 December). İtilaf Devletleri ve İngiltere'nin savaş halinde olduğu ülkelerle ithalat ve ihracat yapılması yasaklandı. Osmanlı Devleti, Almanya, Avusturya Macaristan ile olan ticari ilişkiler, 4 Ağustos 1914 tarihli Konsey Kararnamesi ile; Bulgaristan ise 16 Ekim 1915 tarihinde alınan kararla ticari yasaklı ülkeler arasına alındı. Söz konusu ülkelere ait gemilerin Kıbrıs limanlarına giriş ve çıkışları da yasaklandı. İngiltere kendi tebaası ve tüm hakim olduğu topraklarda, Almanya ile her türlü ticari ilişkiyi yasakladı. Almanya'ya yardım ve yataklık yapılmaması konusunda ayrıca uyarılar yapıldı (The Cyprus Gazette, 1915f: 12 November). Düşmanla ticaret yasağına uymayan kişi ve kuruluşlara hapis ve para cezası verileceği tüccarlara ilan edildi (The Cyprus Gazette, 1915a, 15 January). 8 Şubat 1915 tarihinde, resmi gazetede yayınlanan bildiri ile ithalat ve ihracatta bazı kısıtlamalar

yayınlandı. İngiliz hakimiyetinde bulunan tüm topraklarda, düşman ülkelerle direkt ve dolaylı olarak ticaret yasaklandı. Düşman olarak değerlendirilecek kişi ve kuruluşlar; hangi milliyetten olursa olsun, düşman ülkede ikamet eden ya da iş yapan tüm kişi ve kuruluşları kapsamaktadır. Düşman ülkede ikamet etmeyen veya iş yapmayan kişi ve kuruluşlar bu kapsam dışındadır. Uygulamada ticarete Menşe Şahadetnamesi ve Nihai Varış Beyannamesi ile bu durumun gümrüğe ibraz edilmesi gerekmektedir. Rusya, Belçika, Fransa, İspanya, Portekiz hariç Avrupa, Akdeniz ve Karadeniz'de herhangi bir yer ile Kıbrıs arasında ithalat ve ihracat yapılması yasaklandı. Ancak gıda maddeleri, kereste ürünleri odun hamuru, demir cevheri, granit, buz, katran, kalsiyum karbür ve Norveç, İsviçre, Danimarka, Hollanda, İsviçre, İtalya dışındaki yerlerden yapılan ithalatlarda ve değeri 25 Sterlini aşmayan bireysel gönderilerde, Menşe Şahadetnamesi istenmeyecekti. İhracatta da Avustralya, Belçika, Fransa, İspanya, Portekiz dışındaki Avrupa, Akdeniz ve Karadeniz ile ticaret yasaklandı. (The Cyprus Gazette, 1915b, 8 February).

İngiltere ve İtilaf Devletleri, 1 Mart 1915 itibariyle hiçbir limandan Almanya'ya giriş çıkış yapılmaması kararı aldı (The Cyprus Gazette, 1915d, 19 April). İngiltere tarafından işgal edilen bölgelerde de düşmanla ticaret yasaklarının aynı şekilde uygulanması kararı alındı (The Cyprus Gazette, 1915c, 31 March). Düşman ülkelere ait firmaların 27 Ekim 1915 itibariyle; Çin, Siyam, Fas ve İran üzerinden ithalat ve ihracat yapması yasaklandı (The Cyprus Gazette, 1915e, 27 October). İngiltere, Osmanlı Devleti ile savaşı gerekçe göstererek 1882'den itibaren işgali altında bulunan Mısır'ı, 18 Aralık 1914'te himayesi altına aldığını ilan etti (Sonbol, 1998: Ek-3). Bu kararların alınmasının ardından, Kıbrıs dış ticaretinde ilk üç sırada Mısır, İngiltere ve İngiliz kolonileri yer almaya başladı (Great Britain Colonial Office, 1915-16). İngiltere'nin 1914 yılında ilhak kararı alarak kolonisi haline getirdiği Mısır'da, Kıbrıs ihracatındaki yükselişini sürdürdü. Hatta Kıbrıs ürünlerinin ihracatının yapıldığı ülkeler arasında, bu dönemde zirvede Mısır bulunuyordu.

Dünya deniz ticaretinde, Mısır'ın önemli bir mevki konumuna gelmesi ve İngiltere'nin ilgisi, dünya deniz ticareti ve deniz yollarının değişimindeki dönüm noktalarından biri olan ve Mısır'da bulunan Süveyş Kanalı'nın açılmasıdır. Bu geçiş sayesinde, Akdeniz ve Kızıldeniz birleştirildi. Atlas Okyanusu-Süveyş Kanalı-Kızıldeniz üzerinden Hint Okyanusu'na uzanan yeni deniz yolu güzergahı, daha önce Afrika Kıtası'nın güneyinden dolaşan güzergahtan 4 bin mil daha kısadır. Süveyş Kanalı'nın açılışının ardından, bu deniz yolunu kullanan gemilerin %75'i İngiliz gemilerinden oluşuyordu. Bu gelişme Mısır, Akdeniz ve Uzak Doğu'ya yapılan deniz ticaretini canlandırdı (Akalin, 2011: 192-193, 211). Mısır'da 1882'de çıkan askeri isyan ve bu olayın çözümü için toplanan uluslararası kongre çözümsüzlükle sonuçlandı. İsyanın bastırılması için Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında, Mısır'a askeri operasyon yapılması konusunda askeri bir sözleşme yapıldı. İsyanı bastıran İngiliz birliklerinin varlığı, başlangıçta geçici olarak nitelendirilmesine rağmen daha sonra kalıcı bir işgale dönüştü. Mısır'da rehberlik ve tavsiye ile başlayan İngiliz varlığı, 1884 yılı sonrasında askeri, idari, mali otoritesini arttırmasıyla, zorunlu tavsiye veren konuma gelmişti (Özçelik ve Öztürk, 2011: 480-484). Kıbrıs ve Mısır, I. Dünya Savaşı'nda İngiltere tarafından ilhak edilerek aynı kaderi paylaştı.

İngiltere 1915 Ocak ayında, Yunanistan'ın kendi tarafında savaşa girmesi karşılığında Kıbrıs'ı vermeyi teklif etti. Fransa ve Rusya ile birlikte teklif genişletildi. İzmir ve çevresi de

Yunanistan'a teklif edildi. Yunanistan ise Kck Asya ile yetinmeyerek, daha fazla toprak talebinde bulundu. Mzakereler bu nedenle sonuçsuz kaldı (Grel, 1984: 70-75). Savaş sonrası 1919 yılı başlarından itibaren başlayan Paris Barış Konferansı grşmeleri sırasında, Yunanistan ile İngiltere arasında Kıbrıs mzakereleri yeniden başladı. Malta'da bulunan İngiliz hava kuvvetleri ve donanması, İngiltere'nin Sveys Kanalı ve Doğu ticaret yolu için önemli bir s olarak kullanılıyordu. Mısır ilhak kararı sonrası İngiliz idaresine geçti. Mısır ve Malta ticareti korumak için yeterli grş, İngiliz raporlarında yer almaya başladı. Ticari olarak Kıbrıs tek başına düşük bir kapasiteye sahipti. Limanlar başta olmak üzere alt yapı çalışmaları yapıldığı takdirde umut vaat edebilirdi. Buna rağmen daha gcl bir devletin eline geçmesi halinde, Sveys Kanalı ve İngiltere'nin doğu deniz ticareti hakimiyeti tehlikeye girecekti. İngiltere bu nedenle Kıbrıs'ı, Yunanistan gibi donanması zayıf bir devlete vermeyi kendi menfaatlerine daha uygun gryordu. Söz konusu grşler Lord Curzon'un raporunda yer almaktadır (Satan, 2016: 63-68). Yunanistan ise Kıbrıs, Oniki Adalar, Meis, İmroz, Bozcaada, Trakya, Ege ve Anadolu'da daha fazla toprak istemektedir. Paris Barış Konferansı grşmelerinin ardından Yunanistan, İzmir ve çevresindeki işgallerine 15 Mayıs 1919'da başladı (Grel, 1984: 86-94). İngiltere'nin Yunanistan'a verdiği destek, Anadolu işgalleri, işgal orduları için gerekli malzemelerin Kıbrıs'tan sağlanması, dış ticarete Yunanistan'ın payını arttırdı. Sonuç olarak İngiltere, sömürgeleri ve mttetikleri Kıbrıs dış ticaretine hakim oldu.

Kıbrıs'ta düşman ülkelerle ilgili kısıtlama ve yasakların dışında, ihracat ve ithalat yasakları ve kısıtlamaları, yabancı para ihracatı yasağı, yabancı gazete yasağı, savaş kaçakçılığı vb. yasal düzenlemeler de yapıldı (The Cyprus Gazette, 1918, 4 February). Ticaret yapılmasına izin verilen ya da ticari izinleri iptal edilen kuruluşlar ve faaliyet gösterdikleri lkelerde bulunan şubeleri de resmi olarak ilan edildi. 1917'de ticaret yapma izni verilen şirketlerin şubelerinin bulunduğu başlıca lkeler: Arjantin, Uruguay, Brezilya, şili, Colombiya, Ekvator, Hollanda, Norveç, Peru İspanya ve İsviçre'dir (The Cyprus Gazette, 1917, 26 May). Söz konusu kısıtlamalar ve izinler 1915-1922 yılları arasında yapılan çeşitli yasal düzenlemelerle, dönemin şartlarına göre devam etti. Ticaret yapılan ülkeler tarafsız ülkeler ve mttetiklerdir (Great Britain Colonial Office, 1915-1922). 1921 yılında savaşın ardından yapılmaya başlanan barış antlaşmaları sonrasında, yeni vergiler, gmrk tarifeleri de yürürlüğe girmeye başladı (Great Britain Colonial Office, 1921: 78-8; Great Britain Colonial Office, 1922: 84-86). Kıbrıs'ta 1922 yılına gelindiğinde Mısır, İngiltere ve Yunanistan dış ticaretteki ilk  sırayı aldı (Great Britain Colonial Office, 1922).

Türkiye ile savaşın etkisiyle kesilen ticaret, ilk olarak 1919-1920 döneminde yeniden başladı (Great Britain Colonial Office, 1919-20). Yabancı lkelerin ticaretteki payı, savaşın başlangıcından itibaren düşüş gösterdi. Bunun nedeni düşman ülkelerle olan ticari yasaklardır. Yabancı lkelerin yapmış oldukları ticaret; savaşın ilk yıllarında yarıya inerken, düşüş sonraki yıllarda da devam etti. İngiliz kolonileri ile yapılan ticarete ise, savaş öncesi ticari verilere bakıldığında çok ciddi bir artış gerçekleşti. Savaş öncesinde, dış ticaret içindeki payı neredeyse yok denilecek kadar az olan kolonilerle yapılan ticaret, I. Dünya Savaşı'nda Kıbrıs dış ticaretinde ilk sıralarda yer alarak, en fazla ticaret yapılan bölgeler oldu. Kolonilerdeki bu artışın nedeni, resmi istatistiklerde Mısır'ın da 1917 yılında kolonileri arasına eklenmesidir. Mısır çıkarıldığı zaman, diğer kolonilerin dış ticaretteki payı çok düşüktür. Dış ticarete, savaş döneminde ve sonrasında payını arttıran diğer

ülkeler arasında İtalya, Fransa ve Yunanistan bulunmaktadır (Great Britain Colonial Office, 1915-1922). İngiltere'nin 1878'de ithalattaki payı %3 iken 1922'de %30'a yükseldi; ihracattaki payı 1878'de %14 iken, 1922'de %18,3 oldu (British House of Commons Parliamentary Papers, 1878; Great Britain Colonial Office, 1922).

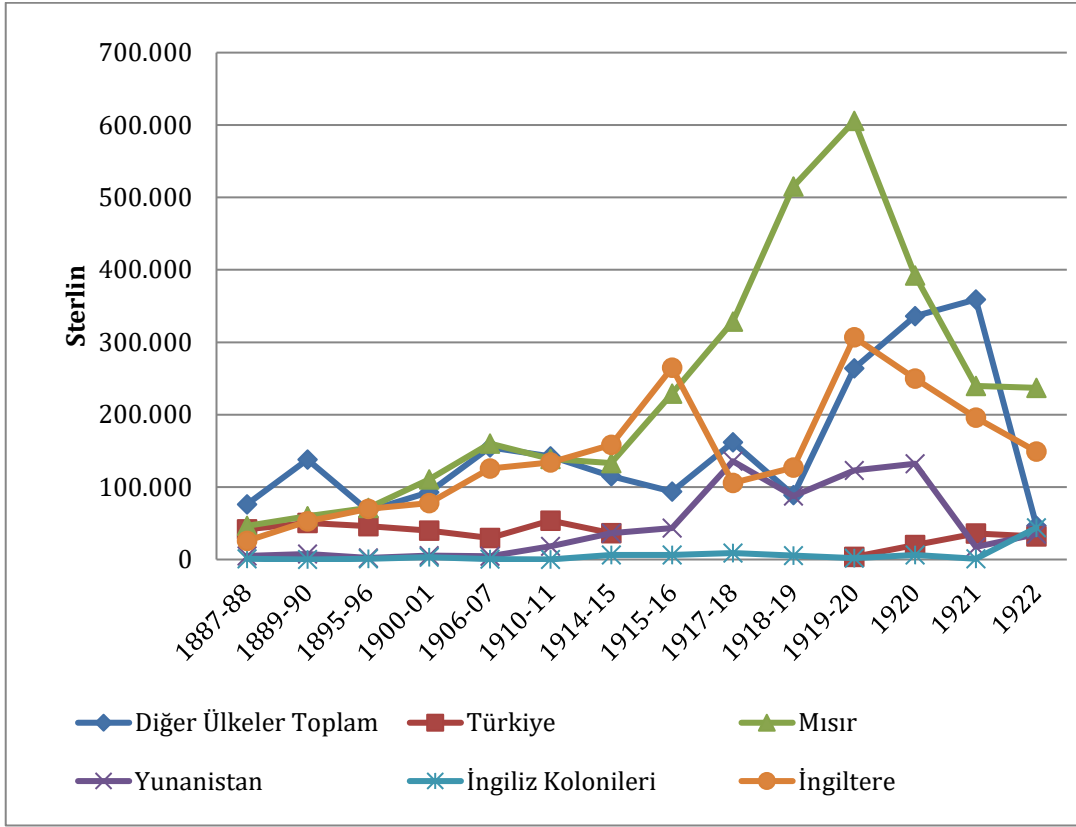
Çalışmanın bundan sonraki bölümünde; ihracat, ithalat ve yeniden ihraç ürünlerinin ülke dağılımları ayrı başlıklar halinde ele alınacaktır. Grafik 2, Grafik 3 ve Grafik 4'te ülke dağılımları şu şekilde sınıflandırıldı: İngiltere, İngiliz kolonileri, Türkiye, Mısır, Yunanistan ve diğer ülkeler. Bu gruplandırma, 1878-1922 dönemine ait, 44 yıllık süreçte Kıbrıs dış ticaretinde ağırlıklı olarak yer almalarıdır.

3.1.1. Kıbrıs Yerel Ürünlerinin İhracatının Ülke Dağılımı (1887-1922)

İngiliz idaresinde Kıbrıs yerel ürünlerinin ihracatı düzenli olarak yükseldi. Bu yükselişte, ihracat yapılan ülke sayısının artışı da etkili oldu. Kıbrıs yerel ürünlerinin ihracatının yapıldığı ülke sayısı İngiliz kolonileri başlığı dahil; 1887-1888'de 12 iken, 1889-1890'de 18'e, 1922'de dahil 24'e yükseldi. 1889-1890 döneminde başlıca ülkeler Mısır, Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya, Yunanistan, Romanya olurken; daha düşük hacimde ticarete yer alan ülkeler Rusya, İspanya, Amerika, İngiliz kolonileri, İspanya, İsviçre, İsveç, Hollanda, Belçika, Brezilya'dır.

I. Dünya Savaşı'nın başlangıcından, Lozan Barış Antlaşması'na kadar olan 1915-1922 döneminde İngiltere, Mısır, Fransa, Yunanistan, İtalya müttefik devletler olarak, Kıbrıs ürünlerinin ihracatında ağırlıklı olarak yer aldı. Bunların dışında diğer ülkelerle yapılan ticaret çok düşük olmasına rağmen, Kıbrıs'ın uluslararası deniz ticareti geçiş güzergahı üzerinde olduğunu göstermektedir. Siyasi gelişmeler deniz ticareti yollarını da etkiledi. Kıbrıs ürünlerinin ihracatı 1887-1922 yıllarına ait ülke dağılımı Grafik 2'de yer almaktadır. İhracat rakamları 1887 ile karşılaştırıldığında; 20. yüzyıl başlarında 2 kat artarken, 1915'te 3 kat, 1918-1919'de 4 kat, 1920'de 6 kattan fazla artış gösterdi. İngiltere, Kıbrıs ürünlerinin ihracatında payını düzenli olarak arttırdı. İngiltere'nin Kıbrıs ürünleri ihracatındaki payının en fazla arttığı 1919-1922 döneminde meydana gelen yükseliş, 1887-1888 yılına oranla 10-12 kat oldu.

İngiliz idaresindeki Kıbrıs yerel ürünlerinin ihracatında, 1887-1914 yılları arasında Türkiye'nin payı hafif düşüş ya da yükselişlerle yatay bir seyir halindeyken, savaş döneminde 1915-1918 yılları arasında tamamen kesildi. Savaş sonrasında başlayan ihracat miktarı ise düşüktür (Great Britain Colonial Office, 1888-1922).

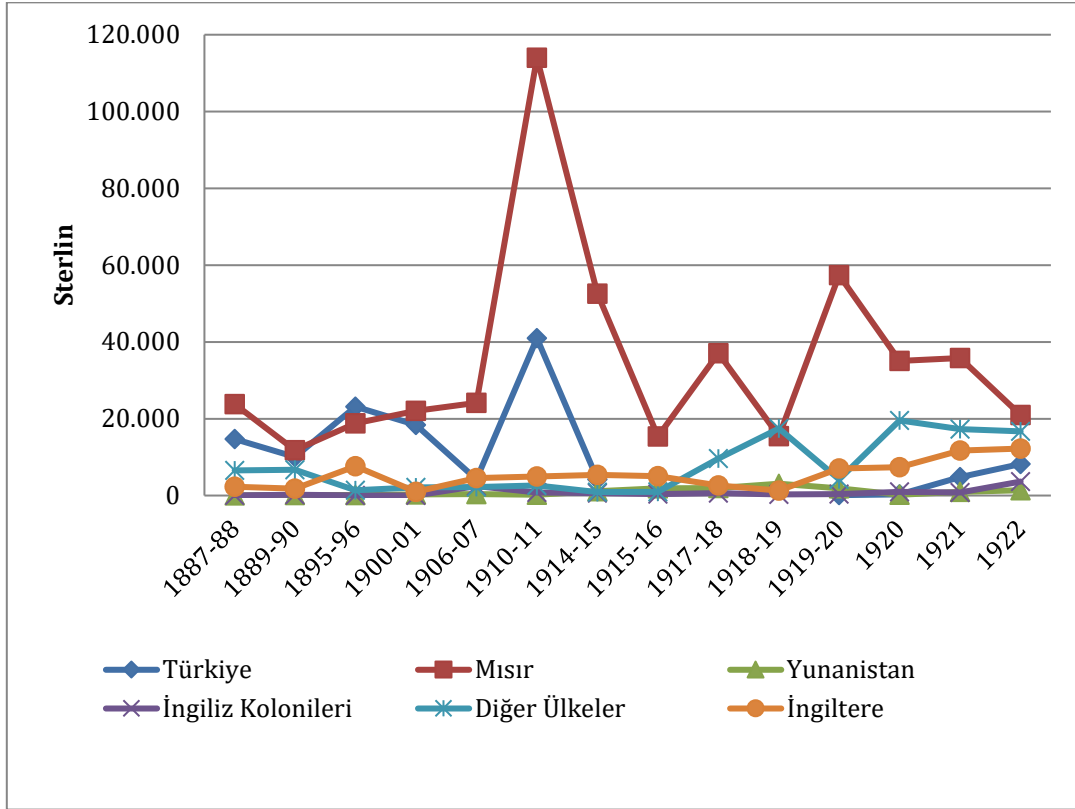
Grafik 2. Kıbrıs Yerel Ürünlerin İhracatı ve Ülke Dağılımı (1887-1922)

Kaynak: Great Britain Colonial Office, 1888-1922.

3.1.2. Kıbrıs İthal Ürünlerinin Yeniden İhracı ve Ülke Dağılımı (1887-1922)

Kıbrıs limanları ve stratejik konumu nedeniyle, Doğu Akdeniz deniz ticaretinde ve uluslararası ticarete, transit bir Ada olarak kabul edilmektedir. İthalat yapılan ülkelere (başta İngiltere, İngiliz kolonileri ve yabancı devletler olmak üzere) gelen ürünler, yeniden ihraç edilmektedir. Yeniden ihraç genel olarak, toplam ithalat ve ihracatın çok gerisinde bir seyir takip etmektedir. 1887-1888 döneminde yeniden ihraç 47.443 Sterlindir. Mısır'ın payı %50'si (23.790 Sterlin), Türkiye %31 (14.733 Sterlin) olup, iki ülkenin toplamı %81.1'dir. Diğer ülkeler ise sırasıyla; Avusturya, İngiltere, Fransa, Yunanistan, Rusya ve Romanya'dır. Grafik 3'te görüleceği üzere; 1887-1915 yılları arasında da yeniden ihraç yapılan ülkeler, ağırlıklı olarak Mısır ve Türkiye'dir. 20. yüzyıl başından itibaren Mısır ilk sıradadır. I. Dünya Savaşı'nda Mısır, yabancı ülkeler (çok az paya sahipler) ve İngiltere yeniden ihraçta ağırlıklı olarak yer almaktadır. 1922 yılına gelindiğinde 63.084 Sterlin yeniden ihraç yapıldı. İlk sırayı %33.2 (20.973 Sterlin) ile Mısır, ikinci sırayı %19.3 (12.226 Sterlin) ile İngiltere alırken, bu iki ülke toplam %52,62'lik paya sahiptir. Yeniden ihraçta Mısır lider konumunu sürdürürken, 1887 yılı ile karşılaştırıldığında Türkiye'nin yerini İngiltere'nin aldığı görülmektedir.

Türkiye'ye 1920-1922'de yeniden ihracatta yer almaya başladı, ancak payı çok düşüktür. İngiliz kolonileri ve Yunanistan da yeniden ihraçta az bir paya sahiptir.

Grafik 3. Kıbrıs İthal Ürünlerinin Yeniden İhracında Ülke Dağılımı (1887-1922)

Kaynak: Great Britain Colonial Office, 1888-1922.

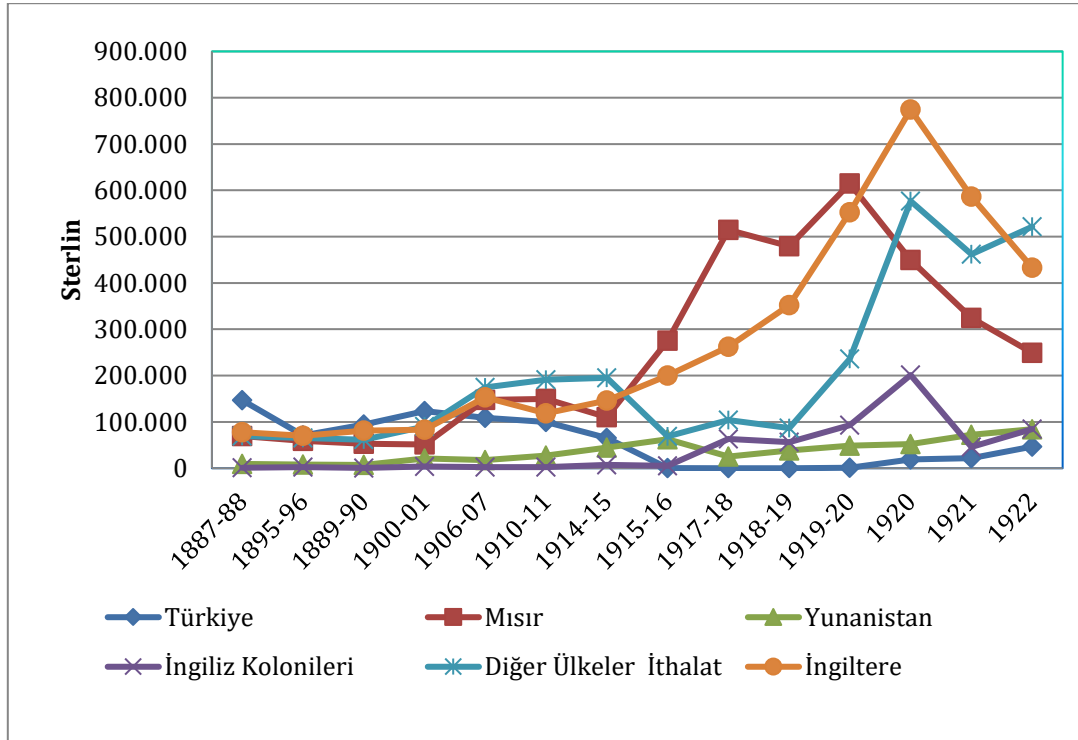
3.1.3. Kıbrıs İthalatı ve Ülke Dağılımı (1887-1922)

Kıbrıs dış ticaretinde 1887-1922 yılları arasında, ithalat düzenli olarak artış gösterdi. İngiliz idaresinde ilk yıllardan itibaren, 19. yüzyıl sonuna kadar ithalat yapılan ülke sayısı 14'tür. 20. yüzyılın başlarından itibaren bu sayı 20'yi geçerken, 1922 yılına geldiğinde 34 ülkeden ithalat yapılmaktadır. Ülke sayısındaki artış, ithalatta da artışı beraberinde getirdi. Grafik 4'te görüleceği gibi 1887-1888 yılı ile karşılaştırıldığında meydana gelen artış; 1915-1916'da 4 kat, 1922 rakamları itibariyle 7 kata kadar yükseliş gösterdi. İthalat yapılan ülkelerden İngiltere ve Mısır, özellikle I. Dünya Savaşı döneminde ve savaş sonrasında paylarını arttırdı. Bu ülkeleri yabancı ülkeler ve İngiliz kolonileri izledi. Türkiye ise ithalatta 1887'de ilk sırayı alırken, daha sonraki yıllarda yabancı ülkeler, Yunanistan ve İngiliz kolonilerinin çok gerisinde kaldı. Yunanistan'ın ithalattaki payı az olmasına rağmen, düzenli olarak arttı. Bu artış özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında meydana geldi. Osmanlı Devleti hakimiyetinde Kıbrıs dış ticareti, ağırlıklı olarak kendi toprakları arasında yapıyordu. İngiliz idaresinde geçen 10 yılın ardından 1887-1888'de ithalatta ağırlıklı olarak üç ülke bulunmaktadır. Türkiye 1. sırada, İngiltere 2. sırada ve Mısır 3. sıradadır. İthalat yapılan İngiliz kolonileri sayısı 5'tir. Bunlar: Aden, Seylan, Hindistan, Malta, Hong Kong ve Cebelitarık'tır. Kolonilerden yapılan ithalat sembolik denebilecek kadar (1.189 Sterlin) azdır. Bunların dışında Avusturya, Fransa, Rusya, Yunanistan, Romanya, Amerika,

Belçika ve Çin ithalat yapılan diğer ülkelerdir. İthalat yapılan ülke sayısı İngiliz kolonileri dahil 18'dir (Great Britain Colonial Office, 1888).

Savaşın ilk yıllarında 1915-1916'da ülke sayısı 29'a çıkarken, ithalatta Mısır 1. sırada, İngiltere 2. sırada, Yunanistan 3. sıradadır. Bu ülkeleri İtalya ve Amerika takip etmektedir. 1917-1918 ithalatında ağırlıklı olarak İngiltere ve Mısır, ardından İtalya, Fransa, Yunanistan ve Amerika yer almaktadır. 1918-1919'da sıralama şöyledir: 1. Mısır, 2. İngiltere, 3. Yunanistan, ardından Japonya vd. 1919-1920'de Mısır, İngiltere, İtalya, Yunanistan, Fransa, Japonya vd.; 1920'de İngiltere, Mısır, İtalya, Fransa, Amerika vd.; 1921'de İngiltere, Mısır, İtalya, Yunanistan, Fransa, Amerika, Çin vd.; 1922'de İngiltere, Habeşistan, Mısır, İtalya, Almanya, Yunanistan, Amerika vd. 1919-1920 ile 1922 arasında 30-34'ten fazla ülkeden ithalat yapıldı. İtalya, Yunanistan, Fransa ve Amerika'nın dış ticaretteki paylarını arttırdıkları dönem, I. Dünya Savaşı sonrasında 1919-1922 döneminde Anadolu'yu işgal ettikleri dönemdir. Kıbrıs ve Türkiye arasındaki dış ticaret kesilmesine rağmen, işgalci devletler Kıbrıs ticaretindeki paylarını arttırdı (Great Britain Colonial Office, 1888-1922).

Grafik 4. Kıbrıs İthalatı ve Ülke Dağılımı

Kaynak: Great Britain Colonial Office, 1888-1922.

Kıbrıs dış ticaretinde 1922 yılına gelindiğinde ithalat ve ihracat yapılan İngiliz kolonileri arasına eklenenler şunlardır: Avustralya, Doğu ve Batı Hindistan, Doğu-Batı-Güney Afrika, Kanada, Falkland, Fiji, Mezopotamya, Yeni Zelanda, Filistin, Sudan vd. Avrupa ülkeleri: Savaş sonrası yeniden ticaret yapılan Bulgaristan ve Almanya; İspanya, İsveç, İsviçre, Danimarka. Asya'ya ticaret yapılan ülkeler: Suriye, Arabistan, İran, Java, Siyam, Japonya, Çin, On İki Adalar, Meis, Türkiye. Afrika kıtası ülkeleri: Etiyopya, Mısır, Fransız ve

İngiliz sömürgeleri. Amerika kıtasında: Amerika Birleşik Devletleri, Arjantin, Brezilya vd. (Great Britain Colonial Office, 1922).

3.2. Kıbrıs Dış Ticaret Ürünleri (1878-1922)

İngiliz ticari raporlarında yer alan bilgilere göre, Osmanlı idaresinin son yılı olan 1877'te, dış ticarete başlıca ticari ürünler; buğday, arpa, pamuk, kök boya, yün, şarap, zeytinyağı, keçiyoynuzu, tütün, ipek, sünger, tuzdan oluşmaktadır (British House of Commons Parliamentary Papers, 1878: 1364-1367).

Cyprus Blue Book'ta 1895-1920 yılları arasında, Kıbrıs dış ticaret ürünleri 4 ana başlık altında sınıflandırılmaktadır. Bu nedenle 4 kategoriye ayrılan, ticari ürün dağılımları ayrı tablolar hazırlanarak, ayrı başlıklar halinde ele alınacaktır. Bu başlıklar altında yer alan başlıca ticari ürünler ise şöyle sıralanabilir:

1. Canlı hayvanlar, gıda, içecek vb.: At, öküz, koyun, deve, eşek, keçi, katır, kümes hayvanları. Gıda ve içecek ürünleri: Tahıllar, meyveler, sebzeler, baharatlar, alkollü ve alkolsüz içecekler (şarap vd.).

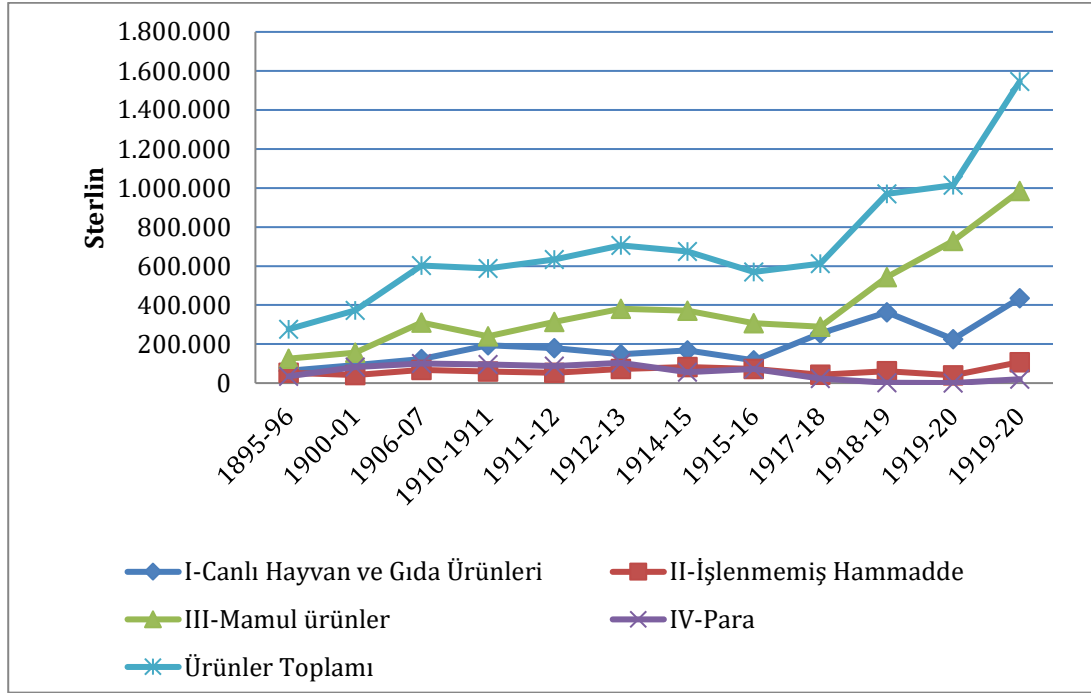
2. Hammaddeler: Gümüş, demir, bakır, kalay, kömür, kireç, deri, kereste ve odun, petrol vb. Ayrıca tütün ve tütün ürünleri. Tekstil ürünleri hammaddeleri ipek, pamuk ve yün vd.

3. Mamul Ürünler: Metal olarak işlenmiş demir çelik, bakır, kalay, kurşun, gümüş, ürünleri. İşlenmiş pamuk, ipek ve yün ürünleri. İplik, dokuma ürünleri. Silah ve mühimmat, züccaciye, mobilya, deri eşyalar vd.

4. Nakit Para (Great Britain Colonial Office, 1895-1920).

3.2.1. Kıbrıs'ın İthalatında Ticari Ürün Dağılımı (1895-1920)

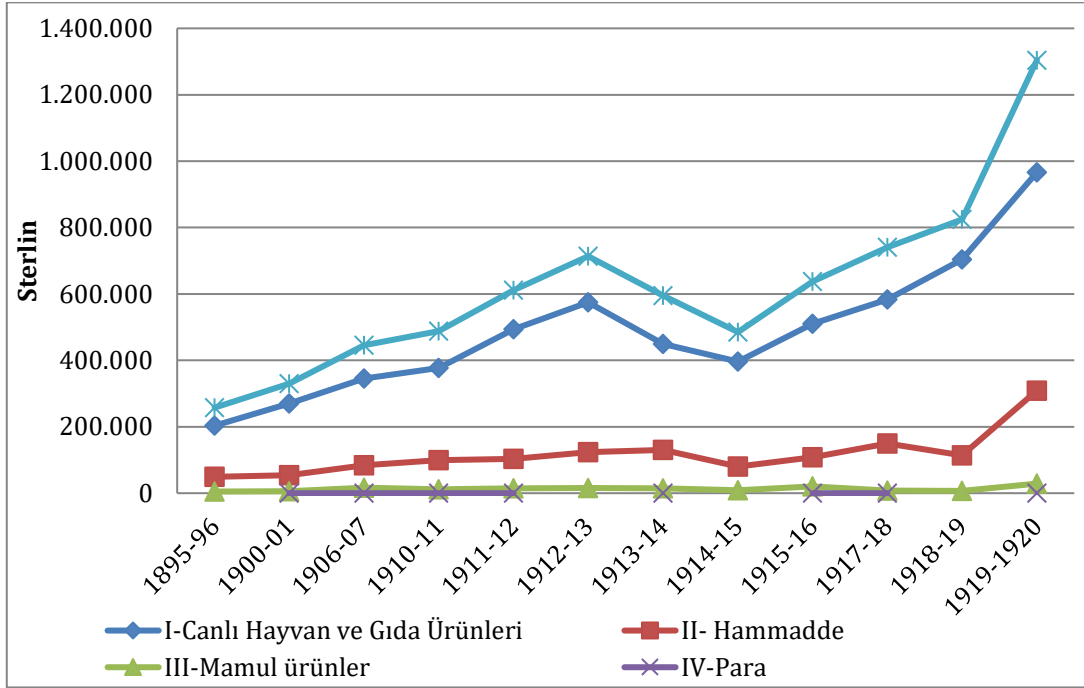
Kıbrıs ithalatında 1895-1920 yılları arasında, mamul ürünler ilk sırayı alırken, ardından canlı hayvan-gıda-içecek grubu ürünleri önemli bir pay sahibi olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra işlenmemiş hammaddeler gelmektedir. Para ise, ithalatta son sırada bulunmaktadır. Mamul ürünlerin Grafik 5'te yer alan bilgiler doğrultusunda dağılımını ve yıllar itibarıyla gelişimini şu şekilde özetlemek mümkündür. Mamul ürünler 20. yy başlarından itibaren, ithalat payını arttırdı, ancak asıl ciddi yükseliş I. Dünya Savaşı'nın son yıllarından başlayarak, 1920 yılında en yüksek seviyesine ulaştı. Canlı hayvan, gıda ve içecek grubunda yer alan ürünler ise; savaşa kadar paralel bir seyir izlerken, savaş döneminde en yüksek seviyeye geldi. Savaşın sona ermesiyle bir düşüş görülmesine rağmen, 1919-1920 yıllarında tekrar artışa geçti. Genel anlamda ithalat ürünlerindeki artış, 1895 yılına göre 1920'de 8 kat yükselmiş bulunuyordu.

Grafik 5. Kıbrıs İthalatında Ticari Ürün Dağılımı (1895-1920)
Kaynak: Great Britain Colonial Office, 1895-1920.

3.2.2. Kıbrıs Yerel Ürünlerinin İhracatında Ürün Dağılımı (1895-1920)

Kıbrıs yerel ürünleri dağılımı Grafik 6'da yer almaktadır. Kıbrıs ürünleri ihracatında ilk sırada canlı hayvanlar, gıda ve içecek grubu yer almaktadır. I. Dünya Savaşı'na kadar sürekli yükseliş eğiliminde olan ihracat, savaşın ilk yıllarında azalmasına rağmen 1916 itibariyle hızla yükselişine devam etti. Bu gruptaki ürünlerin ihracatı, 1920 yılında 1895 yılına oranla 6 kat artan bir hacme ulaştı. İthalatta 2. sırayı hammadde ürünleri aldı. Mamul ürünler ihracatı hacmi 1919 yılına kadar paralel bir seyir izlerken, 1920 yılından itibaren artış gösterdi.

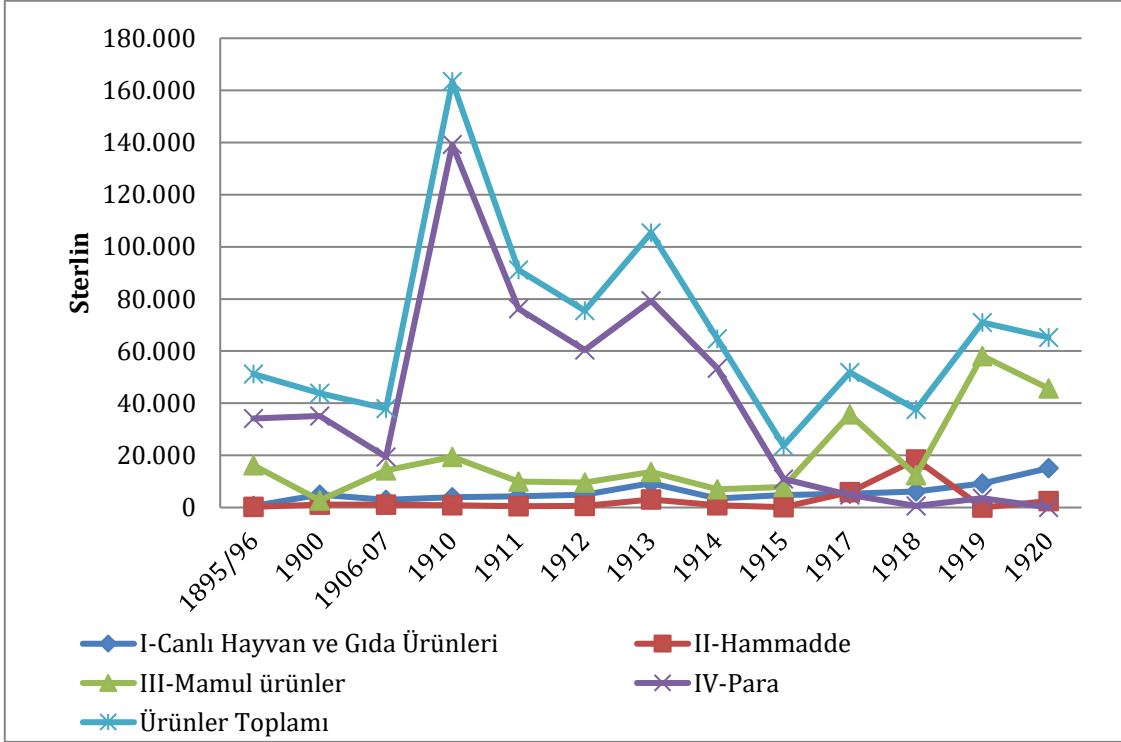

Grafik 6. Kıbrıs Yerel Ürünlerinin İhracatında Ticari Ürün Dağılımı (1895-1920)

Kaynak: Great Britain Colonial Office, 1895-1920.

3.2.3. Kıbrıs Yeniden İhraç Ürünleri ve Dağılımı (1895-1920)

Kıbrıs'a gelen ithalat ürünlerin yeniden ihracatı, genel dış ticaret içinde çok az bir yere sahiptir. Grafik 7'de yer alan bilgilere göre; I. Dünya Savaşı öncesi para en önemli yeniden ihraç ürünü iken, savaşta bu sona erdi. Mamul ürünlerin yeniden ihracı ise, 1895-1915 yılına kadar paralel bir seyir halinde iken, 1915 yılından itibaren arttı. 1919 yılında en yüksek seviyeye geldi. Hammadde ve canlı hayvan, gıda, içecek grubu ise, yeniden ihracatta en düşük hacimde yer alan ticari ürünler oldu.

Grafik 7. Kıbrıs Yeniden İhraç Ürünleri Dağılımı (1895-1920)
Kaynak: Great Britain Colonial Office, 1895-1920.

4. Kıbrıs-Türkiye Dış Ticareti (1878-1922)

Kıbrıs ekonomisi için, Türkiye önemli bir yere sahiptir. Tablo 2’de Kıbrıs-Türkiye dış ticaret hacmi ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Özellikle, İngiliz idaresinin ilk yıllarına bakıldığında zaman, Türkiye ve Mısır olmadan ticaretin durma noktasına geleceği söylenebilir. Türkiye ithalat yapılan ülkeler içinde 1887-1888 yıllarında ilk sırayı alırken, takip eden yıllar itibariyle ithalatta düşüş gerçekleşti. Balkan Savaşları döneminde ilk ciddi düşüş meydana gelirken, I. Dünya Savaşı’nda Türkiye’den yapılan ithalat tamamen kesildi. Savaşın bitmesinden sonra da çok düşük bir ithalat hacmi gerçekleşti. Kıbrıs’tan Türkiye’ye yapılan ihracat, ithalatın yaklaşık yarısı kadar bazı yıllarda daha azdır. Türkiye’ye yapılan Kıbrıs ürünleri ihracatı, 1887-1914 yıllarında hafif inişli çıkışlı bir seyir izlerken, savaşta tamamen kesildi. Savaşın ardından 1919 yılında yeniden başlayan ihracat ise çok azdır. Yerel ürün ihracatında payını düzenli olarak arttıran ve ilk sırada yer alan ülke ise Mısır’dır. Kıbrıs-Mısır arasındaki dış ticaret hacmine ait bilgiler Grafik 9’da yer verilmektedir. Türkiye ile ihracatın durduğu savaş yıllarında, Mısır ticareti yükselişe geçerek en önemli ihracat yapılan ülke konumuna geldi. I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla, Kıbrıs’tan ihracat yapılan ülke sayısı arttı. İngiltere’nin savaş döneminde, Kıbrıs dış ticaretini tarihi seyir içinde, en yüksek noktaya taşıyan bir politika izlediği anlaşılmaktadır.

Tablo 2. Kıbrıs- Türkiye Arasındaki Dış Ticaret (1878-1922)*

Yıl	İhracat (Kıbrıs Ürünleri)	Yeniden İhraç	Toplam İhracat	İthalat	Toplam Dış Ticaret
1878	0	0	39.494	89.047	128.541
1879	0	0	46.821	135.436	182.257
1887-1888	41.715	14.733	56.448	146.674	203.122
1889-1890	50.523	10.047	60.570	94.571	155.141
1895-1896	46.009	23.160	69.169	71.031	140.200
1900-1901	39.823	18.387	58.210	123.083	181.293
1906-1907	29.753	4.181	33.934	109.044	142.978
1910-1911	53.807	40.952	94.739	100.107	194.846
1914-1915	36.457	4.218	40.675	65.234	105.909
1915-1918	0	0	0	552	552
1919-1920	3.610	103	3.713	778	4.491
1920	20.036	279	20.315	19.235	39.550
1921	35.947	4.822	40.769	21.472	62.241
1922	31.838	8.205	40.043	46.533	86.576

Kaynak: British House of Commons Parliamentary Papers, 1880; Great Britain Colonial Office, 1888-1922.

* Para Birimi: Sterlin (GBP)

İngiliz idaresinde 1878-1922 yılları arasında, Türkiye'nin Kıbrıs dış ticaretindeki payında ciddi düşüş oldu. Tablo 3'de Kıbrıs dış ticaretinde (ithalat-yerel ürünlerin ihracatı, yeniden ihraç, toplam ihracat, toplam dış ticaret) Türkiye'nin payındaki değişim yüzdeler oran olarak verilmektedir. İngiltere yayılcı bir ticaret politikası izlemesine rağmen, Türkiye ile olan ticaret hacmi düştü. Dış ticarete 1878 yılında Türkiye'nin payı ihracatta %25, ithalatta %50, toplam dış ticarete %25 iken; 1922 yılındaki payı ihracat toplamında %4.5, ithalatta %3.2, toplam dış ticaretteki payı ise %3.7'e düştü.

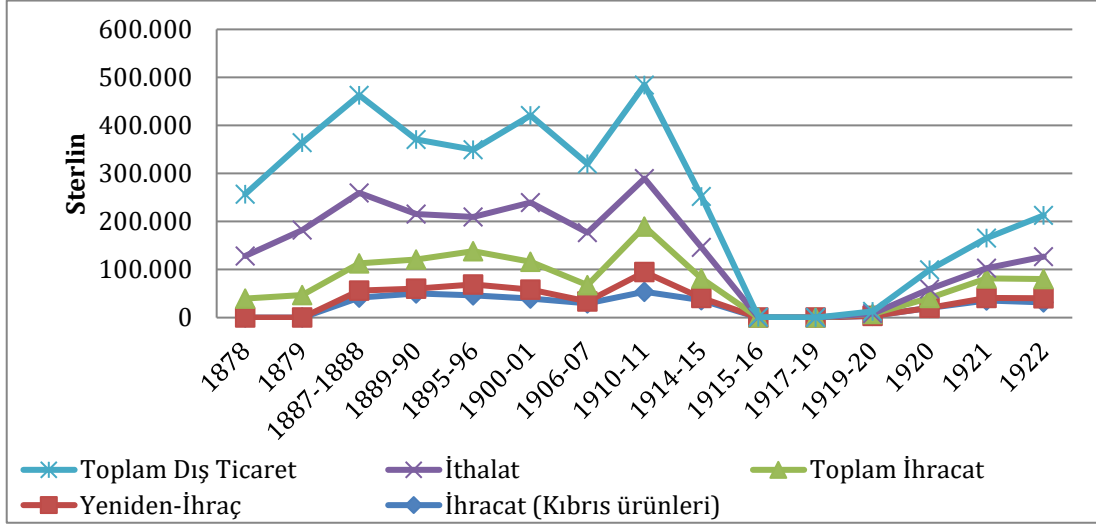
Tablo 3. 1878-1922 Döneminde Kıbrıs Dış Ticareti'nde Türkiye'nin Payı (%)

Yıl	İhracat (Kıbrıs Ürünleri)	Yeniden İhraç	Toplam İhracat	İthalat	Toplam Dış Ticaret
1878	-	-	25	50	25
1879	-	-	21	43	34
1887-1888	21,3	31	23,2	39,1	32,8
1889-1890	16,3	32	19,6	31,7	26,5
1895-1896	17,8	45,2	20,3	25,7	22
1906-1907	6,6	11	7	18	13
1910-1911	11	25	14,5	17	15,7
1914-1915	7,5	6,5	7,3	11,4	8,9
1915-1916	0	6	0	0,09	0,04
1917-1918	0	0	0	0	0
1919-20	0,27	0,14	0,26	0,05	0,15
1920	1,7	0,43	1,69	0,92	1,2
1921	4,2	6,7	4,42	1,4	2,5
1922	3,9	13	4,5	3,2	3,7

Kaynak: British House of Commons Parliamentary Papers, 1878-1880; Great Britain Colonial Office, 1888-1922.

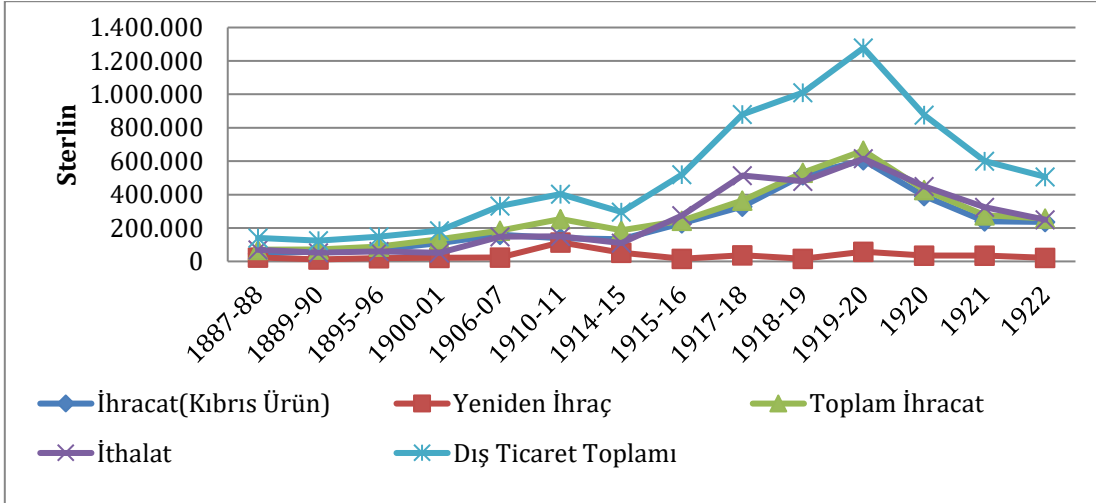
Türkiye'nin I. Dünya Savaşı öncesinde 1910-1911'de Kıbrıs ürünleri ihracatındaki payı %11, yeniden ihracattaki payı %25, toplam ihracattaki payı %14,5, ithalattaki payı %17'ye düştü. 1878 yılı ile karşılaştığında 1910-1911'de Kıbrıs ticaretindeki kayıp ihracatta %33, ithalatta %10, toplam dış ticarete de %10 oldu. Grafik 8 ve Grafik 9'da görüldüğü gibi, Türkiye'nin Kıbrıs ticaretindeki payının azaldığı dönemler, Mısır'ın Kıbrıs ticaretindeki payının arttığı dönemler oldu.

Grafik 8. Kıbrıs -Türkiye Dış Ticareti (1878-1922)

Kaynak: British House of Commons Parliamentary Papers, 1878-1880; Great Britain Colonial Office, 1888-1922.

Kıbrıs ürünlerinin ihracatında ve ithalatında Mısır ilk sıralarda yer almaktadır. Savaş sonrası 1920 sonrasında, Kıbrıs-Mısır arasındaki ticaret hacmi düşüş eğilimine girdi.

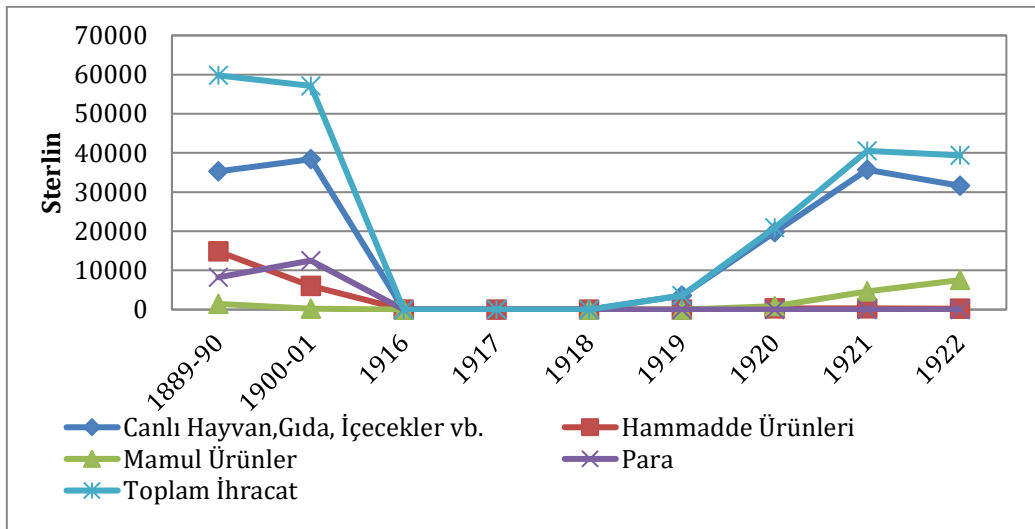
Grafik 9. Kıbrıs-Mısır Dış Ticareti (1887-1922)

Kaynak: Great Britain Colonial Office, 1888-1922.

4.1. Kıbrıs-Türkiye Dış Ticaret Ürünleri (1878-1922)

4.1.1. Kıbrıs-Türkiye İhracat Ürünleri (1878-1922)

Kıbrıs'ta 1878-1879 döneminde başlıca ihracat ürünleri canlı hayvanlar, tahıl ve hububat ürünleri, un, peynir, pamuk, tütün, şarap, meyan kökü, keçi boynuzu, yün, alçı taşı vb. ürünlerden oluşmaktadır (British House of Commons Parliamentary Papers, 1880: 297-350). Kıbrıs ve Türkiye arasında 1889-1890 ve 1922 yılları arasında ithalat ve ihracat ürünleri farklılıklar göstermektedir. İthal ürünlerinin toplam değeri ve çeşitliliği, ihracat ürünlerinden fazladır. İhracat ürünleri dört ana gruba ayrılarak, ihracat içindeki dağılımları Grafik 10'da verilmektedir. Kıbrıs'tan yapılan ihracatta 1889'dan 1922 yılına kadar en önemli ürün grubunu canlı hayvan, gıda ve içecek oluşturmaktadır. I. Dünya Savaşı öncesine kadar hammadde ihracatında düşüş, para ihracatında ise iniş ve çıkışlar oldu. Mamul ürünler ise, ihracatta en az paya sahip grubu oluşturmaktadır. I. Dünya Savaşı sonrasında mamul ürün ihracatında artış söz konusudur. Ancak bu da düşük hacimdedir. Bu bağlamda Kıbrıs'tan Türkiye'ye yapılan ihracatta, yerel ürünlerin (canlı hayvan, gıda ve içecek) ağırlıklı olarak yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu grupta öne çıkan başlıca ticari ürünler şunlardır. Canlı hayvanlar: eşek, deve, katır, at. Gıda ürünleri: peynir, fasulye, mısır, yulaf, buğday, arpa, un, portakal, limon, kuru üzüm, soğan, patates, tütün, sigara, alkollü içecekler (şarap vd.). Diğer ihracat ürünleri ise şöyle sıralanmaktadır. Hammaddeler: metal ürünleri, toprak ürünleri, deri, boya taşı, alçı taşı, sünger, saman, sumak, pamuk, pamuk ipliği, ipek böceği kozaları, ham ipek, işlenmiş ipek vd. Mamul ürünler: Çeşitli giysi, yünlü ürünler, iplik, deri ürünleri, kök boya, deri ayakkabıdır (Great Britain Colonial Office, 1890-1922).

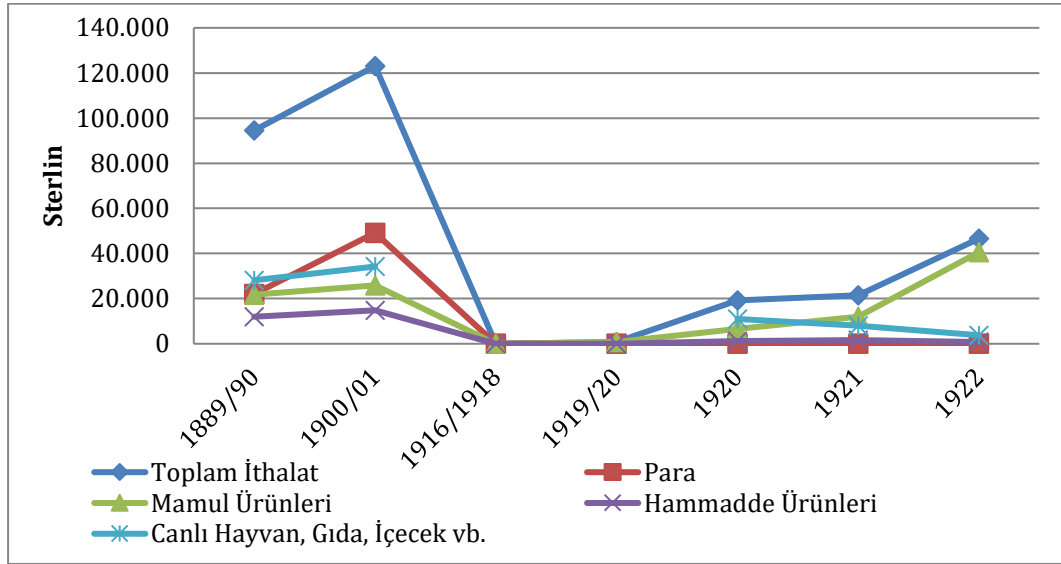
Grafik 10. Kıbrıs-Türkiye İhracat Ürünleri Dağılımı (1889-1922)

Kaynak: Great Britain Colonial Office, 1890-1922.

4.1.2. Kıbrıs-Türkiye İthalat Ürünleri (1889-1922)

Kıbrıs'ın Türkiye'den yaptığı ticarete, incelenen dönemde ithalat daima ihracattan daha fazladır. İthalat ürünleri çeşit sayısı, 1889-1922 döneminde artış gösterdi. Ürün çeşitliliği, ithalatın artmasına sebep oldu. Grafik 11'e göre; 20. yy başlarına kadar para

ithalatta ilk sırayı alırken, daha sonra düşüşe geçti. I. Dünya Savaşı sonrası tekrar ithalatta para yer almasına rağmen miktarı çok azdır. İngiltere'nin yabancı para ithalatını yasaklaması, bu düşüşün ana nedenidir. Mamul ürünler ithalatı da savaş öncesinde ikinci sırada yer alırken, savaş sonrası hacimce düştü. Hammadde ürünleri ve mamul ürün ithalatı da savaş öncesine oranla oldukça geriledi. Türkiye'nin Kıbrıs ticaretindeki payının azalması, ithalatta yer alan ticari ürünlerin miktarında ve tutarında da düşüşe neden oldu.

Grafik 11. Kıbrıs-Türkiye İthalat Ürünleri Dağılımı (1889-1922)
Kaynak: Great Britain Colonial Office, 1890-1922.

5. Sonuç

Kıbrıs'ın 1878'de İngiliz idaresine geçmesi, genel anlamda dış ticareti olumlu yönde etkiledi. 1878-1920 döneminde, on yıllık dönemler itibariyle, bir önceki dönemle karşılaştırılabilir olarak toplam dış ticaretteki artış rakamları yüzdelik olarak şu şekilde gerçekleşti: 1878'e göre 1887-1888'de %84; 1900-1901'de %17, 1910-1911'de %66, 1920'de %164 oranında dış ticaret arttı.

1887-1888 yılında Kıbrıs ticareti tamamen Türkiye ve Mısır'a bağımlı durumdaydı. Buna rağmen İngiltere'nin ticaretteki payı hızla arttı. Kıbrıs ticaretindeki en çarpıcı gelişmeler ise, I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile görüldü. İngiltere düşman ülkelerle ticaret yapılmasını yasaklayan yasal düzenlemeler yaptı. Türkiye, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan ile yapılan ticaret tamamen durduruldu. İngiliz idaresine geçen Mısır ve İngiltere başta olmak üzere; Fransa, İtalya, Amerika gibi ülkeler Kıbrıs ticaretinde daha fazla yer almaya başladı.

I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında ticaret yapılan ülke sayısı, İngiltere'nin emperyalist politikaları ile hızla arttı. Savaş döneminde ve sonrasında İngiltere müttefikleriyle, tarafsız ülkelerle olan ticareti arttıran kararlar alarak, dış ticaret politikalarını bu doğrultuda uyguladı. Ticaret özellikle, İngiliz kolonileri ile Amerika'dan Çin'e, Avrupa'dan Afrika'ya küçük büyük pek çok ülkeye yayılarak, uluslararası bir kimlik

kazanmaya başladı. Bazı ülkelere ait ticari rakamlar çok düşük olmasına rağmen, dünya deniz ticaretinde özellikle, Akdeniz ve Doğu ticaretinde transit bir liman olarak görülen Kıbrıs'a ilginin arttığını göstermektedir. Savaşa rağmen İngiliz yönetimi, dış ticaretin gelişmesini sağladı.

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Osmanlı Devleti'nin yenilgisi sonrasında, 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandı. Anadolu 1919-1922 yılları arasında İtilaf Devletleri tarafından işgal edildi. Milli Mücadele döneminde İtilaf devletleri; Yunanistan, İtalya, Fransa, Amerika, İngiltere, Kıbrıs dış ticaretinde ağırlıklı olarak yer almışlardır. İngiltere ve artık sömürgelerinden olan Mısır da Kıbrıs ticaretinde ilk sıralarda yer aldı. İngiltere ve müttefikleri (Fransa, Amerika, İtalya) Yunanistan'ın büyümesinde sakınca görmüyordu. Yunanistan'ın Kıbrıs'ta, Anadolu'da, Ege ve Trakya bölgelerinde toprak sahibi olma arzusunu, kendi menfaatlerine uygun bulmaları sonucunda dış ticarete Yunanistan'ın payı arttı. Doğu Akdeniz'de güç hakimiyeti savaşında, güçlü rakiplerinin etkili olmasını istemeyen İngiltere, Mısır'ı ilhaki sonrasında, Süveyş Kanalı, Uzak Doğu, Afrika ticareti için gerekli askeri ve ticari bir üsse sahip oldu. 1878-1922 döneminde İngiltere'nin dünya deniz ticaretindeki hakimiyetini sürdürmesinde, Kıbrıs Adası askeri ve ticari bir üs olarak kullanıldı. Dış ticarete yaşanan 1914-1922 dönemindeki gelişmenin en önemli nedenlerinden birisi de, Kıbrıs'ın askeri ve ticari olarak stratejik öneminin artmasıdır.

Çalışmamızda yer alan bilgiler doğrultusunda; Kıbrıs'ın İngiliz idaresine geçişi sonrasında, 1878 itibariyle Kıbrıs ticaretine hakim roldeki Türkiye'nin ihracattaki payı %25 iken, 1922 yılında toplam ihracattaki payı %4,5; ithalatta 1878'de %50 iken, 1922'de %3,2; toplam dış ticaretteki payı %25'ten, %3,7'ye düştüğü tespit edildi. İngiltere 1878'de ithalatta %14 olan payını 1922'de %30'a, 1878'de %3 olan ihracattaki payını %18,3'e çıkardı. Kıbrıs dış ticareti 1878-1922 döneminin sona ermesiyle, 44 yılın sonunda ithalat yaklaşık 8 kat, ihracat 5,5 kat, toplam dış ticaret 6,8 kat arttı. İngiltere kendi idaresinde, Kıbrıs-İngiltere arasındaki ticareti geliştirerek, Kıbrıs dış ticaretinde payını arttırırken; Türkiye ile yapılan ticaretin, Kıbrıs dış ticaretindeki payı sürekli azaldı. Kıbrıs'ın idaresini kaybeden Osmanlı Devleti, İngiliz idaresine geçişin ardından 44 yıllık sürecin sonunda Kıbrıs dış ticaretindeki hakim rolünü de kaybetmiştir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasına gerek olmayan bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

- 1.Yazar, makalenin tamamına %70 oranda katkı sağlamış olduğunu beyan eder.
2. Yazar, makalenin tamamına %30 oranda katkı sağlamış olduğunu beyan eder.

Araştırmacıların Çıkar Çatışması

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akalın, D. (2011). *Süveys Kanalı (Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne etkisi 1854-1882)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Armaoğlu, F. (1999). *19. Yüzyıl siyasi tarihi (1789-1914)* (2.bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- British House of Commons Parliamentary Papers. (1878). *Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce, & c., of Their Consular Districts Part IV (Trade Reports, C.2088, Commercial. No. 18)* London: Her Majesty's Stationery Office.
- British House of Commons Parliamentary Papers. (1880). *Cyprus No. 2*. London: Her Majesty's Stationery Office.
- British House of Commons Parliamentary Papers. (1888). *Cyprus (C.5251)*. London: Her Majesty's Stationery Office.
- Çelik, C. (2012). *İngiliz yönetiminde Kıbrıs'ın idari ve sosyal durumu (1878-1914)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Çevikel, N. (1999). *XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Kıbrıs'ın siyasi, idari, toplumsal ve ekonomik şartları* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çoruh, H. (2008). *II. Mahmud döneminde Kıbrıs'ın idari, iktisadi ve ictimai yapısı (1808-1839)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Dinç, G. (2010). *Osmanlı yönetiminde Kıbrıs (1800-1839)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Eldem, V. (1994). *Osmanlı imparatorluğu'nun iktisadi şartları hakkında bir tetkik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- The Cyprus Gazette*. (1914a, 5 November). Extraordinary. *The Cyprus Gazette*. No.1136.
- The Cyprus Gazette*. (1914b, 3 December). Extraordinary. *The Cyprus Gazette*. No. 1142.
- The Cyprus Gazette*. (1915a, 15 January). Trading with enemy. *The Cyprus Gazette*. No.1148
- The Cyprus Gazette*. (1915b, 8 February). Extraordinary. *The Cyprus Gazette*. No.1153.
- The Cyprus Gazette*. (1915c, 31 March). Extraordinary. *The Cyprus Gazette*. No.1162.
- The Cyprus Gazette*. (1915d, 19 April). Extraordinary. *The Cyprus Gazette*. No.1164.
- The Cyprus Gazette*. (1915e, 27 October). Extraordinary. *The Cyprus Gazette*. No.1197.
- The Cyprus Gazette*. (1915f, 12 November). Extraordinary. *The Cyprus Gazette*. No.1200.
- The Cyprus Gazette*. (1917, 26 May). Extraordinary. *The Cyprus Gazette*. No.1283.
- The Cyprus Gazette*. (1918, 4 February). Extraordinary. *The Cyprus Gazette*. No.1317.
- Great Britain. Colonial Office. (1888). *Cyprus Blue Book for the year 1887-1888*. Nicosia: Government Printing Office.
- Great Britain. Colonial Office. (1890). *Cyprus Blue Book for the year 1889-1890*. Nicosia: Government Printing Office.
- Great Britain. Colonial Office. (1896). *Cyprus Blue Book for the year 1895-1896*. Nicosia: Government Printing Office.
- Great Britain. Colonial Office. (1901). *Cyprus Blue Book for the year 1900-1901*. Nicosia: Government Printing Office.
- Great Britain. Colonial Office. (1907). *Cyprus Blue Book for the year 1906-1907*. Nicosia: Government Printing Office.

- Great Britain. Colonial Office. (1911). *Cyprus Blue Book for the year 1910-1911*. Nicosia: Government Printing Office.
- Great Britain. Colonial Office. (1915). *Cyprus Blue Book for the year 1914-1915*. Nicosia: Government Printing Office.
- Great Britain. Colonial Office. (1916). *Cyprus Blue Book for the year 1915-1916*. Nicosia: Government Printing Office.
- Great Britain. Colonial Office. (1918). *Cyprus Blue Book for the year 1917-1918*. Nicosia: Government Printing Office.
- Great Britain. Colonial Office. (1919). *Cyprus Blue Book for the year 1918-1919*. Nicosia: Government Printing Office.
- Great Britain. Colonial Office. (1920). *Cyprus Blue Book for the year 1919-20*. Nicosia: Government Printing Office.
- Great Britain. Colonial Office. (1921). *Cyprus Blue Book for the year. 1920*. Nicosia: Government Printing Office.
- Great Britain. Colonial Office. (1922)). *Cyprus Blue Book for the year 1921*. Nicosia: Government Printing Office.
- Great Britain. Colonial Office. (1923). *Cyprus Blue Book for the year 1922*. Nicosia: Government Printing Office.
- Gazioğlu, A.C. (1994). *Kıbrıs Türk tarihi, Türk dönemi 1570-1878*. Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi.
- Güran, T. (2014). *İktisat tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Güran, T. (2017). *Resmi istatistiklere göre Osmanlı toplum ve ekonomisi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Gürel, Ş.S. (1984). *Kıbrıs tarihi (1878-1960) kolonyalizm, ulusçuluk ve uluslararası politika (Cilt: 1)*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Hill, G. (2016). *Kıbrıs tarihi Osmanlı ve İngiliz idaresi dönemi 1571-1948*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Hook, G.R. (2009). *Britons in Cyprus, 1878-1914* (Unpublished doctoral thesis). The University of Texas.
- Hook, G.R. (2020). *Proctorate Cyprus British Imperial power before WWI*. NewYork: Bloomsbury Academic.
- Kütükoğlu, M.S. (1974). *Osmanlı-İngiliz iktisadi münasebetleri (1580-1838)*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- Luke, H. (1989). *Cyprus under the Turks (1571-1878)*. London: Clarendon Press.
- Meyer, A.J. (1962). *The economy of Cyprus*. Cambridge: Harvard University Press.
- Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu, Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*. (2000). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Özçelik, F. ve Öztürk, M. (2021). İngiltere'nin Mısır'ı işgali ve "taçsız hükümdar" Lord Cromer'in Mısır idaresi (Eylül 1883-Mart 1907). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1): 477-494.
- Özkul, A.E. (2005). *Kıbrıs'ın sosyo-ekonomik tarihi (1726-1750)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Samani, H. (2006). *Tanzimat devrinde Kıbrıs (1839-1878)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Satan, A. (2012). Yeni İngiliz belgeleri ışığında Kıbrıs ve önemi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* (6): 63-68.

- Sonbol, A. (1998). *The Last Khedive of Egypt – Memoires of Abbas Hilmi II*. Lübnan: Ithaca Press.
- Sonyel, S.R. (1978). İngiltere dışışleri bakanlığı belgelerine göre: Osmanlı padişahı Abdülhamit, 48 saat içinde Kıbrıs'ı İngilizlere nasıl kiraladı. *Bellekten*, 42(168): 731-732.
- Tamçelik, S. (1997). *Kıbrıs'ın İngiliz idaresine geçişi (1878-1919)*. Lefkoşa: KKTC Cumhurbaşkanlığı.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988). *Osmanlı tarihi (III/I)* (4. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uçarol, R. (1978). Kıbrıs sorunu ve Osmanlı İngiliz Anlaşması. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Varnava, A. (2020). *British Cyprus and the long Great War 1914-1925, empire, loyalties and democratic*. Oxon: Routledge.
- Wilson, R. (1992). *Cyprus and the international economy*. London: Macmillan Press.